

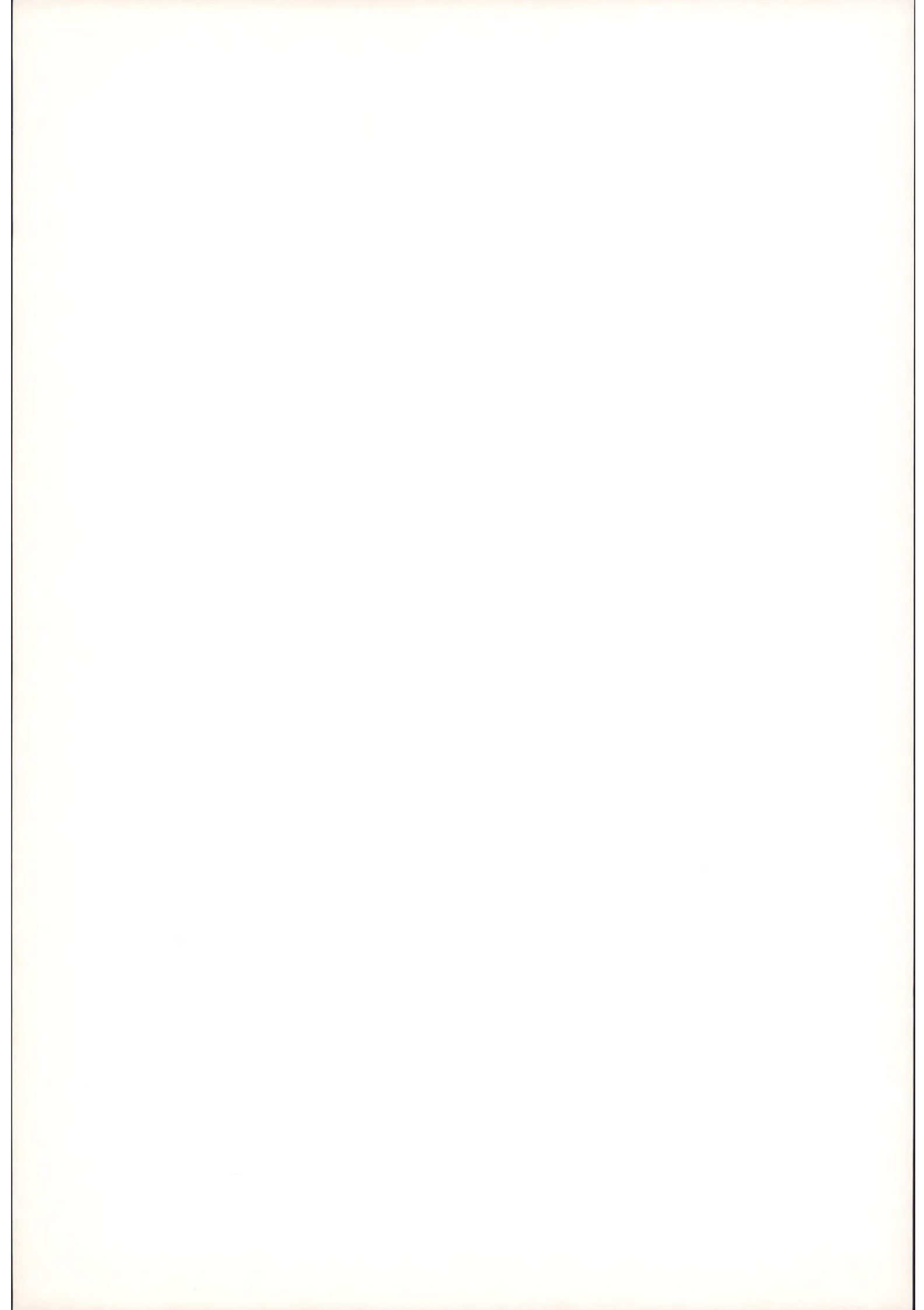
Om byplan i Grønland

– mellem præstestyre og hjemmestyre

AF POUL LYAGER

Dansk Byplanlaboratorium
Byplanhistoriske noter 46

Om byplan i Grønland

– mellem præstestyre og hjemmestyre

AF POUL LYAGER

Dansk Byplanlaboratorium
Byplanhistoriske noter 46

Om byplan i Grønland

– mellem præstestyre og hjemmestyre

Af Poul Lyager

© Dansk Byplanlaboratorium 2002

Byplanhistoriske noter 46

ISBN 87-90413-24-5

Hvor intet andet er angivet er fotografierne mine egne optagelser fra 1950 og 1999.

Tilsvarende stammer stregtegninger med enkelte undtagelser

fra »Byplanforslag i Vestgrønland 1950«.

Produktion: Eks-Skolens Trykkeri ApS.

Oplag: 350 eksemplarer.

Forsidefoto: *Før byplanmødet Aasiat/Egedesminde, i 1950.*

*Til mindet om byplanlæggeren, arkitekten og min
læremester Flemming Teisen, hvis vigtige faglige
anliggende var at samvirke med dem det angik.*

Forord

I 1993 udkom DANSK BYPLANLÆGNING 1938-1993, et standardværk om dansk byplanlægnings historie, skrevet af Arne Gaardmand. Den byplanaktivitet som har fundet sted i Grønland siden 1950 blev imidlertid ikke behandlet.

Byplanhistorisk udvalg opfordrede Gunnar P. Rosendahl, mangeårig leder af Grønlands tekniske Organisation, til at skrive om grønlandsk byplanlægning. Han var begejstret for ideen, men nåede det ikke.

Jeg tog del i den første byplanbegyndelse i Grønland, i 1950, men kun dengang. Resten af min historie er baseret på genbesøg i Nuuk og i Narsaq maj 1999 og på den rige litteratur om Grønland, og, ikke mindst, på samtaler med og materiale overladt mig af fire mennesker, som på forskellig vis og til forskellig tid var fagligt involverede i opbygningsarbejdet

Jeg må tilføje: *der er andet og mere at berette om emnet* end jeg har overkommet – om den detaljerede planlægning af byer og boligområder, om terrænpleje, om saneringsopgaver, om lokal og overordnet trafikpolitik, om by- og landsplanlægning. Dansk Byplanlaboratoriums og Byplanhistorisk Udvalgs lange rækker af »Noter« er ikke historiske afhandlinger eller forskningsmæssigt arbejde, og det gælder også denne beretning. Til gengæld har jeg også berettet om mine personlige oplevelser og usystematiske indtryk. Det bidrager forhåbentligt til at de mere faktabetonede afsnit bliver mere spiselige.

En egentlig vurdering af indsats, handlemåder og resultater udfra by- og landsplanmæssige såvel som sociologiske og sociale synspunkter af dette internationalt enestående eksperiment har jeg ikke været udrustet til. Det er en opgave, som jeg håber en grønlandsk-dansk byplan- og samfundsforskning engang vil løse.

Jeg er arkitekt Jesper Termansen, arkitekt Jens Christian Madsen, sekretariatsleder, cand.jur. Claus Bornemann samt cand.polit. Viggo Svendsen megen tak skyldig, men de er ikke ansvarlige for mine udlægninger.

Dernæst: tak til min datter Lisbet Lyager og svigersøn René Birger Christensen, som begge i en menneskealder har haft del i det grønlandske samfunds udvikling, og som har hjulpet mig med råd og dåd, og mere end det.

Sluttelig min tak til Margot og Thorvald Dreyers Fond og til Velux Fonden som gjorde trykningen af denne beretning mulig.

Poul Lyager

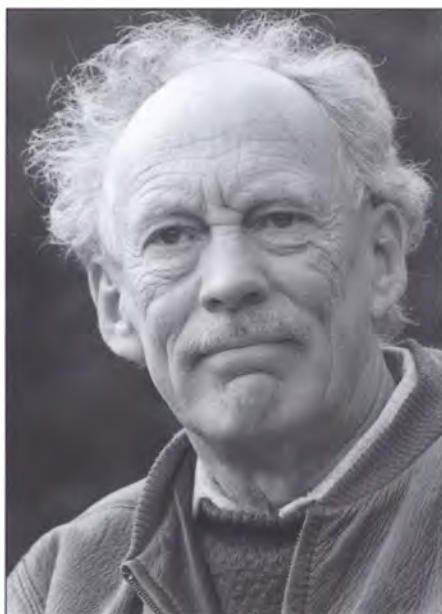

Foto: Lisbet Lyager

Poul Lyager

1918	<i>Født i Kvissel, i Vendsyssel</i>
1936	<i>Student, Hjørring Gymnasium</i>
1941	<i>Civilingeniør, Danmarks Tekniske Højskole</i>
1941-65	<i>Københavns kommune, Stadsingeniørens Direktorat (med afbrydelser)</i>
1945-47	<i>Egnsplankontoret for Storkøbenhavn</i>
1947-48	<i>Department of Health for Scotland og sir Frank Mears Planning Office</i>
1950-51	<i>Statsministeriets Grønlandsdepartement, konsulent</i>
1961-65	<i>Fagleder, Danmarks Ingeniørakademi</i>
1965-68	<i>City Plan Vest-kontoret (indehaver)</i>
1965-69	<i>Thomassen & Lyagers Planlægningstegnestue</i>
1969-77	<i>Poul Lyagers Planlægningstegnestue</i>
1976-85	<i>Kooperativ Projektering og Planlægning Aps (medstifter)</i>
1978-80	<i>Lahore Development Corporation, Lahore, Pakistan (projektleder)</i>

Indhold

1. DANSKESTYRE, BYER, REFORMER	9
Kolonisering og bydannelse - Svækkelse af en samfundsform - Instruxen af 1782 - Flere reformer - Styrelsesloven af 1925 - To domme over danskestyret	
2. KRIG, ADSKILLELSE OG GENFORENING	13
Eske Brun i Nuuk - Kaufmann i Washington - Brun, pressen og en offentlige mening - Af Eske Bruns memorandum til Hans Hedtoft	
3. GRØNLANDSKOMMISSION PÅ ARBEJDE	15
Opgaver, styring, sammensætning, de første resultater - Formynderiet - Byplanudspil	
4. BYPLANEKSPEDITION 1950	19
Deltagere - arbejdsplan, oprejse - Ekspeditionens opgaver - Man holder øje!	
5. AASIAAT / EGEDESMINDE	23
Beliggenhed og muligheder - Arbejdsopgaver - Udstedsbesøg - Byplanmøde	
6. MELLEMSPII I MANIITSOQ OG NUUK	29
En norsk minør, og et sølvbryllup - Nuuk og fjordens muligheder - Forslag til byplan for Nuuk - Et post scriptum	
7. NARSAQ	35
Umiddelbare indtryk og en ny boss - Med Louis Jensen i fjorden - Topografi, erhverv, bebyggelse - Grundlag for et større Narsaq - Planovervejelser - Møde med Narsaqerne	
8. OPSAMLINGSNOTAT 1950	43
Én del tilfredshed, lidt sommermands overmod og et hjertesuk - Det vigtigste vi udrettede den sommer	
9. RAPPORTERING	45
Sibirien og kulden - Landsplanopgaven - En »begrundet formodning« - Mål, ikke prognose - Umuligt boligprogram - Hnsyn til sundhed og økonomi	
10. GTO LØBES I GANG	49
Haltende start - Enevældigt Anlægsudvalg - GTO's organisation - Seks foredrag - Eske Bruns uforgribelige - Kikset konsulentforsøg - Grønlandske betingelser - Boligministeriel bistand, delegering af opgaver - Rosendahls svendestykke	

11.	TILSYNSRÅD OG GRØNLANDSRÅD	55
	Befolkningsekspllosion og høfligt politisk oprør –	
	Industrilov – Udvalgsarbejde: G-60 –	
	Upolitisk Tilsynsråd – Politisk Grønlandsråd –	
	Opgaverne – Sekretariatet – Rådets arbejds måde	
12.	BYGDEUDVIKLING ELLER KONCENTRATION	61
	Nuanceret bygdepolitik – Økonomibetinget bygdepolitik –	
	»Koncentrationen må stoppes«	
13.	SAMFUNDSFORSKERE TAGES PÅ RÅD	63
	Sociale forhold i by og bygd – G-60 strategiens Sorteper –	
	Øget selvstændighed, lovregler	
14.	EN ARKTISK HOVEDSTAD FOR DET NY ÅRHUNDREDE	69
	Visioner – Teknisk-økonomisk vurdering –	
	Storbydrømme	
15.	GENSYN MED NARSAQ MAJ 1999	77
	Sørejse og ankomst – Narsaq i dag –	
	Mennesker i Narsaq – Narsaq Museum – En grønlandsk by	
	ANVENDT LITTERATUR	80

1. Danskestyre, byer, reformer

Kolonisering og bydannelse

Tilskyndelse til bydannelse opstod, da købmanden Jacob Severin og præsten Hans Egede først i 1700-tallet kom til Grønland, udsendt af Frederik IV, kongen af det dansk-norske rige, med det dobbelte formål at handle og at kristne.

At handle var at tilbytte sig varer som kunne afsættes i Danmark eller Europa med fortjeneste. Det betød oprettelse af handelsstationer på pladser som kunne besejles, og hvor varer lod sig opbevare og omsætte. Sådanne steder tiltrak befolkning.

At kristne betød oprettelse af menighed og kirke, og det var kun muligt i samfund af en vis størrelse. Virkeliggørelsen af de to mål ansporede til dannelse af små menneskehobe og bebyggelser langs Grønlands vestkyst.

I løbet af nogle årtier skabtes den håndfuld kolonibyer som i dag udgør den grønlandske bybestand, og i efterfølgende årtier, op mod slutningen af 1800-tallet, oprettedes et mere finmasket net af handelsstationer, udsteder og bopladser, hvor danskerne kunne tilhandle sig de værdifulde grønlandske produkter.

Svækkelse af en samfundsform

Oprettelsen af kolonibyer og udsteder og den handelsvirksomhed der fulgte, greb forstyrrende ind i grønlandsk levemåde og bosættelsesvaner. Det betød begyndende overgang fra naturaløkonomi til pengeøkonomi med alt hvad deraf fulgte. For nogle betød det overgang fra fri tilværelse med skift af bosted og bolig efter fangstmuligheder og årstider, til bytilværelse, ofte med opgivelse af hidtidigt erhverv. Alt sammen fik det følger for kost- og boligvaner, for helbred og livskvalitet.

Den Kongelige Grønlandske Handels – KGHs – aktiviteter stilede i mange år alene mod at tage overskud hjem, hensynet til befolkningen tog man lettere på. Priserne på både ind- og udhandling varierede fra sted til sted, vilkårligt bestemt af kolonimagten. I butikkerne blev der fristet med varer som kandis, kaffe og tobak, og det fik fangerne til at sælge mere af fangsten end godt var for vinterbeklædning og varme. Grønlandske fangere blev slemt udnyttede. Efter et par menneskealdres dansk tilstedeværelse og aktivitet i Grønland var der tydelige tegn på en ulykkelig udvikling.

Instruxen af 1782

En tomands undersøgelsesekspedition kom hjem og berettede om dårlige forhold, og som konsekvens blev udsendt et efter forhold og tid epokegørende regelsæt: »Instrux for handelen og hvalfangerne på Grønland«.

Instruxen indeholdt udførlige regler for god handelsskik, og regler for anstændig behandling af den grønlandske befolkning, forbud mod seksuel udnyttelse af kvinder, regler for bidragspligt til eventuelle børn de første 12 år.

Lige så epokegørende: der blev indført faste priser på alle varer i landet, den såkaldte Generaltakst. Den gjaldt både for de varer som var til salg i butikkerne og for de grønlandske produkter som Handelen opkøbte. Selvom det stadig var danskerne der fastsatte priser, gav det grønlæn-

derne en vis ligestilling med handelens personale, alle kunne i det mindste vide hvor man stod.

Herudover betød Instruksens prissystem at der ikke var pengemæssige fordele forbundet med at flytte til kolonibyerne. Den Kongelige Grønlandske Handel, KGH, måtte levere varer på det yderste udsted til samme priser som i Nuuk, uanset transportomkostninger. Den regel gælder, i store træk, stadig, og er en stabiliserende faktor i henseende til befolkningsfordeling mellem byer og bygder. Den er i nyere tid kommet til at stå i modsætning til ønsker om at koncentrere befolkningen på færre og større bydannelser.

Dette regelsæt for forholdet mellem koloniherrer og koloniserede satte grænser for en egentlig økonomisk udnyttelse af befolkningen.

Flere reformer

Med mellemrum, i alt seks gange i løbet af kolonisationens godt 200 år, blev der nedsat kommissioner med det formål at forbedre systemet – for grønlænderne og for handelsudbyttet. Selvstændigt tænkende grønlændere og socialt bevidste danske embedsmænd manifesterede utilfredshed med urimelige regler og dermed følgende tilbagegang i grønlændernes levevilkår. Man stillede forslag om ændringer. Når det skete samtidig med skelsættende ændringer i den danske politiske eller økonomiske tilstand, opstod der dansk lydhørhed, og der blev nedsat en kommission. Eksempelvis efter de store landboreformer i 1770'erne, efter Grundloven af 1848, og efter Systemskiftet i 1902.

Så kom problemer til behandling, der blev foreslået ændringer i love og regler, og det medførte tillige at den grønlandske befolkning, om end med pinagtig langsommelighed, fik vredet små stumper selvbestemmelse ud af den beskyttende fadermyndighed. At der faktisk blev udvist en vis lydhørhed når problemer var for påtrængende, er vel én af årsagerne til, som Jørgen Viemose (i sin bog om dansk kolonipolitik i Grønland) har gjort opmærksom på, at den grønlandske befolkning er den eneste kolonibefolkning i verden som aldrig har gjort oprør.

Grønlænderne blev ikke undertrykt med vold, og den faktiske økonomiske udnyttelse skete med måde og indenfor grænser. Nok berettes det, at Hans Egede søgte at banke gudsordet ind i en og anden genstridig grønlænder, og nok var det den grønlandske befolkning der betalte for kolonimagtens tilstedeværelse, men sammenlignet med andre koloniherrredømmer omkring i verden blev kolonien Grønland behandlet civiliseret. Men også patriarkalsk og langt fra altid ligeværdigt.

Styrelsesloven af 1925

I 1920, efter Verdenskrigen, blev der på ny nedsat en kommission. Den havde 24 medlemmer hvoraf tre var grønlændere. Resultatet blev 'Lov om Grønlands Styrelse', som kom til at gælde indtil 1950.

Grønland blev nu styret af et direktorat under Grønlandsministeriet, Grønlands Styrelse, med hovedsæde i København. Administrationen af Grønland blev ledet af to landsfogeder, én for Syd- og én for Nordgrønland. Landet blev delt i et større antal kommuner, grønlænderne fik adgang til at vælge kommuneråd, og kommunerådene valgte landsråd, ét for hver landsdel. Formandsskabet i alle råd var danske embedsmænd.

Set fra Grønland var det *en stor svaghed* ved systemet, at den endelige besluttende og bevilgende myndighed havde til huse i det fjerne Dan-

mark. Post tog uger, telegrafisk kommunikation var besværlig og langsom. Sammen med todelingen i Grønland gav det eminente muligheder for administrativ trækken i langdrag.

En anden svaghed var at grønlænderne havde så ringe muligheder for at påvirke systemet. Befolkningens spredthed over en 2000 kilometer lang kyst, den besværlige indbyrdes kommunikation, og den ringe vægt der blev lagt på dens ord var afgørende hindringer.

En tredje svaghed var Grønlands næsten totale isolation fra omverdenen. Grønlændere kunne ikke uden særlig tilladelse rejse ud af landet, kunne ikke tage hyre på fremmede skibe, og der skulle særlig tilladelse for fremmede til at rejse ind i landet.

Og *endelig var det en svaghed*, at hverken Folketing eller den danske befolkning interesserede sig andet end sporadisk for grønlandske emner. Grønland var politisk set uinteressant, og pressedækning var tilsvarende sparsom. Følgelig indgik Grønland kun sjældent i den offentlige eller den politiske debat, i hvert fald så længe regnskabet var i balance, og det sørgede Styrelsen og KGH for.

Disse forhold tilsammen bevirkede, at de to magtfulde organer, Grønlands Styrelse og Kongelig Grønlandske Handel, i praksis var enevældige. De kunne forvalte Grønland efter egne interne administrative traditioner. Reformen kunne afvises under henvisning til omkostninger, og i overensstemmelse med den interne forståelse: Grønlændere må opfattes og behandles som børn.

To domme over danskestyret

Årsagen til de, trods kommissionsreformer, dårlige tilstande i Grønland udpegede den danske embedsmand og videnskabsmand H.J.Rink (1819-1893) kort og klart: *Grønlandspolitikken har ødelagt grønlændernes gamle samfundsorden uden at skabe en ny i stedet*. Resultatet er for grønlænderne mistet selvrespekt og overlevelsesevner.

En fremstående grønlænder, seminarielærer, forfatter og senere landsrådsmedlem Augo Lynge (1899-1959) karakteriserede i sin bog »300 År Efter« (1931) tilstanden på denne måde:

»Efter den danske kolonisering skete der langsomt en forringelse af levevilkårene som fanger. Man blev dårligere erhververe, dårligere stillet socialt og dårligere til at klare sig selv. (...) I et forsøg på at finde årsagen hertil rejste der sig mange kritiske røster, (men) de kunne ikke se, hvori problemet egentlig lå: den grønlandske fangerkultur og den europæiske kultur lader sig aldrig forene. Og det var denne manglende erkendelse der fik grønlænderne til at tro på, at man på een gang kunne beholde fangererhvervet og samtidig overtage civilisationen. Og danskerne var af den opfattelse at grønlænderne altid burde være fangere, at de ikke magtede andre erhverv (...). I mange år var det med principiel basis i sådanne tanker at Grønland blev styret«.

At skabe en ny samfundsorden er et omfattende, vidtrækkende og kostbart forehavende. Det må til at begynde med kræve en grundlæggende omstilling i opfattelsen af og holdningen til Grønland og til grønlændere, i den danske befolkning og hos politikere og embedsmænd. Og dernæst et ligeværdigt samvirke med en stadig mere selvbevidst og selvstændig grønlandsk befolkning.

Verdenskrigen 1939-1945 skabte betingelser for en sådan ny bevidsthed.

Augo Lynge (1899-1956). Seminarielærer, forfatter, medlem af Landsrådet, medlem af Grønlandskommis-sionen.

Teisen skrev om ham i sine erindringer: »Blandt de dansktalende grønlændere havde vi ganske særligt udbytte af drøftelserne med den kloge Augo Lynge, MF og seminarielærer med erhvervsgeografi som speciale. Han forstod bedst af alle vores opgaver og vanskeligheder og var en ypperlig og venlig rådgiver«.

2. Krig, adskillelse og genforening

Eske Brun i Nuuk, Kaufmann i Washington

Den tyske besættelse af Danmark i 1940 overskar Grønlands forsyningslinje. De to grønlandske landsfogeder tog nogle hurtige beslutninger: der blev optaget forbindelse til Danmarks repræsentant i Washington, Kaufmann, som var kontakten til de allierede magter i krigen mod Tyskland. Landsfoged Axel Svane etablerede et forsyningskontor i New York, mens Eske Brun organiserede et administrativt enhedsstyre for Grønland i Nuuk. Der blev gjort kål på en del slendrian forårsaget af fjernheden til København. Brun mente at henvendelser fra kolonibestyrelserne skulle besvares samme dag de indkom.

Forsyningsvirksomhed blev reorganiseret. Den traditionsrige skik, at Styrelsen skulle 'vise flaget' mindst én gang om året i samtlige kolonier hverken kunne eller ville Amerikanerne efterleve. Varer blev løst i et fåtal transithavne hvorfra den videre transport måtte organiseres fra grønlandsk side.

Forsyninger fra USA betaltes med kryolit fra Ivittuut. Den grønlandske befolkning oplevede en forbedret levestandard under de nye forhold.

Brun, pressen og en offentlig mening

Eske Brun kom i maj 1945 tilbage til Danmark, fuld af idéer til nyordninger på en række områder, og opsat på at det nye centralstyre fra Nuuk, som havde virket så godt under adskillelsen, skulle bibeholdes. Men Styrelsen ville det anderledes. Den ønskede kun småreformer, og fik nedsat en kommission med et stærkt begrænset kommissorium som resulterede i tilsvarende beskedne forslag til reformer – og Rigsdagen vedtog dem. Eske Brun søgte andre græsgange.

Men nu skete der noget som hverken Styrelse eller Rigsdag havde forestillet sig muligt: Pressen og en offentlig mening blev aktive politiske medspillere.

En journalistdelegation som (imod Styrelsens vilje) havde fået lov til at besøge Grønland vendte hjem. Aviserne blev fyldt med beretninger, der i stærke vendinger og med mange detaljer beskrev ufatteligt elendige forhold på næsten alle områder af grønlændernes liv og tilværelse, og om en uflyttelig og fodslæbende administration. Det gav voldsom genlyd i den danske offentlighed og i det politiske liv.

Statsminister Hans Hedtoft anmodede Eske Brun om at tilkendegive sin mening, og den blev formuleret i et 33 foliosiders memorandum, som Brun indledningsvis pointerede *ikke* var at opfatte som forslag, men alene en beskrivelse af områder hvor handling var tiltrængt.

Af Eske Bruuns memorandum til Hans Hedtoft:

»Måske den værste Anke som kan rettes mod dansk Styre i Grønland, er den, at vi i for høj Grad har været optaget af »at hjælpe« Grønlænderne ved økonomiske Foranstaltninger, ved ophjælpning af deres Erhverv, ved Fremskaffelse af billige Varer o.s.v.. Men man har under alt dette i mindre Grad iagttaget Hovedopgaven, som ikke er at mætte og klæde Grønlænderne og forsyne dem med Huse og Lægehjælp, men at lede dem frem til at Standpunkt, hvor de frit kan træde i forbindelse med Verden (...) den første Betingelse herfor er, at der skabes et økonomisk Liv i Grøn-

Eske Brun (1904-1987) under befrielsesceremonierne i Nuuk, 5. maj 1945. Fra Finn Gad: Grønland. Politikens Forlag 1984

land, som hviler på et selvstændigt bærende Grundlag, og at der i den grønlandske Befolkning skabes en forståelse af økonomiske Forhold.

...

Jeg anser det for ubetænkeligt at man i rimeligt Omfang 'forærer' Grønlænderne Sygepleje og Oplysning, Erhvervsophjælpning og Socialordning. Men jeg tror vi gør dem en Bjørnetjeneste, at vi modvirker vort eget Program, hvis vi 'forærer' dem et økonomisk Liv uden Holdebund i Landets økonomiske Muligheder».

Igennem papiret gik en rød tråd: »Reformforslag må hvile på omhyggelige undersøgelser, men derefter er en hurtig og effektiv fremadskriden ad den afstukne bane nødvendig«.

Dermed havde Brun givet signalet til næste trin: Nedsættelsen i 1948 af Den store Grønlandskommission, den vigtigste begivenhed i Grønlands nyere historie, indtil gennemførelsen af Hjemmestyret 30 år senere blev det logiske resultat af kommissionens forslag.

Indledningen til Eske Bruns
Memorandum

Af Eske Brun Dato?	MEMORANDUM I. Indledning.	V. Brun
(1) I det følgende skal jeg efter Statsministerens Opfordring gøre Rede for mit Syn paa, hvilke Opgaver som i Dag foreligger for det danske Styre i Grønland. Jeg vil i denne Forbindelse gerne understrege, at intet af det anførte maa betragtes som Forslag til Udførelse. Saaledes som jeg nærmere har redegjort for i min Rapport af 12.Maj, har vi under Krigsaarene haft Anledning til at løse et meget stort Antal Opgaver, som blev styrtet ind over os uden Varsel og uden Mulighed for omhyggelige Forberedelser, og vi har til Stadighed været stillet overfor Nødvendigheden af at løse disse Opgaver med et Minimum af Muligheder for at kunne tillægge Praxis og Sædvaner afgørende Betydning. Vi har derved indvundet et meget righoldigt Materiale af Erfaringer baseret paa rent praktiske Foranstaltninger. Men disse Foranstaltninger har næsten altid været iværksat paa Grundlag af hurtige Skøn, uden virkelig Holdebund i Beregninger, idet vi regelmæssigt hverken havde Tid, Talmateriale eller Personale til saadanne Beregninger. Jeg understreger derfor atter, at mine følgende Betragtninger alle bør anses for Udgangspunkter for en omhyggelig Undersøgelse, ikke Indstillinger til Udførelse. (2) Endvidere vil jeg gerne straks fastslaa, at jeg som Udgangspunkt for mine Betragtninger til Stadighed tager det Programpunkt, som altid har været opstillet for dansk Administration i Grønland: At leie den grønlandske Befolkning frem til en saadan Modenhed og Udvikling, at den bliver i Stand til uden afgørende skadelige Konsekvenser at træde i normalt Samskue med Verden udenfor Grønland. Dette har altid været akcepteret som det givne Grundlag, og det er til Overmaal slaaet fast		

3. Grønlandskommission på arbejde

Opgaver, styring, sammensætning, de første resultater

I november 1948 blev der nedsat en Grønlandskommission med departementschef i Arbejds- og socialministeriet H. H. Koch som formand. Ved sin side fik han Eske Brun, nu direktør for Styrelsen efter den hidtidige direktør Knud Oldendow havde trukket sig. Kommissionen blev, udover formandsskabet, sammensat af 5 landsrådsmedlemmer, 4 rigsdagsmedlemmer samt 5 medlemmer udpeget af henholdsvis stats-, finans-, handels-, fiskeri-, og undervisningsministerierne, i alt 16 medlemmer. Kommissionen blev udstyret med et sekretariat bestående af 7 håndplukkede yngre jurister og økonomer fra de relevante ministerier under ledelse af fuldmægtig, senere departementschef Finn Nielsen. Kommissariatet lød på at gennemgå de problemer som forekommer i Grønland indenfor den sociale, samfundsøkonomiske, politiske, kulturelle og administrative udvikling, samt derefter at stille forslag til fremtidige retningslinier. Intet mindre.

Udover kommissionsmedlemmerne blev henvend 80 særligt sagkyndige tilknyttet arbejdet, hvoraf de 10 var udpeget af Grønlands Landsråd. Af de over hundrede mennesker som var involveret i kommissionsarbejdet var der tre kvinder. Fra det danske Landsting: Lisbet Hindsgaul, fra Danske Kvinders Nationalråd: Kirstine Ladefoged Jensen, og endelig Kathrine Chemnitz for de grønlandske kvinder. Grønlænderne var i klart mindretal både i selve kommissionen og i de 9 underkommissioner som blev nedsat med hver sit arbejdsområde. Kommissionen gjorde sit arbejde færdigt i løbet af 13 måneder, inklusive trykning af betænkningens 6 bind som hver behandlede et samfundsområde med tilhørende vurderinger og forslag.

Som Mads Lidegaard udtrykker det i sin 'Grønlands Historie': *»Hovedformålet var at udvikle Grønland hurtigt, socialt, kulturelt og økonomisk. Det ville blive dyrt – man bandt sig til ekstraudgifter på 200 mio. kroner i en periode, et beløb der var astronomisk i forhold til hvad man ellers var vant til at bevilge; men i alle partier var der en vilje til at betale, hvad det kostede – ud fra en beslutning om, at nu måtte det altså gennemføres. For Danmark var det næsten blevet en national æressag«.*

Der var opstået en vågen offentlig mening om grønlandske forhold, og det var af selvstændig betydning at et stort udsnit af den politiske verden i Danmark og Grønland, og en del af toppen af det danske embedsværk kom til at beskæftige sig intenst med grønlandske problemer og med Grønlands fremtid.

Grønlandskommissionens – G-50's – forslag om en administrativ nyordning med Nuuk som hovedby blev umiddelbart gennemført. Der blev valgt et grønlandsk Landsråd, Rådets formand skulle være en dansk embedsmand med titlen Landshøvding, og han skulle tillige være chef for Landsrådets administrative apparat. De eksisterende ca. 50 kommuner blev sammenlagt til 16 nye og større som hver fik sin valgte kommunalbestyrelse. Kommunernes administration blev underlagt en dansk kærner, som igen var underlagt Landshøvdingen i Nuuk.

De hidtidige benævnelser: Koloni, Udsted, Boplads blev afløst af by og bygd.

Den københavnske grønlandsadministration blev revolutioneret derved at Den Kongelige Grønlandske Handel fik sin magtstilling kraftigt beskåret gennem oprettelsen af en parallelorganisation, Grønlands Tekniske Organisation.

Formynderiet

Det er svært at undgå den tanke, at hele foretagendet, de voldsomme fysiske projekter og aktiviteter, tilkomsten af mange nye institutioner med tilsvarende ændringer af dagligdagen, var en formynderisk voldsomtagning af et lille og skrøbeligt samfund.

De grønlandske kommissionsmedlemmer har ikke kunnet stille meget op imod de effektive og velformulerede danske embedsmænd. De har ikke haft mulighed for at gøre sig mange forestillinger om hvad det hele ville komme til at betyde for befolkningen, umiddelbart og på længere sigt, og det var umuligt at komme til at overveje spørgsmålene i samråd med baglandet.

De mange specialister der medvirkede var helt overvejende teknikere og administratorer, altså ingeniører, jurister og økonomer. Mennesker med egentlig samfundsvidenskabelig baggrund eller med forstand på og erfaring fra tilsvarende samfund og foretagender andre steder i verden savnedes ganske.

Der blev tilsyneladende ikke overvejet, om der kunne være andre hensyn at tage end til sundhed, uddannelse, produktion og materielle forbedringer, eller om strategien og tempoet måske kunne være anderledes. Men hensigterne var de bedste.

En beskeden formildende omstændighed var det, at på dén grønlandsrejse hele kommissionen foretog umiddelbart før arbejdets afslutning, forelagde man hovedresultaterne af de hidtidige overvejelser i et møde med det grønlandske Landsråd. Rådet fik ikke lang betænkningstid, men havde dog bemærkninger og forslag, som kommissionen tog til sig. Selve betænkningen fremtrådte, helt i folkeviljens og velviljens ånd, uden forbehold eller mindretal.

Byplanudspil

Det var navnlig 'Betænkning 1' der handlede om 'Placering og udformning af bebyggelser' og 'Den fremtidige anlægsvirksomhed', samt Betænkning 5: 'Erhvervsmæssige og økonomiske forhold' der behandlede byplanmæssige forhold. De fremsatte forslag byggede på et antal konstateringer som i sammendrag lyder:

- Den grønlandske befolkning på 20.000 individer er geografisk fordelt på en 2000 kilometer lang kyststrækning i henved 200 bebyggelser
- Det hidtil vigtigste erhvervsgrundlag, jagt og fangst, som forudsætter en forholdsvis spredt befolkning, er vigende og er ikke længere tilstrækkeligt for den stigende befolkning.
- Det fremtidige erhverv er fiskeri, som for at blive drevet med tilstrækkelig udbytte forudsætter fartøjer af en vis størrelse, samt havneanlæg og en industriel bearbejdning af fangsten.
- Den grønlandske befolkning har behov for et stærkt forbedret sundheds- og undervisningsvæsen som medfører krav om institutioner, også af en vis størrelse med et passende stort befolkningsunderlag.

- Endelig konstateres det at den grønlandske boligmasse er i en sådan stand at den udgør en trussel mod befolkningens helbred. Den må helt fornyes i løbet af en årrække.

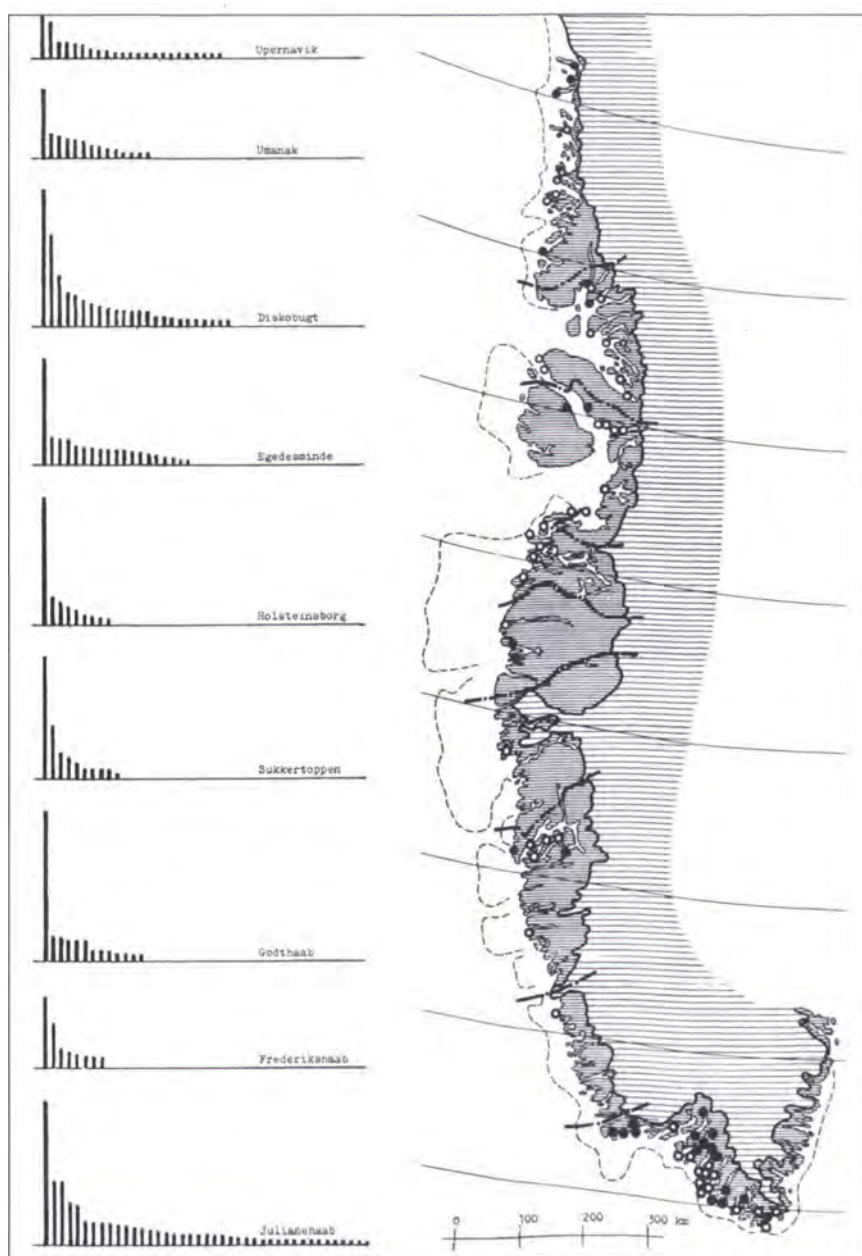
Kommissionens forslag er herefter:

- Man bør uden af bruge tvang tilstræbe en koncentreret af befolkningen i færre og større bebyggelser
- Den må finde sted på hensigtsmæssige steder. Det er langt fra givet at bebyggelsen skal koncentreres på de nuværende kolonisteder.
- Opstillingen af en plan for den fremtidige anlægsvirksomhed i Grønland forudsætter at man har større klarhed over de grønlandske bebyggelsers fremtidige befolkningsmæssige og økonomiske udvikling, og at der udarbejdes byplaner.
- Udarbejdelsen af en investeringsplan må foregå sideløbende.

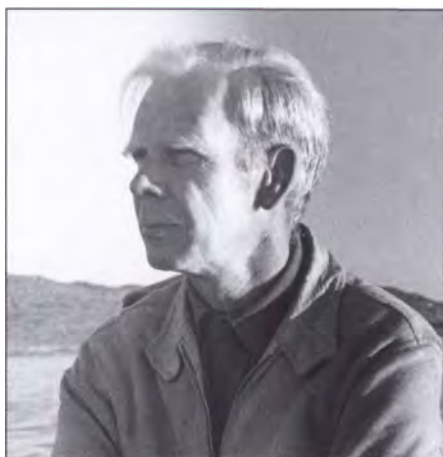
Landstrimlen mellem hav og indlandsis er opdelt i kolonidistrikter, hver med én koloniby og et opland bestående af udsteder og bopladser. Undtagelsen er Diskobugt hvor der ligger tre kolonibyer. Søjlerne til venstre afbilder de enkelte bebyggelsers beboertal og antyder dermed distrikternes 'bystruktur'.

I de fire nordligste og det sydligste distrikt omgives hver koloniby af en sværm af småbebyggelser, i gennemsnit næsten 20 hver. Det er fangerkulturens kendetegn. De fire distrikter på den isfrie midtkyst har hver færre end 10 tilknyttede småbebyggelser. Her begunstiger fiskeri og byerhverv en begyndende koncentring.

Prikker og ringe viser henholdsvis nytilkomne og forladte bopladser i en 30-årsperiode. Nettoresultatet var et minus på en boplads om året.

4. Byplanekspedition 1950

*Flemming Teisen (1899-1979)
Leder af byplanholdet. Flemming
var ikke nogen management-leder.
Han gik bare foran. Havde skepsis
overfor al autoritet, og nægtede selv
at være det. Mildhed var hans væ-
sen, hans drillesmil punkterede al
oppustethed. Stædigheden – og hans
sjældne vrede var overvejende ind-
ædt.*

*Byplan ekspeditionen med hjælpe-
tropper, efter rekognosceringstur i
Narsaq i juni 1950. Elegant hen-
slængt: Flemming Teisen. Længst til
venstre byggeleder i Narsaq Palle
Jensen, længst til højre Gunnar P.
Rosendahl. Foto: Hugo Lund Andersen.*

Deltagere

Ganske tidligt i 1950 blev Grønlandsdepartementet og Dansk Byplanlaboratorium enige om at udpege arkitekt m.a.a. Flemming Teisen som leder, og han fik til opgave at finde frem til yderligere tre byplanteknikere.

Teisen gik systematisk til værks i forhold til den ikke særlig store kreds af mulige emner, talte med nogle få, og bestemte sig for:

Mogens Boertmann (1918-), arkitekt med byplan- og egnsplanerfaring fra arbejde hos Peter Bredsdorff og i Egnsplankontoret,

Hugo Lund Andersen (1914-1984) civilingeniør, erfaring med kommunalteknik og -organisation fra Hillerød Kommune.

Poul Lyager (1918-) civilingeniør, by- og egnsplanerfaring fra Københavns Kommune, fra Egnsplankontoret for Storkøbenhavn og fra planlægning i Scotland.

Flemming Teisen selv (1900-1980) var arkitekt, havde byplan- og egnsplanerfaring fra Københavns Kommune, fra Egnsplankontoret for Storkøbenhavn, samt fra arbejde i Tjekkosllovakiet og i Brasilien for ingeniørfirmaet Højgaard & Schultz. I kraft af erfaring og menneskelige egenskaber den selvskrevne leder.

Civilingeniør Ove Kampmann (1914-1998) som var teknisk rådgiver for Grønlands Styrelse i Grønland under krigen, fik til opgave at organisere ekspeditionen, som foruden de fire byplanfolk kom til at omfatte to geologer, Bent Søndergaard og Anker Weidick, to geodæter, Simonsen og Holsboe, en specialist i intern transport, ingeniør Erntgaard, en fiskeindustrikyndig, civilingeniør Dinesen, samt endelig civilingeniør Gunnar P. Rosendahl, der havde været medlem af den året før udsendte »Vandekspedition«, og som havde oparbejdet en betydelig viden om arktisk bygge- og hygiejneteknik. Af »hjælpetroppen« var det dog kun Søndergaard og Rosendahl der arbejdsmæssigt indgik i vores hold, de øvrige havde separate arbejdsopgaver.

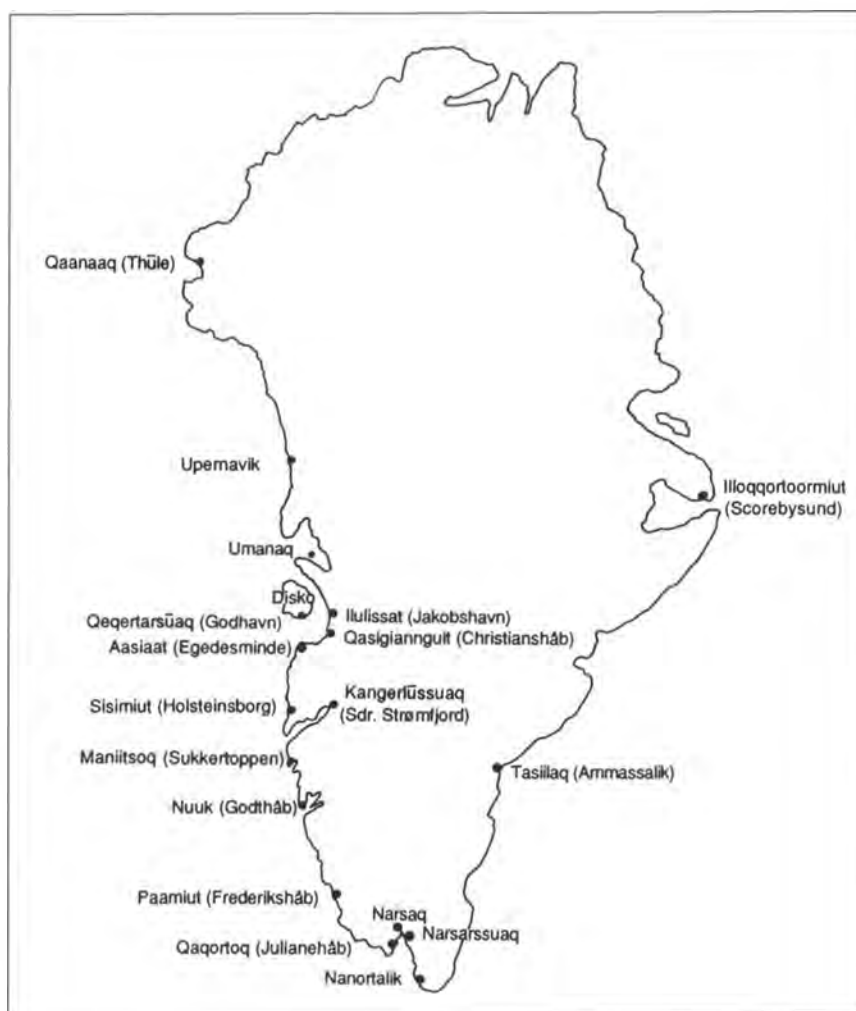
Arbejdsplan, oprejse

1. maj 1950 begyndte vi fire samt Kampmann vores arbejde i en af de barakker der rummede en del af Grønlands Styrelses kontorer, beliggende hvor nu Udenrigsministeriets bygninger står. Vi måtte sammen med Kampmann planlægge hvordan vi skulle bruge de måneder der var afsat, finde ud af hvad det var nødvendigt at medbringe som udrustning og anskaffe det. Og den smule tid der var tilovers brugte vi til at studere kommissionsbetænkningen og til at opsøge anden viden om det Grønland som vi kun vidste lidt om.

Ekspeditionens opgaver

De på forhånd givne opgaver var at udarbejde plan for udstedet Narsaq som var i udvikling på grund af en påbegyndt opførelse af et kombineret fåreslagteri og rejehermetikfabrik, for hovedbyen Nuuk/Godthaab, hvor kommissionen var i tvivl: Egner stedet sig som grønlandsk hovedby, og hvis ikke hvor så? Endvidere for kolonibyen Maniitsoq/Sukkertoppen, en driftig fiskerby i udvikling, men hvis topografi indebar svære vanskeligheder for udbygning, og endelig for Diskobugtens hovedby Aasiaat/Egedesminde.

Udover påpegningen af byplanlægnings lokale formålstjenlighed, indeholdt G-50 argumenter for at gennemføre en regional vurdering af Vestkysten som helhed.

Grønland med bynavne.

Fra Mads Lidegaard »Grønlands Historie«.

Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck. 1995.

Langs kysten lå der 11 kolonibyer, hver med et opland. Byerne havde folketal på mellem knap 400 og næsten 1000. Dertil i oplandet et antal bopladser (med butik) og et antal udsteder med helt ned til en halv snes beboere. Denne tilstand var i forandring, og ville yderligere blive påvirket af det koncentrationsprincip som kommissionen anbefalede.

Boertmann og Lund Andersen begyndte arbejdet i Maniitsoq/Sukker-
toppen, Teisen og jeg i Aasiat/Egedesminde. Det var så planen at vi
midtsommers skulle mødes i Nuuk/Godthaab for at udveksle erfaring-
er. Her skulle Teisen og Lund Andersen blive for at arbejde med Nuuk,
mens Boertmann og jeg tog sydpå til Narsaq.

En af de første dage i juni 1950 fløj vi med SAS Skymaster »Sigurd Vi-
king« fra Kastrup til Bluie West One, en flybase bygget af amerikanerne
under krigen, i en dal for enden af en sydligt beliggende grønlandsk
fjord. Stedets grønlandske navn var Narsarsuaq. Her oplevede vi et par
glimt af amerikansk soldaterliv og amerikansk gæstfrihed.

Vi blev indkvarteret i en kæmpe stor tom sovebarak hvor vi slog sovepo-
serne ud på gulvet og sov aldeles udmærket. Det tilhørende toiletlokale
var et langt bart rum hvor der på den ene væg var opstillet en - fore-
kom det - uendelig lang række toiletkummer uden skillerum imellem,
og langs den anden en tilsvarende række vaskekummer. Og så blev vi
inviteret på spisning i officersmessen, overdådigt efter vores standard,
jeg husker bedst næste dags morgenmad med en rigelighed af ukendte
'crispies' og sydlandsk frugt.

3-4 timers sejltur med fiskekutter bragte os til Narsaq, hvor vi blev
modtaget af Styrelsens mand på stedet, civilingeniør og byggeleder Pal-
le Jensen. Han ventede os vistnok ikke, men løste alligevel med sindig
venlighed opgaven at skaffe mad og tag over hovedet til hele holdet
indtil vi kunne få skibsløjlighed nordover med kystskibet »Tikerak« et
par dage senere.

Man holdt øje!

Da vi fire måneder senere med KGH's gode skib »Disko« anløb Narsar-
suaq for hjemflyvning dagen efter, havde piben fået en anden lyd. Vi
skulle overnatte på skibet til flyet afgik næste morgen, men Kaptajnen
meldte at man kunne gå i land. Vores rejseleder Ove Kampmann fik
dog besked om, uden nærmere begrundelse, at det ikke gjaldt Byplan-
ekspeditionens medlemmer. Vi gjorde vrøvl, og Kampmann gik til kap-
tajnen, og så blev beskeden ændret til, at man kunne gå i land, forudsat
at to navngivne medlemmer af ekspeditionen indvilgede i at blive om-
bord. Den ene var Teisen, den anden mig. Det var vistnok kun os to der
fik betingelsen at vide, og da vi var temmelig sikre på årsagen og nødigt
ville lægge hindringer for det øvrige hold, accepterede vi og blev.

Teisen og jeg var medlemmer af Danmarks Kommunistiske Parti.
Sommeren 1950 brød Koreakrigen ud og den kolde krig begyndte for
alvor. Myndighederne var på vagt overfor alt hvad der havde med kom-
munisme at gøre. Begivenhederne i Tjekoslovakiet i 1948 hvor 'Partiet'
greb magten på brutal måde havde også ængstet og forbløffet mig,
selvom jeg ihærdigt en tid endnu forsøgte at tro på det hjemlige partis
udlægning af begivenheden. Men vi stod altså i politiets kartoteker - og
blev holdt øje med.

5. Aasiaat/Egedesminde

Beliggenhed og muligheder

Det var omkring Diskobugten koloniseringen først i 1700-tallet begyndte, for her var hvalfangst og tranproduktion til Europas belysning koncentreret.

Ved Aasiaat var der beskyttede havneforhold og bebyggelige arealer. Kolonien blev hovedby for en snes udsteder og bopladser. Og nu lå Aasiaat sammen med kolonibyerne Qeqertarsuaq/Godhavn, Qasigianguit/Christianshåb og Illulisat/Jakobshavn så de omringede de nyopdagede rejefelter der blev bedømt til at være meget rige, ja uudtømmelige!

Grønlandskommissionen havde altså gode grunde til at mene at distriktet frembød betydelige udviklingsmuligheder, og at den koncentre-

Diskobugten. Udsteder og byer markeret med kvadrater proportionale med fiskeindhandling. Rejefelter vist med raster. Cirkel om Aasiat med radius 70 kilometer, eller 4-5 timers sejlads.

Rejebåd med fangst, ekspeditionsudstyr og skippers familie.

Udstedsbestyrer i Akunaq.

Fanger og fisker i Akunaq.

ring af befolkningen som allerede var i gang burde opmuntres og understøttes.

Aasiaat var en by som det syntes fornuftigt at udbygge, men vi fandt dog at der var en betænkelighed: Torske- og rejeproduktion på land kunne udvikles med stabile industrielle metoder, men selve opfiskningen blev hæmmet af klimatiske og sæsonmæssige forhold. Diskobugten var det nordligste farvand hvor torsken forekom i tilstrækkelig rigelige mængder. Den årlige bølge af torskestimer op langs kysten medførte her en ganske kort fiskesæson, fra slutningen af juni til slutningen af september. Rejefiskeriet begrænses ikke af svingninger af bestanden, men til gengæld af islæg som binder farvandet fra december til juni, og som også udenfor den periode kan lægge trawlfiskeri hindringer i vejen. At forholdet påvirkede befolkningens indtægts- og forbrugsmuligheder kunne aflæses af den drastiske årsvariation af salget i Aasiaats butik.

Arbejdsopgaver

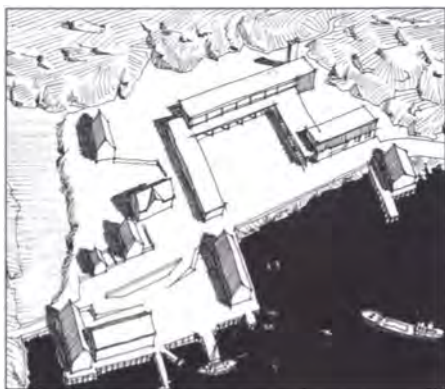
De to måneder i Aasiaat gik med at opnå et mål af kendskab til terræn, bygninger, institutioner, udbygningsmuligheder, til byens befolkning, til lokale problemer og til oplandet. Det eksisterende kortmateriale dækkede ikke fuldstændigt det område som vi måtte anse for potentielt byområde. Men vi havde Geodætisk Instituts luftfotografier med passende overdækninger, så vi kunne have nytte af en stereoskopisk betragter. Vi supplerede med egne fotos til støtte for hukommelsen. Vi prøvede at opnå fornemmelse af hvordan terrænet ville arte sig ved vintertid under påvirkning af blæst og sne.

Vi gennemførte en grov vurdering af den eksisterende boligbestand, mens Rosendahl stod for undersøgelse af vandforsynings- og afløbsmuligheder samt affaldsbortskaffelse.

I Aasiaat var der et særligt træk som ikke optrådte længere mod syd: Hundeholdet. Et antal både grønlandske og danske familier holdt et spand hunde, stort eller lille efter forholdene. Hundehold var i vintertiden den eneste mulighed for udflugter og jagtture. De 'danske' hunde blev, blandt andet af hensyn til børnenes sikkerhed, holdt i hundegårde, hvor de om sommeren var på smalkost. De fleste grønlandske familiers hunde holdt til i terrænet omkring huset, men gik frit, og da de kun blev fodrede når de skulle arbejde, var de om sommeren henvist til selv at fouragere. De åd alt forhåndenværende organisk, og det indebar en ganske effektiv byrenovation.

En lidt speciel foreteelse var 'slip-og-træk' lokummerne, navnlig Efterskolens, som var et firesæders. Under sædet og hullet var der ikke en spand, men en slisk, lukket mod det frie af en lem. Ved processens indledning (mens hundene nærmede sig) var det klogt at huske at slippe lemmen ned efter forrige bruger. Når den besørgende efter endt gerning med snoretræk hejsede lemmen op, ordnede de ventende hunde resten. Lidt for specielt måske, men logisk nok. I arktis må ingen kalorie gå til spilde.

Der eksisterede et kort stykke anlagt vej, fra kolonibestyrerboligen mod øst til Efterskolen. Firmaet Saabye & Lerche var i gang med at forlænge vejen nogle hundrede meter mod vest til bådeværftet og gæstehjemmet. Vi skitserede et net af geometrisk og økonomisk rimelige vejfø-

Skitse til fremtidig bymidte.

ringer indenfor et anslået fremtidigt byområde. Vi undersøgte de terrænæssige muligheder for at indpasse et lille centerområde nær den eksisterende butik og kolonibestyrerboligen.

Vi interviewede de lokale dansktalende, havde lange samtaler med lærerparret Egeskjold og lærer Berthelsen som gav os levende beskrivelser af hvordan livet artede sig i byen året rundt.

Vi oplevede 'gamle' Rosendahl, Philip R., landsfoged i Nordgrønland indtil 1939, med bopæl i Qeqartarsuaq/Godhavn på Disko, hvor junior blev født i 1919. Vi observerede ham blive 'vrikket' i land fra et fartøj på reden, høj, rank, og stående foran i doryen. Som det anstod sig for en kongelig embedsmand. Samme aften foranstaltede vi et rejegilde omkring en spandfuld nykogte, og han foldede sig ud, levende, idérig og morsom som han var. Han havde gjort sig tanker om havebrug i det nordlige, om metoder til stimulering af rævefangst, og om forbedring af grønlandsk byggeskik.

Udstedsbesøg

Vi besøgte to af de beboede steder som hørte under Aasiaat: Nivaq og Akunaq. Nivaq var en boplads, altså uden butik, med en befolkning på et halvt hundrede mennesker. Vores spadseretur på stedet blev fulgt af en stor flok af de stedlige som både var imødekommende, nysgerrige og smilende, men tale med dem på almindelig vis kunne vi ikke. Jeg følte mig dum, på glotur. Den eneste bygning jeg husker fra stedet var et lillebitte kapel, et umalet træskur, med et lille trækors øverst på gavlen.

Da vi forlod Nivaq og lagde fra land blev der en råben og en vinken, og en afskedssalut blev affyret. En bevægende oplevelse, men hvorved havde vi dog gjort os fortjent?

»Boligmiljø« i Aasiaat.

Aasiat set mod øst. I forgrunden gæstehjemmet der leverede god mad og nattesøvn. Små og lidt større både i bugten, til højre i billedet skimtes lidt af bådeværftet. Dernæst KGHs lagerbygninger (med stående tømmer), og, med ø-v orientering, kolonibestyrerboligen. Længst borte kirkespiret.

Bymidte. KGH's lagerbygninger, de stående tømmerstokke, kolonibestyrerboligen – med drivhus hvor bestyrer Schiørring vandede sine morgenfruer. På reden et togtefartøj, antagelig skonnerten »Fylla« der var hjemmehørende i Aasiat.

Bymidten set fra havnesiden, mod syd. Bagerst, med frontispice, kolonibestyrerbolig. I forgrunden KGH lagerbygning.
Blyantstegning af Jesper Termansen 1958.

Udstedsbestyreren i Akunaq talte dansk. Han viste os butik og lager, og svarede tålmodigt på vores spørgsmål. Der boede henved 200 mennesker som ernærede sig ved både fangst og fiskeri. Man boede i 27 huse, altså godt seks personer pr. hus af en gennemsnitlig størrelse på mindre end 30 kvadratmeter.

I afskedsgave forærede han os hver et tildannet stykke flint til en flintebøsse. Han havde en lille æskefuld, men efterspørgselen var ikke så stor, som han sagde – med et blink i øjet.

Men ellers husker jeg ikke meget om stedet, har ikke bevaret noget videre skriftligt, kun nogle få fotos, og det er jeg ked af, navnlig efter læsning af Helene Brochmanns bog 'En Bygd i Diskobugten' (1992), om livet i Akunaq året igennem, i en levende lilleby i yderkanten af det moderne grønlandske samfund. Fra samme kilde kan fortælles, at Nivaq siden, under koncentrerings kampagnen i 1960'erne er blevet nedlagt. Akunaq derimod blomstrer, indbyggertallet er ikke vokset stort, men det er et moderne samfund med skole, kirke, forsamlingshus, elektricitets- og vandforsyning, et levende foreningsliv, herunder en aktiv kvindeforening som holder møder og fejrer kvindernes internationale kampdag!

Byplanmøde

Mod slutningen af opholdet fik vi arrangeret et møde med de lokale om vores arbejde. Det foregik i forsamlingshuset, en beskeden træbygning. Med lidt besvær og en medbragt pantograf – et primitivt mekanisk forstørrelsesapparat – havde jeg tegnet et forenklet kort som dækkede en masonitplade på 1x2 meter. Det blev under almindelig opmærksomhed båret ind i forsamlingshuset, og folk kom vandrende og fyldte hu-

Forslag til byplan for Aasiat.

Åben krydsskravering:

Eenfamiliehuse.

Tæt krydsskravering:

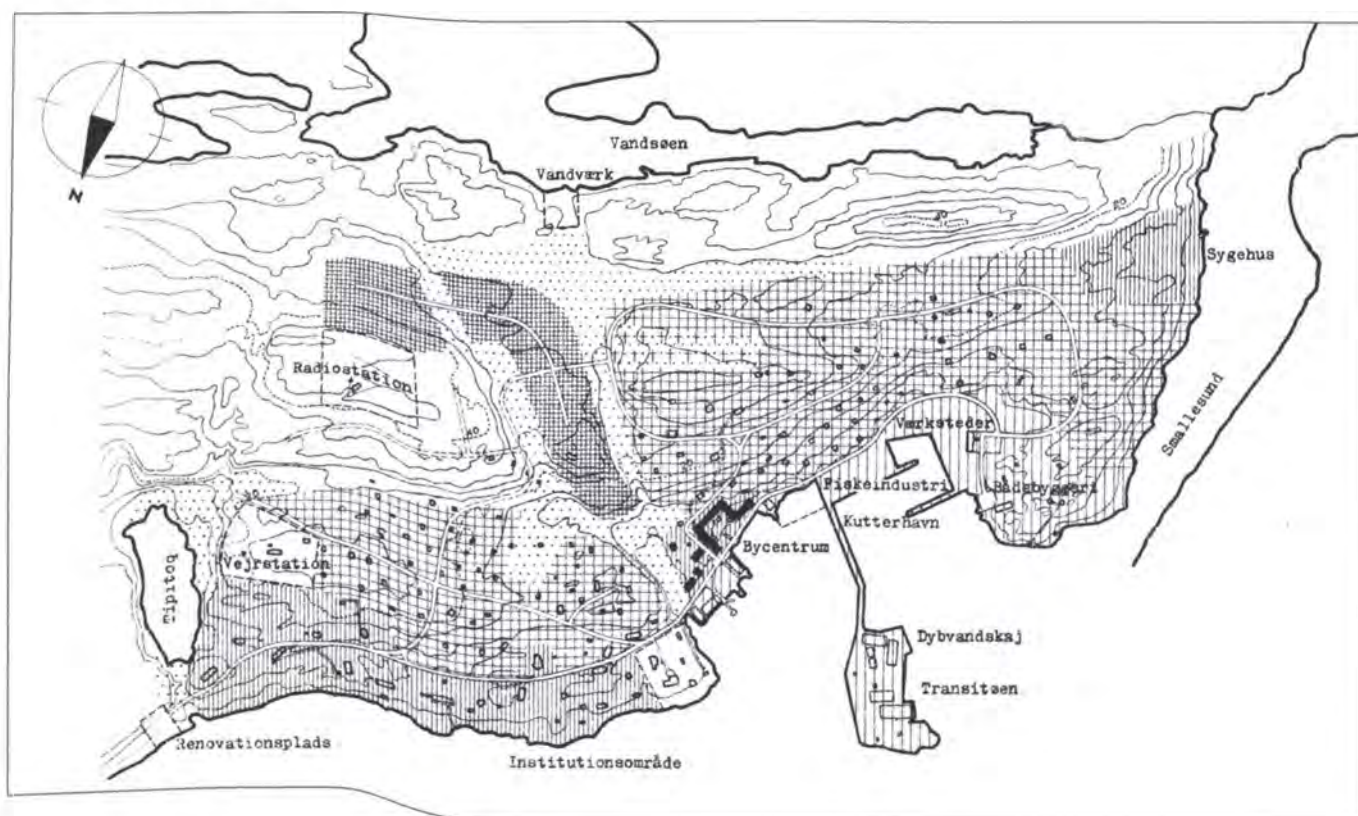
Evt. tættere boligbebyggelse.

Åben lodret skravering:

Havne- og erhvervsområde.

Tæt lodret skravering:

Offentlige bygninger.

Flemming Teisen i arbejdstøjet med videre i vores arbejdsrum i Aasiaat.

set. Jeg anslog det dengang til 60-70 mennesker, vil dog ikke udelukke at jeg i begejstringen overvurderede en smule, men de må alligevel have repræsenteret en pæn del af Aasiaats 144 husstande. Af os bekendte tilstedeværende var landsrådsmedlem Søren Kaspersen, præsten Otto Rosing, Egeskjolds, kolonibestyrer Schjørring og civilingeniør Gøtsche Larsen, Saabye & Lerche.

Teisen forklarede ved hjælp af tolken Knud Abelsen om vores arbejde, hvad hensigten var, og om hvordan Aasiaat kunne blive en bedre by at leve i. Også Kampmann og Rosendahl bidrog. Spørgelysten bagefter var ikke udpræget stor, men der var dog 5-6 stykker der tog ordet. Der var særlig ét spørgsmål der optog sindene. Samtale med den lokale læge havde oplyst os om den tilbagevendende forårsmaveinfektion, og han udpegede årsagen, nemlig slædevejen op og tværs over vandsøen. Den slædevej foreslog vi nedlagt og afspærret, og vi udpegede en alternativ rute som jo godtnok var længere. Det var ikke noget populært forslag, den udpegede sammenhæng mellem de to fænomener forekom teoretisk, og ulemperne store. Men fanger Lars Brandt rejste sig og erklærede: sundhed går forud for dovenskab. Dér sluttede diskussionen.

Forberedelser til byplanmøde i Aasiaats forsamlingshus.

6. Mellemspil i Manitsoq og Nuuk

Hugo Lund Andersen og Flemming Teisen.

En norsk minør – og et sølvbryllup

Teisen og jeg rejste efter endt feltarbejde fra Aasiaat 25. juli med en Esbjergkutter. Planen var at nå til Maniitsoq/Sukkertoppen 29. juli. Det var Flemming og Brita Teisens sølvbryllupsdag. Hun kunne jo ikke være med, og det var ærgerligt, men festes skulle der. Men i Grønland er det vind og vejr der bestemmer farten, så 28. juli vågnede vi på madrasser på gulvet i et hjørne af en håndværkerbarak i Sisimiut/Holsteinsborg. Flemming blev fejret med flag og herlig morgenkaffe, og mælkebøtter i et krus på bordet. Kolonibestyreren stillede togtefartøjet »Sortside« til rådighed for den videre færd, og efter en lidt urolig nat – fire mand i soveposen side om side på en luge på dækket, med sideværtsdønninger ude fra Davisstrædet – ankom vi om morgenen den 29. til Maniitsoq.

Jeg fulgtes med Hugo Lund Andersen fra båden op gennem byen, og ved en omdrejning blev vi standset, det obligate advarselshorn tude, et minørhold var i færd med en sprængning. Vi hummede os i ly af den nærmeste husgavl – og beroligedes af at minøren sluttede sig til. Så kom drønet, så en knasen, og vi fik et mindre læs brædder og støv over os. Det var en anselig blok der havde tangeret tagryggen og som landede med et dunk i græsset foran os. Minøren sikrede sig ved et sideblik at vi var hele, kommenterede tilfældet med et kraftigt norsk ord, og vi vaklede bort på geléknæ.

Tilbage er at berette at festkomitéen klarede sin opgave overdådigt, kunne endda stille med en reservesølvbrud. Og da udsigten til transport til Nuuk fortabte sig i det uvisse gennemførte vi den planlagte midtvejskonference i Maniitsoq i stedet for i Nuuk.

Nuuk – og fjordens muligheder

Omsider fik vi rejselejlighed til Nuuk, hvor Boertmann og jeg, som skulle videre til Narsaq, måtte blive en uge længere end planlagt, igen manglende transport. Men så hjalp vi Teisen og Lund Andersen med deres mere omfattende opgave. Boertmann med bygningsrecognoscering, jeg sammen med geologen Bent Søndergaard fik til opgave at undersøge alternative placeringsmuligheder for en ny hovedby i fjordsystemet mellem Nuuk og indlandsisen.

Jeg var lumske glad for den arbejdsdeling. Forholdene på Gæstehjemmet var ikke tiltrækkende, mådelig mad og en ulidelig lortestank fra en sprængt septictank i kælderen. Jeg havde det gode argument, at udover recognosceringen ønskede jeg at besøge fjordområdets ret nye fåreavlsstation for dér at danne mig en idé om fåreavlens fremtid i distriktet, til brug for de videre overvejelser når vi kom hjem.

Godthaabsfjorden er ikke bare en fjord. Den er et kompleks af fjorde, sidefjorde og parallelfjorde og strækker sig 80-90 kilometer ind mod indlandsisen. Vores opgave kunne synes uoverkommelig, men lettedes af at der kun er få steder i dette fjeld- og vandlandskab som kunne tænkes at opfylde de krav der måtte stilles. Vi fik stillet landshøvdingens rejsebåd til rådighed, og gennem Kampmann fik vi en 'kendtmand',

Fjordområdet ved Nuuk.

Den gamle Landsfogedbåd.
Tegnet af Jesper Termansen
1958.

'Gamle Chemnitz', som Teisen benævner ham i sine erindringer. Han forstod hvad sagen drejede sig om og havde gjort sig tanker om hvor i fjorden vi skulle kigge.

Opgaven var altså at finde en mulig beliggenhed for en kommende grønlandsk hovedby og sæde for den kommende centraladministration. Grønlandskommissionen mente at afgørende hensyn talte for en beliggenhed i Godthaabsområdet, men betænelighederne gik på

- at den eksisterende by Nuuk var uden et egentligt erhvervsliv, og at en ren administrationsby ikke var ønskelig,
- at kolonien Godthaab var uheldigt beliggende i forhold til Skibshavnen med en tre kilometer lang vej imellem, og endelig
- at havnen var for lille og vejruddat til at rumme et tilstrækkeligt antal fiskebåde.

Opgaven var altså at finde en beliggenhed som rummede tilstrækkelig store bebyggelige arealer uden opfrysningsfare og for megen fjeldskygge, tilstrækkelige vandforsyningsmuligheder og endelig vanddybde for en betydelig havn for både skibsfart og fiskeri.

På vejen ind i fjorden undersøgte vi de lokaliteter som Chemnitz anvis- te, men ingen af dem kom blot i nærheden af at opfylde kravene.

En sen aften ankom vi til fåreavlsstationen Qoorqut og blev venligt modtaget af bestyrer Stefanson, som var islænding. Han stillede vores sult, og vi stillede vores fælles tørst i medbragte varer, og derefter havde han og jeg en samtale til ud på natten om fårs livsbetingelser under grønlandske forhold. Han var glad for at fortælle, var forholdsvis ny i jobbet, meget positiv i sin vurdering som han byggede på viden hjem- mefra, og på de erfaringer som han allerede havde gjort. Han berettede om dyrkbare arealer, om størrelsen af høafgrøder baseret på henholds- vis staldgødning og kunstgødning, om fårenes ædevaner: græs, mos pil, birk, tang, fisk, fiskemel, snart sagt alt.

Næste dag bragte nogle timers sejlads os til 'Venøs havn', navngivet ef- ter fiskeskipper Chr. Venø som sammen med kollegerne Knud Schrøder og Kasper Myrup havde stiftet 'Grønlands Havfiskeri A/S' og som her havde etableret en base hvorfra der kunne etableres forsøgsfiskeri. Eneste mand på stedet var Myrup, der fortalte om trekløverets store planer, og om forsøgene som var faldet heldigt ud. Manglende tilla- delse fra Landsrådet til at gå fra forsøg til egentligt erhvervsfiskeri hav- de sat arbejdet i stå.

Nogen ny beliggenhed for Nuuk havde vi ikke fundet. Der blev da også opnået enighed mellem Nuuk-holdet og Rosendahl om at Nuuk havde fremragende muligheder for den ønskede udvikling der hvor den lå. På et tidspunkt kom der forespørgsel fra Styrelsen i København om vurderingen af Nuuks fremtid. Svaret var en solidt begrundet afvisning af enhver tanke om at flytte. Og den vurdering tog København så til efterretning.

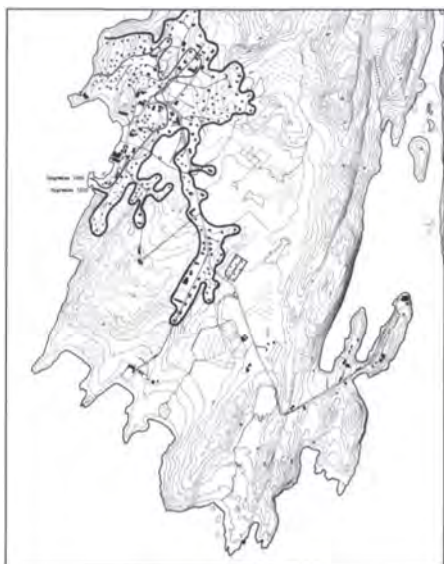
Herligt at opleve, som salig Christian Firtal at drage ud i Riget, pege i landskabet og sige: Der skal byen ligge!

Inden fjordturen havde jeg held til på Gæstehjemmet at få en lang samtale med fisker og landsrådsmedlem Peter Egede, udstedsbestyrer i Kangaamiut, et godt fiskested i Maniitsoq distrikt. Egede udtrykte opti- mistiske synspunkter på fiskeriets udvikling, og fortalte om Esbjergre- deren Klaus Sørensens fryseskib »Greenland« som fik meget store fang- ster ved kontinuerlig udsætning og optagning af langliner. Egede ønskede at mange danske fiskere ville komme til Grønland så der kun- ne komme gang i udvidelsen af produktionen. Og så beklagede han den elendige forsyningssituation, både til boligbyggeriet og til fiskeriet. »Grønlandske fiskere kan ikke engang købe det olietøj som er nødven- digt for ordentligt fiskeri!«

Det var også Peter Egede der fortalte mig om et ordskitte på som- merens landsrådsmøde i Nuuk om vores møde med befolkningen i Aasiaat. Det kommer jeg tilbage til.

Reliefplan, dale og højderygge. Nord opad. På vestsiden ses bugten hvor Kolonihavnen ligger, på østsiden den naturgivne Skibshavn.

Godthaabs udbredelse 1920-1950
De dominerende topografiske træk ved Godthåbsfjorden i 1950:

- Et efter grønlandske forhold rummeligt areal på 1x2 kilometer
- en terrænform domineret af et antal parallelt forløbende højderygge, adskilt af dale med løsjord
- To havne. En Kolonihavn og en Skibshavn på hver side af halvøen forbundet med den skråt forløbende Skibshavnsvej.
- En eksisterende koloniby, hvis vækst de senere år havde formet sig som tilfældig randbebyggelse.

Forslag til byplan for Nuuk

Et dominerende naturskabt træk ved Nuukhalvøen er et, efter grønlandske forhold, meget rummeligt areal på godt og vel 1x2 kilometer. Den nordlige del af arealet, lige øst for kolonihavnen er fladt og benævnes Narsarssuaq/Sletten. Terrænet syd for Sletten er domineret af et antal parallelt forløbende dale adskilt af smalle højderygge. Ligesom Sletten er dalbundene dækket af løsjord af vekslende tykkelse. Dale og højderygge giver halvøen en kraftig retningsorientering.

Nuuk var trods sin beskedne størrelse, godt 1000 indbyggere, hjemsted for hele to havne, Kolonihavnen og Skibshavnen, på hver side af halvøen, forbundne af den skråt forløbende Skibshavnsvej. En langsom befolkningstilvækst havde i de senere år medført en randbebyggelse, i hovedsagen langs Kolonihavnen og Skibshavnsvejen.

Grønlandskommissionens betæneligheder ved Nuuk som fremtidig hovedby og hovedstad i Grønland er omtalt foran. Der måtte gives overbevisende svar på dem.

Den betænkelighed, som gik på risikoen for at Nuuk ville udvikle sig til en by af hvidflippede administratorer, blev imødegået ved en fremhævelse af Godthåbsfjordens og de udenfor liggende fiskebankers erhvervsmæssige potentiale som gav udsigt til en betydelig fiskeindustri. Fjorden havde mulighed for at udvikle en stor fåreproduktion med tilhørende oparbejdingsmuligheder. Og endelig kunne fjordens milde klima udnyttes til at producere grønsager til forsyning af Nuuk.

En yderligere betænkelighed var tvivlen om at Skibshavnen kunne udvikles til at rumme både en fiskerihavn, en skibshavn, og en industrihavn med tilstrækkelig bagland til hjælpefunktioner for skibsfart, pakhus og lagerbygninger, og rummelighed for kommende fiskeforarbejdningsanlæg.

Nuuk-holdets og Rosendahls undersøgelser gav overbevisende og positive svar på indvendingerne. Forundersøgelserne viste, at det er muligt at skabe en havn der er velbeskyttet mod storme fra den fremherskende vindretning, at havnebassinet fra naturens hånd er formet således at havnens forskellige afdelinger kan få en hensigtsmæssig indbyrdes placering. Alle de industrielle anlæg, reparationsanlæg og oplagingsanlæg, der har direkte tilknytning til havnevirkomheden, samt andre erhvervsvirkomheder, som vil være til ulempe i nærheden af boligkvarterer, kan rummes på de bebyggelige arealer – fjeld såvelsom løsjord – der umiddelbart omgiver havnen. Hele dette store erhvervsområde danner en sluttet enhed, med plads til alle nødvendige funktioner.

Kommissionens indvending om den store afstand, hele to kilometer, mellem koloniby og havn, blev ikke taget helt alvorligt, den fremtidige bys udstrækning taget i betragtning. Derimod var det et reelt problem om der for rimelige omkostninger kunne skabes tilstrækkeligt byggegrund til den forventede befolkning i Grønlands hovedby? Problemet var navnlig, om den store slette, eller 'Sletten', som var stærkt vandlidende kunne bruges til boligbyggeri. Fordelen ville være at byggeri her kunne vandforsynes og kloakeres på gammeldags overkommelig vis, altså med nedgravede ledninger. Byggeri på fjeld kræver omfattende og

Forslag til byplan:

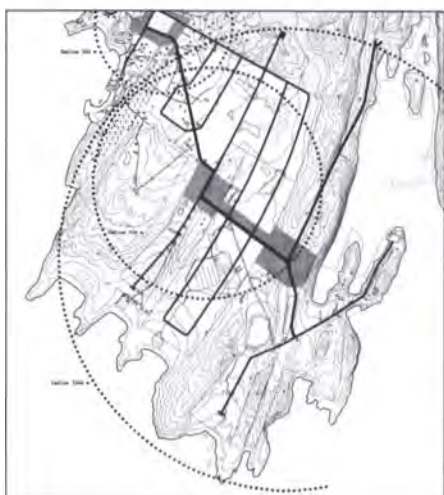
Boliger og arbejdssteder

Boligområder er formet som store regulære enheder der respekterer terrænets hovedretning. Erhvervsområdet er placeret i tilknytning til Skibshavnen, klart adskilt fra boligområderne.

Forslag til byplan:

Centre og vejssystem

Til det landsdækkende center for hele Grønland, med bygninger for Landsråd, administration og tilsvarende institutioner er der udset et areal på et højdepunkt mellem by og havn hvorfra hele byen kan overskues. Et center for selve byen med tilhørende fællesfunktioner og butikker er anbragt centralt for boligområderne, medens det eksisterende center ved Kolonihavnen forstærkes som et lokalcenter for denne del af byen.

kostbare sprængningsarbejder, som kun højt og tæt boligbyggeri ville kunne bære.

I samarbejde mellem geologen Søndergaard og Rosendahl blev det eftervist at både Sletten og dalene ville kunne byggemodnes til overkommelige udgifter.

Resultatet af overvejelserne blev en hovedfordeling af bolig- og erhvervsarealer i klart afgrænsede områder der underordner sig terrænets hovedretninger: Omkring de fremtidige havnebassiner er der plads og udvidelsesmuligheder for alle forventelige havne- og industrielle aktiviteter, på sletten og i dalene kan indpasses store og regulære boligområder.

Et næste vigtigt træk var placeringen af byens centrale funktioner, de lokale såvelsom de landsdækkende.

Nuuk skulle være hovedbyen, skulle rumme bygninger for den grønlandske folkerepresentation og centraladministration og andre tilsvarende institutioner. Til denne vigtige funktion udså man sig et areal beliggende på en højderyg med overblik over by og havn, og synlig for hele byen og for anløbende skibe.

I tyngdepunktet for boligområdet foreslås et center for institutioner med tilknytning til befolkningens dagligliv og fritidsliv, på et sted hvor størstedelen af byens boliger liggende indenfor en afstand af 500 meter, eller højst fem minutters gang.

Endelig vil det eksisterende center i den gamle koloniby fortsat skulle virke som midtpunkt for denne del af byen.

Rygraden i vejssystemet er herefter Skibshavnsvejen som – med en omlægning der bryder skrålinien – forbinder de tre centre og samler færdselen mellem bolig og arbejdssted. Strækningen mellem boligområdets centrum og hovedcentret er herefter det rigtige sted for butikker, restauranter og private kontorer. Denne vejstrækning tænkes udviklet til byens centrale strøg.

Det samlede forslag til byplan viser boligområder af forskellig tæthed. Dem nærmest erhvervsområderne omkring Skibshavnen har størst tæthed, altså etageboliger, mens de udenom liggende boliger foreslås som enfamilieboliger eller rækkehuse. To fjeldrygge er angivet som 'Eventuel højhusbebyggelse'. Området nord for en foreslået nordlig tværvej er udlagt til offentlige bygninger og anlæg, herunder skoler, idrætsanlæg og sygehus.

Tilsammen frembyder den foreslåede plan en klar disposition bygget på enkle principper.

Forslag til byplan

Havneområdet er delt i trafikhavn, industrihavn og kutterhavn. Arealer nærmest erhvervsområdet omkring Skibshavnen reserveres til etageboliger, ligesom et område på fjeldryggen Kuagssunguaq, der adskiller havn og by er angivet som 'eventuel højhusbebyggelse'. Øvrige boligområder udlægges til enfamilie- eller rækkehuse. Hele områder nord for en nordlig tværvej (nu Samuel Kleinschmidts Vej) er forbeholdt offentlige bygninger og anlæg, herunder skoler, idrætsanlæg og sygehus. Længst mod nord ligger vandreservoaret.

Et 'post scriptum'

Gunnar P. Rosendahl blev i 1956 direktør for GTO, og én af hans første handlinger var at oprette en byplanafdeling og knytte Flemming Teisen til som konsulent. Andre konsulenter blev tilknyttede, mere herom i et følgende afsnit.

Det eneste jeg kender til Teisens rådgivningsvirksomhed i perioden er et »Notat vedr. revision af byplan af 1950 for Godthåb, og kritisk analyse af eksisterende bebyggelse i 1958«. De første linier lyder:

»Ghb., som rummer så storartede muligheder, er dødssyg, og hvis den skal reddes, bør svaghederne ikke længere skånsomt skjules eller bagatelliseres«. Videre hedder det: »Byplanforslagets principper og hovedtræk ... er åbenbart ikke blevet akcepteret eller forstået«.

Den revision af byplanen Teisen hentyder til må være »Investerings-skitse 1960-84« (se afsnittet 10: GTO løbes i gang). Den indeholdt samlebåndsagtige byplaner for alle større bydannelser i Grønland, og byplanen for Nuuk respekterede kun i begrænset omfang de tanker som især Teisen havde nedlagt i 1950-planen. I dag er det vanskeligt at finde spor af den.

Det er i det hele taget vanskeligt, trods Teknisk Forvaltnings og Byplan-kontorets anstrengelser, at finde spor af nogensomhelst overordnet plan i den del af byen som blev behandlet i 1950-planen. Det er en ro-debutik. Anderledes forholder det sig i Nuuks nye bydel Nugssuaq. Her er en by på vej præget af disciplin, harmoni og mangfoldighed, egen-skaber Flemming Teisen satte højt. Den store bebyggelse på Radiofjeldet syner mere af disciplin end mangfoldighed, men virker majestætisk og i overensstemmelse med Teisens krav om respekt for terrænets nord-syd hovedlinier.

Radiofjeldsbebyggelse med kirkegård i mellemgrunden.

7. Narsaq

Umiddelbare indtryk – og en ny boss

Mogens Boertmann og jeg ankom nogle dage ind i august. Vi havde jo været der på kort visit tidligere på sommeren, men alligevel føltes gensynet navnlig for mig som en åbenbaring. Modsætningen til det grå, lavbakkede og nordvendte egedesmindelandskab var overraskende. Klimaet var behageligere, vi kunne meget af tiden undvære vores yderbeklædning. Næsten hele opholdet i Narsaq var præget af høj himmel og blank sol, også da vinteren og sneen kom i slutningen af september. Grønninger, fjord og høje fjelde bød på afvekslende og storslåede udsigter. Man forstår til gavn at det var her i disse landskaber, landnamsmændene slog sig ned for tusind år siden.

Karnis Knudsen var, udover jord- og havedyrker, leder af fiskehuset i Narsaq.

Foto: Maliaraq (f. Kleist) og C.L. Vebæk. 1949. Narsaq Museum.

Et landbrug i udkanten af byen var særlig velholdt. Bonden Karnis Knudsen stillede sig smilende op til fotografering, med sit store, velbyggede gule hus som baggrund, midt i den frodige græsmark som han med egne hænder havde afgrøftet og drænet, støttende sig til den hjemmegjorte rive. Mange omliggende huse har ganske små, indhegnede haver hvor der dyrkes grøntsager og kartofler, nogle steder gik der køer, geder, og høns ikke at forglemme.

Udenfor et hus stod en tømrer og bådebygger, som sammen med sin halvvoksne datter var i færd med at bygge en jolle. Den lå dér i solskinnet, lysende og duftende af nyskårne bordplanker, han i færd med at tildanne en rælingskant med sin høvl. Vi snakkede lidt, og så, helt uventet, hentede han en lille kvindebuste skåret i hårdt træ og med en vis lighed med de berømte stenstatuer på Påskeøerne. Men den kunne jeg altså få til købs. Den havde initialerne 'JS, JHB' skåret ind i ståfladen. JHB måtte være Julianehaab, men JS? Det fandt jeg først ud af et halvt århundrede senere.

Udstedet Narsaq set mod nordøst. Foto fra begyndelsen af 1900-tallet. I forgrunden Kolonibugten der modtager en lille elv fra det dominerende fjeld Qaqarsuaq. Ved en anlægsplads for småbåde ligger KGH's spækehus, og bagved, på en lav fjeldryg, en snes huse, der sammen med kirken og lidt spredt bebyggelse på sletten udgjorde udstedet Narsaq før krigen. Fotografen hedder John Høegh eller muligvis Elias Lauf, og billedet stammer ifølge museumsleder Rie Oldenburg fra før 1928, det år da KG's butiks- og lagerbygning blev bygget på en forlængelse af bryggen.

Vi måtte danne os et indtryk af Narsaqs opland, og af den aktuelle situation for fåreavlen. Boertmann og jeg tog til Qaqortoq med fiskekutter. Vejret var dårligt, og vi og to andre passagerer foretrak at sidde i kabyssen. Vi udvekslede navne, deres sagde os ikke noget, udover at det ene lød tykklingende: Rydinger?, og han spurgte til vores ærinde i Grønland. Jeg forklarede om vores job, og det reagerede han på ved i en lidt vredladen tone at fremføre, at han stærkt ville tilråde at byplanekspeditionens forslag kom til at indeholde alternativer. Samtale slut. Senere skulle vi erfare at R. var den nye boss for GTO. Han skulle åbenbart lige have markeret sin position, have pisset terrænet af.

Med Louis Jensen i fjorden

Vi var i Qaqortoq navnlig for at tale med fåreavlsstationens leder, Louis Jensen. Vi fik hans syn på perspektiverne, og han inviterede os på et to-dages krydstogt i fjorden, sammen med ham og hans grønlandske kone Martine. Vi besøgte to enligt beliggende og ret nyoprettede fårebrug. Jeg husker navnlig det ene sted, hvor der boede en grønlandsk bonde med familie i et lille velbygget hus. Der var gæstfrihed til de uanmeldte, og det gjorde indtryk at der i den pyntelige stue stod en bogreol med en pæn samling bøger.

Vi besøgte Qassiarsuq/Brattahlid, som var genbo til den amerikanske base og flyvepladsen Narsarsuaq lige på den anden side fjorden. Vi oplevede bonden Otto Frederiksen, hans kone og deres to cow- eller rette-re fåreboysønner, der på ryggen af et par islandske heste strøg rundt i terrænet og gennede får. Om Otto Frederiksen blev det fortalt, at han et år på forsøgsbasis havde fået et par bistader hvis indhold man i København var spændt på ville overleve. Næste forår modtog man et telegram, kort og godt lydende »De flyver«.

Louis Jensen var en stilfærdig mand, som, i modsætning til mange danske vi mødte, havde et lyst syn på Grønlands og grønlændernes fremtid. Han kunne fortælle indgående og professionelt om fåreavlens vanskeligheder og store muligheder, og om de umiddelbare planer, som blandt andet omfattede flytning af fåreavlsstationen til et mere egnet sted inde i fjorden

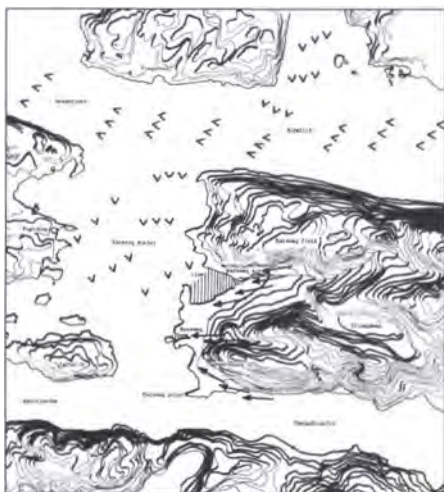
Et fåreholderpar fra Qassiarsuq foran gårdens hørive.

Hanne 'Arnaaraq' Kristiansen, fra fåreholderstedet Eqaluit.

Narsaq 1950 set fra fly mod vest ud over Narsaq sund.

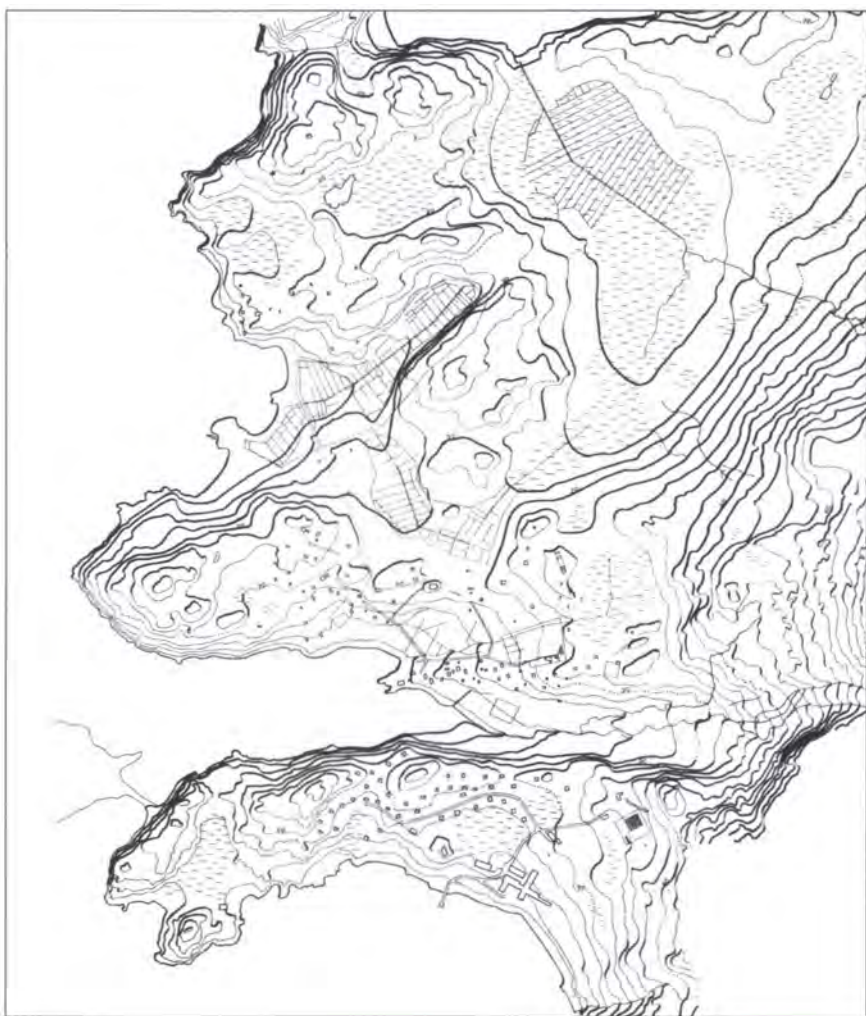
Narsaqs omegn. Øverst Bredefjord og Sermilik der altid er fyldt med is fra en bræ inderst i fjorden. Vinterisen er markeret med lodret skravering, pile viser føhnens vindretning.

Topografi, erhverv, bebyggelse

Narsaq ligger godt beskyttet i et fjordsystem, omtrent midtvejs mellem flyvepladsen BluieWest One/Narsarsuaq og Qaqortoq/Julianehåb, knap fire timers sejlads hver vej med vores transportmiddel: fiskekutter. Qaqortoq er regionens gamle hovedby og centrum, med kolonibestyrer og fåreavlsstation. Narsaq var en opkomling.

Narsaq og det aktuelle byterræn ligger for vestenden af en langstrakt øst-vest fjeldhalvø der adskiller to store fjorde: Bredefjord - Sermilik og Skovfjord - Tunulliarfik. Fjordene forbindes ved Narsaq af et bredt sund. Vestenden af halvøen kløves i to af en bred, grøn dal, Dyrnæs-dalen og af Narsaq elv der løber ud i bugten Ilua. Den nordlige part af halvøen domineres af det høje Narsaq fjeld der falder brat af helt ud mod sundet, uden bebyggeligt forland.

Den sydlige del domineres af fjeldet Qaqarsuaq hvis fod ud mod sundet flader ud i et efter grønlandske forhold stort og fladt- kuperet terræn. Et lille elvleje deler arealet i to, et større nordligt som har givet stedet navn, Narsaq betyder slette, mellem elven og bugten Ilua. Det består for en stor del af moser, men også enge, dvs. afvandede moser, og af barfjeld. Den sydlige mindre del består af en fjeldryg Sarqanguaq med form som en halvø, der krummer sig ud mod Tunulliarfik. De to områder adskilles af en stejl, 20 meter høj skrænt.

Reliefplan, ækvidistance fire meter. Der er vist moseområder og afgrøftningssystemer, ligesom bygninger er markeret.

Et af de få i 1950 tilbageværende beboede tørvemurshuse, med vasketøj og blomster i vinduet.

Træhus med indhegnet have, kvinde bøjet over vaskebaljen.

Narsaqs udvikling.

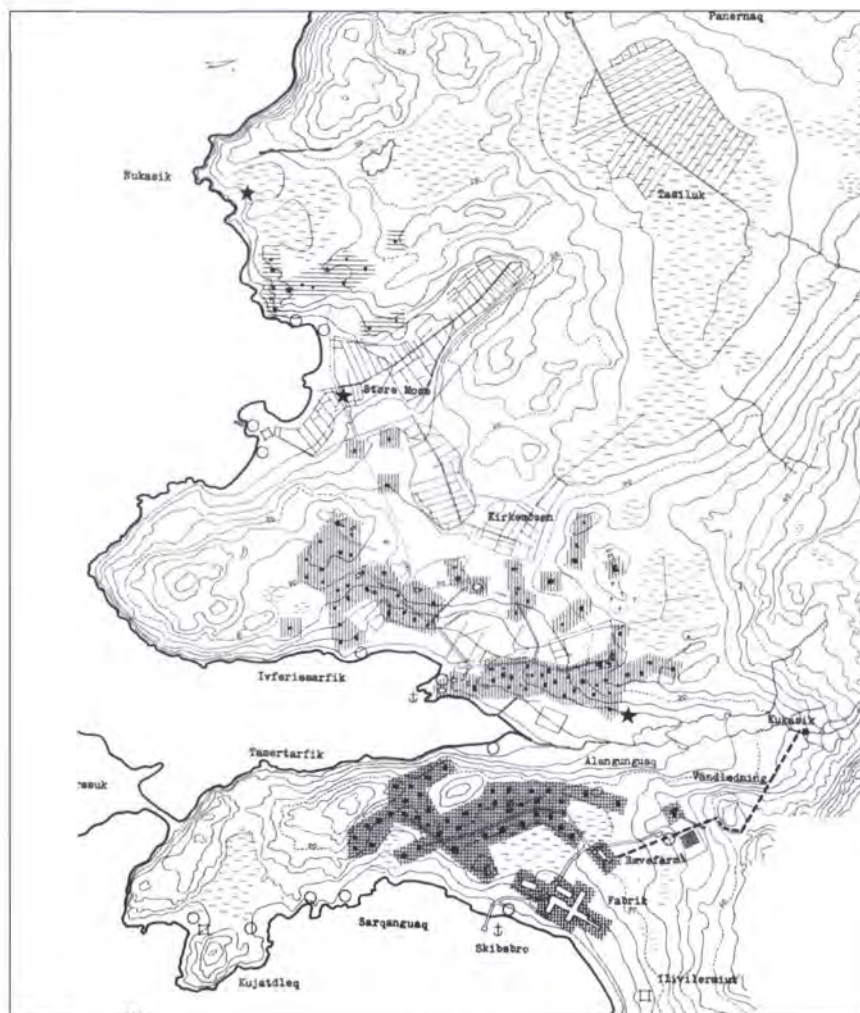
Nordligst med vandret skravering Gammel Narsaq. Udstedet er vist med lodret skravering, og nederst den nye bebyggelse. Stjerner markerer de tre eksisterende brønde, og en nytebileret vandledning fra elv til rævefarm og fabrik er vist med kraftig punkteret linie.

Det allerældste Narsaq lå nordligst, på en knold ned mod sundet, og med en stump strand som bekvem landingsplads for kajakker. Enkelte tørvemurshuse var i 1950 endnu beboede, resten tomme og sammen-sunkne.

Et nyere Narsaq opstod i slutningen af 1800-tallet da der blev oprettet butik, og stedet forfremmet fra boplads til udsted. Derved mistede Gammel -Narsaq en del af sin tiltrækning. Der tilkom en anløbsbro inderst i vigen eller Kolonibugten, og her blev KGH' solide stenbygninger opført, med spækhus og butik. Nye huse samlede sig først på den lave fjeldryg øst for broen. Hovedsagelig ensvendte træhuse, med ryggen mod den forekommende voldsomme føhnvind. Den kommer så at sige væltende ned fra indlandsisen idet den opvarmes, med anselige temperaturstigninger til følge, og med en sådan kraft at den magelig flytter lettere huse. Nogle huse har østmuren opført solidt af sten, andre er regulært tøjrede med barduner og pløkker.

Da pladsen her slap op, byggede man i mere spredt formation på det let skrånende terræn nord for elven, fortrinsvis på fjeld.

Det nye Narsaq lå på halvøen Sarqanguaq – 'Sydsiden' – syd for vigen. Her lå der i 1950 fundamenter under støbning til en større fabriksbygning, og på halvøens fjeldryg en lille samling nybyggede eller påbegyndte typehuse af træ, varmeisolerede, med indlagt vand og elektricitet, og malet i klare røde, gule og blå farver. Her lå desuden en skibsbro

for større både, men der var ingen vejforbindelse over til udstedsbebyggelsen i 'Nordbyen'.

Jeg mindes en scene fra hen på efteråret fra kolonibugstens anløbsbro. Den første sne var faldet, det var blank solskin. Ud for anløbsbroen lå der en KGH-togtebåd, så tæt den nu kunne komme uden at gå på grund, med en kullast fra Qaqortoq som efterhånden blev udlosset ved hjælp af lossebom og en pram der blev halet frem og tilbage, ind til anlægsbroen. Resten af transporten til kulhuset blev klaret af kvinder, fra konfirmationsalderen og opefter, som på deres ryg bar sække med kul fra pram til KGH' lagerbygning. Intet under at udstedsbeboerne følte at deres bydel var i færd med at blive deklasseret til fordel for den nye by. Der boede ialt 442 mennesker i byen, fordelt på 85 husstande, gennemsnitligt godt fem per husstand. Den generelle boligstandard var for henvend halvdelen af husene nogenlunde god, nogle endda meget gode. Resten, navnlig de nyere, var meget ringe. Små, med tynde grovbetonvægge uden nævneværdig isolation. Et var på 18 kvadratmeter til otte familiemedlemmer. Der fandtes kun tre brønde hvorfra der blev hentet vand, om vinteren endda kun én. Af offentlige bygninger var der skole, kirke, butik, udstedskontor og fiskehus.

Fiskeriet foregik med håndline fra kajak som der var 55 af, og fra 36 dory'er, dvs robåde. Der var desuden fire private motorbåde, men kun den ene blev brugt til fiskeri. Indhandling kunne ske til fiskehuset, hvor fisken blev saltet eller tørret.

Narsaq var en godt sted for fåreavl. Der var 16 fåreavlere der ialt havde 440 moderfår. Storemose blev drevet af fåreavlsstationen i Qaqortoq. Man havde forsøgt at afvande den ved bortsprængning af en fjeldtærskel, men den blev ikke helt dyb nok, men alligevel var der græsnings- og fodringsmuligheder. Landbrugene holdt nogle få geder, køer og tre heste. En pelsdyrfarmen var baseret på foder fra hermetikfabrikken. Endelig var der et lille trykkeri, en væveskole, et keramisk værksted og et værksted for garvning og pelsberedning. Op ad skråningen mod øst, mod det stejle og dominerende Qaqersuaq, lå 'Rævefarmen' der blev bestyret af Niels Fenger. Farmen skrantede, fordi idelige detonationer fra sprængningsholdet der planerede terrænet for nybyggeriet, skræm-

Det nye Narsaq med udstedet i baggrunden set fra Catalina fly. På højderyggen langs et stykke S-snoet vej ligger en snes nybyggede håndværkerboliger. På sydsiden af halvøen Sarqanguaq ses skibsbro og byggeplads. I baggrunden til venstre ligger kolonibugten med den gamle anlægsbro.

te dyrene som ombragte deres nyfødte unger. Tæt ved rævefarmen endte hovedvandleningen som tog vand ned fra elven.

Grundlag for et større Narsaq

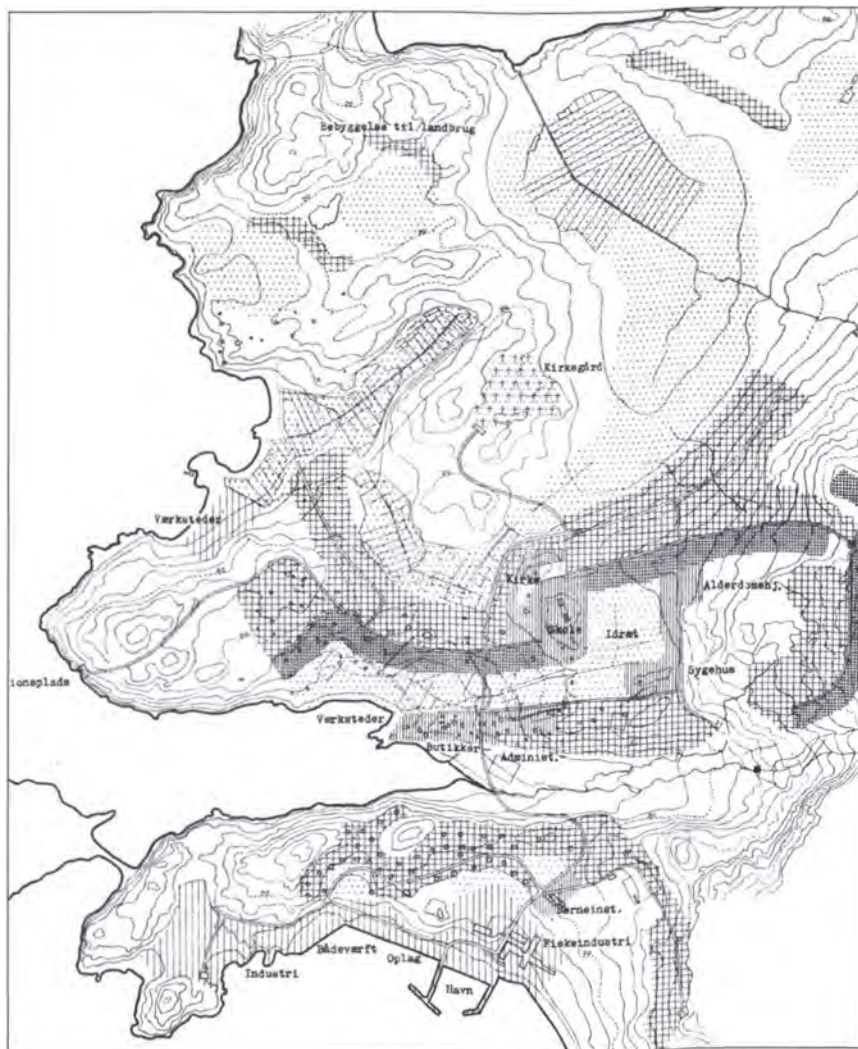
Det nye der i 1950 var i færd med at overgå Narsaq, var et KGH-dobbeltpjekt iværksat for at udnytte nylige fund af rejefelter, og for at etablere et fåreslagteri og hermetikfabrik til den voksende fåreavl. Som der stod i G-50: Narsaq kan blive et industrielt centrum for Julianehåbsdistriktet.

Regionens erhverv havde været, og var tildels endnu i 1950, baseret på sælfangst. Torskefiskeriet begynte så småt i 1920'erne, mens sælfangsten svandt ind. Fåreavlen inde i fjordene var i vækst. I årene før 1950 havde fiskeribiologerne konstateret rejeforekomster i begge Narsaq-halvøens tilgrænsende fjorde

Kongelig Grønlandske Handel havde planlagt og påbegyndt fabriksbyggeriet hovedsagelig baseret på fåreproduktionen. Projektet bestod i et slagteri med en kapacitet på 20.000 slagtninger pr sæson, en hermetikfabrik og et fryseri. Planen var at hermetikken skulle eksporteres, mens frosne fårekroppe skulle gå til det hjemlige grønlandske forbrug. Udenfor de fire måneders slagtesæson var planen at udnytte de nyfundne rejefelter, rejefiskeri kunne foregå året rundt, hvorved man kunne få en jævnere udnyttelse af arbejdskraft og fabrik.

Forslag til byplan for Narsaq.

Havnen udbygges og der etableres et havnebagland og erhvervsområde på sydsiden af Sarqanguaq, ligesom boligområdet udvides med en område på vestsiden af fjeldskræningen. En ny vej forbinder havneområdet og Nordbyen. Den lave fjeldryg fra udstedets anløbsbro mod øst reserveres til butikker og administration og lignende fællesformål. Boligområder er vist med krydsskravering, rækkehuse med den tætte, enfamiliehuse med den mere åbne signatur.

Mogens Boertman på trappen til vores logi under narsaqopholdet.

Torskefiskeriets tekniske stade var tilbagestående, og den nævnte tendens til et socialt skel mellem den gamle og den kommende by kunne derfor modvirkes ved tilskyndelse og hjælp til udvikling af torskefiskeriet. Det ville give flere erhvervsmuligheder, bedre udnyttelse af en række af de tekniske anlæg som fiskefabrik og slagteri havde behov for, som havn, tankanlæg, kraftværk og vandforsyning, maskinværksted.

Planovervejelser

Den givne placering af fabrik og havn var holdepunkt for byens videre udvikling. Med det planlagte boligbyggeri i forbindelse med fabrikken var denne sydlige del af byen stort set udbygget. Nord for elvlejet var der rigeligt med byggeland at tage af, men af hensyn til renovation, forsyning og bortledning af vand, elforsyning og vejudbygning var en vis koncentrering ønskelig. Det blev derfor foreslået at placere den væsentlige mængde af nye huse på de flade skråninger umiddelbart nord og vest for den eksisterende udstedsbebyggelse. Med fabrik og havn i syd og boliger i nord ville den eksisterende fast opbyggede bykerne på højderyggen øst for udstedsvigen få en central beliggenhed i den kommende by. Her lå udstedets centrum, her ville en stor del af indbyggerne komme til at passere til og fra det daglige arbejde, her burde også den kommende bys centrum placeres. Men det første fornødne måtte være at skabe vejforbindelse mellem nord og syd.

Møde med Narsagerne

Mod slutningen af vores ophold arrangerede vi med hjælp fra udstedsbestyrer Frederik Høegh, i daglig tale 'Faré', et møde i skolen i lighed med det vi havde haft i Aasiaat og Maniitsoq. Boertmann tegnede og fortalte, Faré tolkede, og tilhørerne lyttede og fulgte Boertmanns streger på tavlen. Jeg husker ikke noget om spørgsmål eller diskussion, men jeg husker at vi bagefter var enige om at Faré havde optrådt lidt vel bestemt og dirigerende overfor undersåtterne. Så tavse har de ikke været.

Men vi fik os da præsenteret også for byens ungdom, for et par dage

Tre unge medborgere.

efter fik vi invitation til sammenkomst i det lille forsamlingshus. Mogens og jeg ankom til harmonikalyd og lystig dans, vi fik hver stukket en flaske imiak, hjemmebrygget øl, i hånden og siden blev vi puffet ud på dansegulvet. Den granvoksne Mogens var der rift om. Vi var mange, pladsen var snæver, og det var endnu varmere end det var snævert. Men alt gik høvisk til.

Vi begav os hjemad i bælgravende mørke, men kunne da så nogenlunde følge stien. Og så fik vi et gys, en lille væver mand dukkede pludselig ud af mørket. Om vi lige ville høre på ham et øjeblik? Han var skolens lærer, talte så nogenlunde dansk, han havde været til vores byplanmøde, og nu ville han mindeligt bede os om at gentage foredraget for hans elever. Der var ikke noget vi hellere ville, så et par dage efter underholdt vi en lille skare børn i det samme lokale hvor vi havde optrådt før. Og de kæftede op, men vi forstod jo ikke et kuk.

I Narsaq var der et aktivt ønske om at få opklaret hvorfor vi var her, og hvad det ville føre til. Jeg oplevede i Narsaq en større og selvbevidst åbenhed end i Aasiaat, hvor man var en garde og afventende overfor danskerne. Også helt anderledes end den hjertegribende modtagelse på bopladsen Nivaq. Med en uvederheftig generalisering kunne man opfatte den mentale tilstand i Nivaq, Aasiaat og Narsaq som billede på udviklingen fra Hans Egede til nutid.

8. Opsamlingsnotat 1950

En del tilfredshed, lidt sommermands overmod, og et hjertesuk

Efter nogle uger i Narsaq skrev jeg om mit foreløbige indtryk af arbejdet:

»Narssaq, den 1. September 1950 / ply.

Vi har berejst det meste af Vestgrønland, har fået lejlighed til at se de fleste større beboede pladser fra Christianshaab i nord til Julianehaab i syd. Desuden har vi haft lejlighed til at se en del udsteder og bopladser. Vores job har medført, at vi kom til at træffe mennesker som vidste besked de forskellige steder.

Vi har rejst meget, men dog haft lejlighed til at blive i længere tid et par steder, så længe at vi kom til at kende ansigterne som vi mødte på veje og stier dagen igennem. På vores ture rundt er vi for det meste kommet uanmeldt og ikke altfor mange i følge, således vi er sluppet for at blive betragtet som turister, eller som deltagere i et kommissionsbesøg.

Trods den korte tid, og trods det at vi kun har været her om sommeren, tror jeg at man kan sige, at vi har fået et omfattende og temmelig dybtgående kendskab til Vestgrønland. Mere omfattende og helhedspræget end de fleste koloniembedsmænd opnår i løbet af mange år. Og visselig mere dybtgående end deltagerne i den store kommissionsrejse forrige år fik. Det ville naturligvis også være et ringe mål at sætte sig.

I hvert fald for de fire steds vedkommende som vi i særlig grad har til opgave at interessere os for, Narssaq, Godthaab, Sukkertoppen, og Egedesminde, bliver vores kendskab om ikke udtømmende så dog tilstrækkeligt til formålet: at udarbejde en rapport og en plan som kan tjene som retningslinje for fremtidig udvikling og fremtidige supplerende undersøgelser.

På et væsentligt punkt er der dog et stort hul i vores viden: Sprogvanskelighederne har gjort det næsten umuligt for os virkelig at komme i kontakt med den grønlandske befolkning. De grønlandere vi har kunnet tale med, skiller sig i kraft af deres kendskab til dansk og deres deraf højere stilling i det grønlandske samfund, så stærkt ud fra den almindelige grønlander at han ikke kan betragtes som repræsentant for befolkningen. Vi vandrer på den ene side af en usynlig skærm som ikke forhindrer os i at mærke venlighed og imødekommenhed, men som effektivt forhindrer enhver virkelig kontakt.

Vi savner kendskab til grønlandernes forestillingsverden, traditioner, familieliv og vaner. Vi får tydeligt indtryk af at de lever i en verden forskellig fra vores, men hvori forskellighederne består kan vi kun ane.

Der drives en mængde videnskabeligt undersøgelsesarbejde på Grønland, geologi, flora, fauna, klima og glaciologi, men ingen synes at interessere sig for de mennesker som al fremtidig udvikling må baseres på.

I Egedesminde og i Sukkertoppen har vi holdt møder med befolkningen, mere tænkt som en gestus, en symbolsk handling. Vi prøvede forgæves at få et møde med Landsrådet da det var samlet i Godthåb til årligt møde, og vi tænker os både i Godthåb og i Narssaq at holde sådanne møder.

Der kom noget ud af det, mere end ventet, og vi havde den oplevelse at Landsrådet drøftede møderne og opfordrede fremtidige ekspeditioner til at gøre ligeså«.

SUJUMUT

K'akortup niuvertokarfiane avise
inuaatigittut ineriartortigissaq piviutog
kalatitit kavdlunatitlo sulekatigittut.

inuitut: 1 Kr. 20 Øre. Nr. atassut: 10 Øre.
Nr. 9 September 1935 skjut 2at

„SUJUMUT“ mik sujuligtuisserput
taigdlortorput Endalerak
60-nik ukiokalerpok.

Henrik Lund

Kavdlunatitlo inuaatigittut ineriartortigissaq piviutog kalatitit kavdlunatitlo sulekatigittut. Inuaatigittut ineriartortigissaq piviutog kalatitit kavdlunatitlo sulekatigittut. Inuaatigittut ineriartortigissaq piviutog kalatitit kavdlunatitlo sulekatigittut.

Forside af Frederik Høeghs tidskrift 'Sujumut' som udkom i årene 1935 til 1948. Høegh var i sit blad en ivrig fortaler for fåreholdererhvervet i Sydgrønland.

Landshøvding Lundsteen og udstedsbestyrer i Narsaq Frederik (Faré) Høegh under dronningebesøget i Narsaq i – vistnok – 1953. Faré var bogtrykker, bladudgiver, og folkeoplyser og manden der arrangerede og var ordstyrer på vores byplanmøde i Narsaq. Lundsteen skrev i 1955 en rapport vedrørende resultater, status og fremtid indenfor opbygningsarbejdet i Grønland hvor han beklagede at byplanarbejdet ikke var blevet fortsat.
Foto: P.E. Christiansen, maskinmester på Narsaqs elværk i 1950'erne.

Det vigtigste vi udrettede den sommer

Under sommerens landsrådsmødet faldt kritiske bemærkninger om alle de danskere der løb rundt og så betydningsfulde ud, og det foranledigede Søren Kaspersen fra Egedesminde til at berette om byplanmødet i forsamlingshuset tidligere på sommeren. Der kom bifaldende bemærkninger, og rådets formand, Landshøvding Eske Brun konkluderede med opfordring til fremtidige ekspeditioner om at gøre ligeså.

Mange år senere, i anledning af overdragelsen i 1987 af GTO til Grønlands Hjemmestyre, udgav GTO en smukt illustreret beretning: 'Grønland – i går – i dag – i morgen'. Den indeholdt blandt andet en udførlig gennemgang og vurdering af 'Grønlandske Byer og Boliger', skrevet af arkitekt Hans Erling Langkilde. Han var fra 1963 medlem af, senere formand for 'Tilsynsrådet for GTO', et rådgivende organ, som blev oprettet samtidig med et politisk ledet Grønlandsråd. Om disse råd mere senere.

Langkilde indleder med en omtale af en vision om fremtidens Grønland som arkitekten Alfred J. Råvad fremførte i tidsskriftet 'Architekten' engang før første verdenskrig. Omtalen giver Langkilde overskriften 'Det fabulerende fremtidssyn' som han modstiller den efterfølgende gennemgang af Byplanekspeditionens rapport: 'Byplanlægning i Vestgrønland' under overskriften 'Det funktionalistiske fremtidssyn'. Om dette syn har han adskillige barske ord, men han sammenfattede alligevel sin gennemgang således:

»Det er måske nok begrænset, hvad byplanekspeditionen opnåede af direkte resultater, men indirekte fik den meget afgørende betydning. Helt i tråd med den højvandsbølge af byplaninteresse der skyldede ind over os efter krigen (...) fik man understreget, at byplaner også burde være et naturligt led i de grønlandske bysamfunds vækst. Man fik – i hvert fald indirekte – sagt noget om kommunal ansvarlighed og såede et frø, som vel i dag er blevet det stolteste træ i grønlandsk politik«.

Så måske var de fire forsamlingshusmøder det vigtigste vi udrettede den sommer.

9. Rapportering

Sibirien – og kulden

I slutningen af oktober var vi tilbage i København, og efter et par dage tog vi fat på at organisere vores arbejde.

Grønlands Styrelse stillede lokaler til rådighed i én af de statelige villaer på Vangehusvej i Ryvangen. Den benævntes i Styrelsens kontorslang 'Sibirien', hvortil personer der ikke mentes relevante eller gangbare i institutionens daglige rutiner blev henvist. Det passede os umiddelbart ganske godt, men havde den ulempe at vi var afskåret fra uformel kontakt med det øvrige personale. Vi fik stillet en kontorassistent og en tegner til rådighed.

Bortset fra en dag med fint besøg blev i overladt helt til os selv.

Dén dag var jeg der tilfældigvis og desværre ikke, men det var altså den nye cheffingeniør for den næsten lige så nye Grønlands Tekniske Organisation, Jørgen Rüdinger, min tidligere rejsefælle, som igen havde fremført sin henstilling om alternativer. Han fik senere et venligt brev fra Flemming Teisen, som påpegede det vanskelige ved et sådant uspecificeret og generelt krav om at udarbejde dobbeltløsninger, og så hørte vi ikke mere om den sag.

I 'Sibirien' sad også kontorchef, cand.polit. og lektor ved Københavns Universitet P.P. Sveistrup. Han havde under krigen og i årene efter forstået udarbejdelsen af et anseligt værk: »Sammendrag af statistiske Oplysninger om Grønland I-VII«, som indeholdt materiale helt tilbage fra koloniseringens første tid og op til krigsudbruddet i 1939.

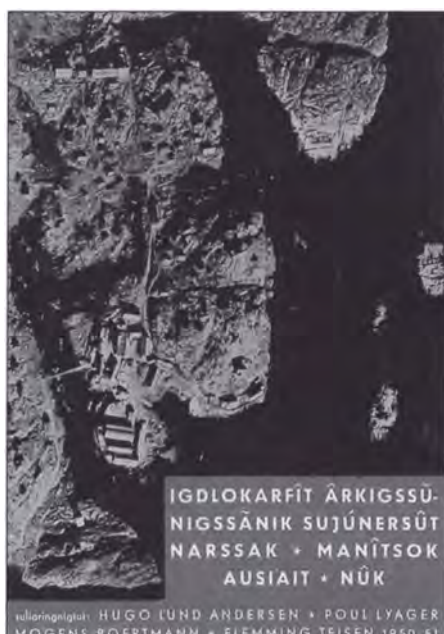
Vi måtte tage en del af januar 1951 i brug for at slå den sidste sløjfe på arbejdet. Vi forlod vores midlertidige kvarter under almindelig uopmærksomhed, men jeg fik sagt farvel til Sveistrup som havde hjulpet mig, og som var os venligt stemt. Ham fik jeg senere på ny et samarbejde med – i en helt anden boldgade – og kunne være ham til hjælp med at organisere en statslig-kommunal studiekreds om »Fremtidige Trafikinvesteringer i Storkøbenhavn« (Byplanhistorisk Note 33: Ti År med en Generalplan).

Den færdigtrykte rapport »Byplanlægning i Vestgrønland« gav ikke anledning til nogen afleveringsforretning, endsige debat. Men vi fik da et par eksemplarer hver da den forelå, ligesom vi et årstid senere fik tilsendt en stærkt forkortet grønlandsk udgave, oversat af Augo Lynge. Oversættelsen var tænkt fordelt på kysten til en beskeden stykpris, og det var vi glade for.

Rapporten blev ellers holdt strengt indenfor departementet, blev ikke engang fordelt indenfor murene. Det var åbenlyst ikke et barn man anerkendte noget faderskab til, selvom det nu var Eske Brun der sad for bordenden. Eller måske netop derfor, skulle vi senere erfare. »Byplanlægning i Vestgrønland« var og forblev en godt skjult hemmelighed.

Landsplanopgaven

Inden den endelige udformning af de fire byplaner var der to vigtige stofområder som måtte bearbejdes, nemlig 'landsplanopgaven' som skulle give et tilnærmet svar på hvilke bystørrelser vi skulle planlægge

Forside af grønlandssproget udgave af Byplanforslag i Vestgrønland. Augo Lynge oversatte den.

for, og dernæst kommissionens boligprogram, hvis grundtanker så ud til at være vanskelige eller umulige at efterkomme.

I G-50 står der Bind I side 54:

»Vurderingen af det fremtidige behov for anlægsvirksomhed og specielt de forskellige anlægs størrelse og kapacitet kan kun foretages rationelt, hvis man kan danne sig begrundede formodninger om det enkelte grønlandske samfunds fremtidige befolkningsmæssige og erhvervsmæssige udvikling. For at denne forudsætning kan tilvejebringes, må det således i hovedtræk afklares, hvilke steder der kan og vil blive udbygget, og hvad der er lige så betydningsfuldt, hvilke bebyggelser der i fremtiden vil stagnere eller endog formindskes i folketal«.

Dette stykke af betænkningen betragtede vi som et kommissorium for 'landsplanopgaven'.

En 'begrundet formodning'

Grønlandskommissionens betænkning indeholdt anbefalinger som ville medføre konsekvenser for byernes vækst og for befolkningens fordeling langs kysten, man anbefalede jo en koncentreret befolkning. Man ønskede sig derfor opstillet en begrundet formodning om den fremtidige befolkningsfordeling.

Af os fire var det mig, der, som det lidt nedladende hedder i byplanjargon, var tællefransen, så allerede før vi rejste nordpå fik jeg tildelt opgaven at opstille et bud på, hvordan den fremtidige befolkningsfordeling langs kysten kunne tænkes at blive. Jeg havde under opholdet i Grønland gjort mig tanker om hvordan, og havde indsamlet oplysninger som kunne blive nyttige. Og så havde jeg efter hjemkomsten som nævnt det held at komme til at sidde tæt på Sveistrup, som vel var den person i verden som vidste mest om Grønland i tal, om tallenes pålidelighed og troværdighed.

Jeg gik ud fra den simple antagelse, at befolkningsfordelingen ville afspejle fordelingen af erhvervsmulighederne. Den antagelse blev så suppleret og modificeret, dels som konsekvens af de særlige sæsonforhold for fiskeriet i Diskobugten, dels af overvejelser om den ønskede størrelse og sammensætning af hovedstaden Nuuks befolkning.

I sommerens løb havde jeg haft en længere sammenkomst med handelsinspektør Axel Malmquist, KGH's leder af handelsvirksomheden i Grønland, og i øvrigt medlem af kommissionen. Han havde et indgående og detaljeret kendskab til produktionen af sæl, fisk, ræveskind og andre indhandlingsvarer langs kysten, og kendskab til befolkning og udviklingsmuligheder. Han var med på idéen og lavede et skøn over de mulige og sandsynlige mængder af de forskellige produkter, koloni for koloni langs kysten, suppleret med tilsvarende skøn over kul- og kryolitproduktionen i henholdsvis Qutdligssat og Ivittuut.

Jeg kunne derudover supplere vurderingerne ud fra mine samtaler med lederne af fåreavlsstationerne i Godhåbs- og Julianehåbsfjordene om den forventede udvikling af fåre- og renavl i de to distrikter. Endelig, efter hjemkomsten, hjalp Sveistrup mig med at sætte økonomisk værdi på mængderne.

Grønlandskommissionens sekretariat havde på grundlag af antagne fødsels- og dødelighedstal regnet sig frem til en befolkningstilvækst (på

Vestkysten) fra godt 20.000 i 1947 til 29.000 i år 1970. Det tal havde vi hverken tid eller demografisk sagkundskab til at anfægte, men som det skulle vise sig, det *var* anfægteligt.

På grundlag af de anslåede produktionsværdier blev der beregnet en fremtidig fordeling af befolkningen langs kysten. Den fordeling blev som nævnt modificeret, idet vi antog at Nuuks fremtidige position som administrativ og politisk hovedby ville give anledning til en tilvækst af institutioner til betjening af hele landet, medens Diskoområdets tilvækst reduceredes under henvisning til den ekstremt korte fiskerisæson og den sæsonarbejdsløshed den kunne medføre.

Mål, ikke prognose

Konsekvensen af de beskrevne antagelser om befolkningstilvækst og fordeling langs kysten af 1970 befolkningen ville blive ganske store befolkningsflytninger.

For Norddistrikterne ville det medføre et vist befolkningstab, distrikterne omkring Diskobugten samt det allersydligste distrikt, egnen omkring Qaqortoq, ville få en behersket tilvækst, mens den året rundt isfrie Midtkyst ville få en stor tilvækst svarende til en fordobling af den eksisterende befolkning.

Dette afspejlede naturligt nok de ønsker og meninger som næredes inden for KGH og som Malmquist utvivlsomt delte, og som han byggede ind i sine anvisninger til mig.

Vi gjorde opmærksom på, at regnestykket ikke var en prognose, den måtte opfattes som et forsøg på – i kommissionens ånd – at opstille et mål for udviklingen. Vi gav regnestykket følgende ord med på vejen.

»...målet (kan) kun opnås ved en planmæssig udvikling af erhvervslivet og et tilsvarende boligbyggeri kombineret med en målbevidst oplysnings- og propaganda virksomhed. Målet forekommer hverken uoverkommeligt eller utopisk når man tager i betragtning, at Grønlandskommissionen ... forudser en total fornyelse af den grønlandske boligmasse i løbet af de kommende 20 år. Dette udkast må underbygges og revideres i form af en planlægning ... som sigter mod udformningen af konkrete og detaljerede retningslinier for vestkystens udvikling«.

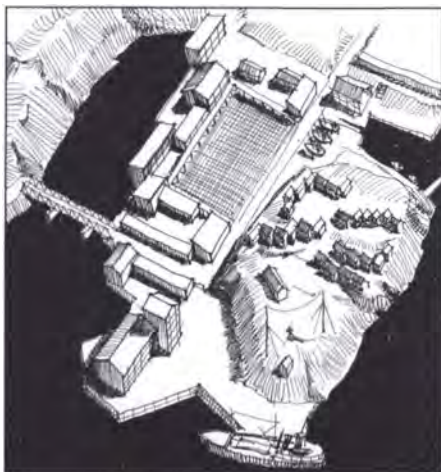
Hverken i Styrelsen eller i GTO synes vores vise ord umiddelbart at have givet anledning til eftertanke, men ekspeditionsdeltager Gunnar P. Rosendahl huskede dem, da han foran sin tiltræden som GTO-chef nogle år senere skulle beskrive hvad han mente var GTO's opgaver.

Umuligt boligprogram

Mens vi tog kommissionens befolkningsfremskrivning for pålydende, forholdt det sig anderledes med boligprogrammet. Det var utvivlsomt Eske Bruns opfattelse af den rette bolig for grønlændere som helt prægede kommissionens konklusion.

Kommissionens vurdering af den eksisterende boligbestand kunne vi, efter hvad vi havde set i løbet af sommeren, kun istemme. For at citere: Den grønlandske boligstandard befinder sig *»på et så lavt, for ikke at sige uforsvarligt ringe niveau, klimaet og livsvilkårene i Grønland taget i betragtning, at det har højst uheldige sundhedsmæssige, sociale og almenkulturelle følger. Sygdomme opstår og udbredes i de overbefolkede, kolde, fugtige og utætte grønlandske boliger...«*

Kommissionen foreslog følgelig, *»at hele boligmassen fornyes i løbet af de kommende 20 år«*. Dertil krævedes, at der gennemsnitligt blev byg-

Sukkertoppen. Forslag til udformning af 'byplads' på opfyldt område, rummende butik, forsamlingshus, skole, administrationsbygning samt fælles varmecentral.

get 300 nye huse hvert år. Nybyggeriet skulle bestå af fritliggende enfamiliehuse af træ. Præcis denne sætning af kommissionens boligprogram måtte vi af flere grunde mene var et umuligt forslag:

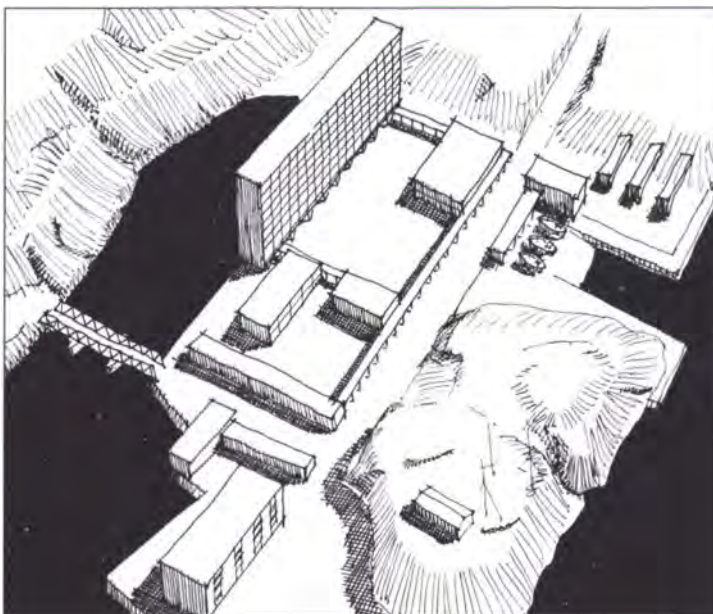
Der er knaphed på byggeland i Grønland. I de fleste bebyggelser er omfanget af egnede byggearealer begrænset. Mange steder har man allerede måttet udnyttet små og vanskeligt tilgængelige fjeldhylder. De eksisterende huse er som regel bygget med kneben brandafstand. Når husene afløses af nye, betydelig større, og brandafstande for træhuse overholdes, vil det visse steder kræve op mod det dobbelte areal alene til den eksisterende befolkning. Med de tal for byernes fremtidige befolkninger som kommissionens befolkningsprognose lagde op til, ville mere koncentrerede bebyggelsesformer de fleste steder blive helt nødvendige.

Hensyn til sundhed og økonomi

De fremtidige bebyggelser må indrettes, så det bliver muligt at gennemføre vandforsyning, helst også afløb. Hvor afløb teknisk og økonomisk ikke lader sig gøre, må der af hensyn til ordnet renovation i det mindste være vejadgang. Og økonomien: Koncentrerede boligformer, dobbelthuse, rækkehuse, etagehuse eller måske højhuse ville kunne gennemføres langt billigere og med bedre varmeøkonomi end fritliggende boliger.

Overfor indvendinger gående på respekt for eksisterende boligvaner var vi kyniske: det må komme an på en prøve. Mange grønlændere har i Danmark oplevet og vænnet sig til andre boligformer, og historisk har befolkningen boet i langhus, tørvemurshus, snehytte eller sommertelt. Boligvaner har ændret sig efter omstændigheder og forhåndenværende byggematerialer.

Derudover tog vi afstand fra tanken om at grønlandsk boligbyggeri kun kan tænkes udført af træ. Mulighederne for betonbyggeri og præfabrikeret elementbyggeri måtte tages i betragtning, og muligheden for grønlandsk produktion af byggelementer burde undersøges.

»For den sags skyld kunne hele Sukkertoppens befolkning rummes i ét eneste højhus«.

10. GTO løbes i gang

Haltende start

Kommissionen fandt det nødvendigt at oprette en egentlig teknisk organisation som kunne påtage sig at planlægge, projektere og gennemføre programmet.

Ganske vist fandtes der indenfor Grønlandsdepartementet et arkitekt-kontor med en mindre stab af arkitekter og bygningsteknikere, men det lagde man ind under en nye organisation, hvis leder fik titel af chefingeniør. Posten blev i 1950 besat med den foran omtalte Jørgen Rüdinger, overingeniør og direktør i Rådgivende ingeniørfirma N.C. Monberg A/S. Det viste sig ret hurtigt, at Rüdinger fik vanskeligheder i samarbejdet med den ligeledes nyudnævnte landshøvding P.H. Lundsteen. Årsagen lå blandt andet i en uskarpt defineret afgrænsning mellem deres arbejdsområder: hvem var chef i forhold til GTO's Nuuk kontor? I hvert fald, allerede i juni 1953 ophørte Rüdinger med at fungere i stillingen.

Enevældigt anlægsudvalg

Der gik et par år med at få hanket op i miséren, og inden departementschef Eske Brun fik nedsat 'Anlægsudvalget'. Det kom til gengæld at spille en ganske afgørende rolle for planlægningen og gennemførelsen af den tekniske indsats i Grønland fra 1955 indtil 1963.

Nu var det fatter selv der greb roret: Brun påtog sig formandshvervet, medlemmer blev direktøren for KGH A.W. Nielsen, en afdelingschef fra finansministeriet (hvor pengene kom fra), samt, efter udnævnelse til chefingeniør for GTO (i 1956), Gunnar P. Rosendahl. Men derudover blev, meget usædvanligt og vel også kritisabelt, en person fra bygge- og anlægsbranchen, civilingeniør P. Kern-Jespersen, indehaver af entreprenørfirmaet A. Jespersen & Søn, sluppet ind i beslutningsvarmen. Effektivt var det, og en i dansk administrativ praksis helt unik magtfuld konstruktion. Anlægsudvalget kunne, uden større dansk og helt uden grønlandsk politisk indflydelse, år efter år kanalisere uhørt store pengesummer ind i en total ombygning af et hjørne af det danske rige.

GTO's organisation

Anlægsudvalgets første opgave var at udarbejde en betænkning om GTO's fremtidige organisation, og det var tydeligt at Rosendahl prægede store dele af indholdet.

Betænkningens afsnit om de fremtidige planlægningsopgaver indeholder følgende punkter:

- De statslige myndigheder har ansvaret for at der, uanset de omfattende investeringer, opretholdes den nødvendige balance mellem de forskellige områder af samfundslivet.
- Der må planlægges på langt sigt. Derfor må der foretages grundlæggende undersøgelser hvori alle relevante tekniske, økonomiske og andre forhold indgår.
- Den langsigtede planlægning består i en regionplanlægning for hele Vestkysten som skal søge at klarlægge de generelle, men navnlig de erhvervs- og befolkningsmæssige forudsætninger for byudviklingen, og for sammenhængen mellem udviklingen på de enkelte beboede pladser.

- Dernæst skal der udføres en byplanlægning for de enkelte pladser, konkret udformet for hvert sted, så den kan tjene som vejledning for den løbende bygge- og anlægspolitik.
- Sideløbende med regions- og byplanlægningen må der udarbejdes investeringsprogrammer med angivelse af rækkefølge for de enkelte punkter i programmerne.

Jeg tror Rosendahl her har rådført sig med Flemming Teisen.

Om det organisatoriske siger betænkningen, at cheffingeniøren for GTO står til rådighed for KGH, for Landsrådet og for Landshøvdingen, men ikke i tjenstlige forhold er underordnet Handelen eller Landshøvdingen. Til GTO's planlægningssektion skal knyttes konsulenter med speciale i byplanlægning, erhvervsgeografi, økonomi og kraftforsyning. I alt foreslås sektionen bemandet med tre arkitekter, hvoraf én er leder, samt 4-5 deltidsbeskæftigede konsulenter. Planlægningssektionen blev underlagt Arkitektkontoret under ledelse af arkitekt Olav Himmelstrup. Rosendahl begyndte med at ansætte konsulenterne. Fra det gamle byplanhold: Flemming Teisen. Dernæst byplanarkitekt Otto Danneskiold-Samsøe samt erhvervsgeograf, cand.mag. Kristian Antonsen. Endelig blev kontorchef, cand.polit Kai Lemberg fra Ministeriet for offentlige Arbejder tilknyttet som transportkyndig.

Seks foredrag

Det allerførste skridt på den vanskelige vej var et oplysningsarbejde for ansatte i Grønlandsministeriets nu to administrative afdelinger, det gamle KGH og det nye GTO. Det kom til at ske på en møderække med i alt seks foredrag, afholdt i løbet af foråret 1957. Som Himmelstrup skriver i forordet til en intern tryksag »6 FOREDRAG«: 'Møder hvor planlægnings fagfolk gør rede for hvordan man normalt arbejder med planlægningsproblemer, naturligvis med særlig relation til den kommende grønlandske planlægning'.

Referater af foredrag og efterfølgende diskussion er stenografiske, 'uden efterfølgende korrektioner' som det pointeres.

Danneskiold, Antonsen, Lemberg og Teisen redegjorde hver i sin toneart om henholdsvis by- og regionplanlægning (D-S i to foredrag), erhvervsprognoser (KA), lokalplanlægning (FT), investeringsplanlægning (KL) og endelig et afsluttende foredrag ved Eske Brun. Der var plads til diskussion og spørgsmål, dog ikke efter departementschefens foredrag. I alt 35 personer deltog, heraf en tredjedel fra GTO, resten fra KGH.

Danneskiold, Antonsen og Lemberg var hver for sig fagfolk, men med beskedent kendskab til Grønland, så deres foredrag fik i nogen grad karakter af akademisk skoleridt. Navnlig var Danneskiolds første foredrag som kort og godt hed 'Byplanlægning' både langt og tørt og en tålmodighedsprøve, især for Rosendahl, som var planlægningens fortalere. Han viste tydeligt sin irritation, talte i efterfølgende indlæg om 'et opstået vakuum' med hensyn til emnets betydning i grønlandsk sammenhæng.

De følgende foredrag om 'Erhvervsprognoser', 'Den regionale planlægning', 'Den lokale planlægning', og 'Investeringsplanlægning' var mere jordnære, og fremkaldte indlæg og diskussion.

»6 FOREDRAG« som indeholdt stenografisk referat af fem foredrag om anvendelse af byplanlægning i Grønland samt Eske Bruns afsluttende kommentarer.

Teisens var det vægtigste. Han trak det generelle og luftige ned på jorden ved en gennemgang af Godthåbs konkrete problemer, han gav en akademisk klar fremstilling af planlægningens teori og metodik, og herudover, med henvisning til gamle Patrick Geddes ideal om 'enheden af folk, work and place', en levende indføring i en holdning til byplanarbejdet der omfattede begreber som en bosiddende befolknings erindringer om og følelser for det landskab og de bygninger de levede i og havde minder om.

Diskussionen efter Teisens foredrag kom alene til at handle om rækkehuse. Eske Bruns holdning var en definitiv afvisning uden nogen argumentation: 'Brun udtalte, at han afgjort fandt, at det var en dårlig byggeskik at koncentrere folk i rækkehuse.'

Eske Bruns uforgribelige ...

Eske Brun indledte sine afsluttende bemærkninger med at citere Alkiades' definition af en akademiker: 'en mand der har læst sig til hvad vi andre ved'. Og fortsætter: en byplanlægger er 'en mand som kun ved hjælp af en plan kan komme til det, vi andre er klare over i forvejen.' Han fortsatte, lidt mildere i tonen, med at overveje hvad det egentlige formål med planlægningen er? Den kan nok lokalt være nyttig.

Om den økonomiske side: 'Vi lever på livslønnen om at den grønlandske produktion skal komme til at hvile i sig selv (...) det kommer den aldrig til. Der er fiskerierhvervet for grønlændernes eget vedkommende og kun dette. Men trods alt er den grønlandske produktion dog en udmærket ting til fornuftig beskæftigelse af grønlændere'.

Brun gør samtidig opmærksom på at der i forbindelse med mineralfund kan tænkes 'overordentlig store og interessante muligheder, som gør at det for *det danske samfund* (min fremhævelse) er afgørende vigtigt at fastholde Grønland som vort ...'.

Endelig nævner Brun nogle tanker han har gjort sig i forbindelse med et nyt sygehusbyggeri i Scoresbysund: I stedet kunne man hvert års første januar i al fremtid forære de derboende grønlændere 6000 kroner. En del mennesker ville gå til som i dag blev reddet, men det totale resultat ville sikkert være at flere klarede sig.

De fremdragne ytringer udgør et særdeles skævt uddrag af Eske Bruns iøvrigt nyttige og kloge overvejelser. Men citaterne viser, at en patroniserende kolonihierementalitet ikke var ham fremmed.

Kikset konsulentforsøg

Antonsen og Danneskiold gennemførte en opklaringstur til Grønland som forstudium til arbejdet med en landsplan. Efter hjemkomst aflagde de rapport på Rosendahls kontor. Antonsen var, vel med rette, nået til, at de grundlæggende forudsætninger for en landsplanlægning var for spinkle og usikre. Men så afsluttede han beretningen med sin opfattelse af fremtiden for Grønland som var dén, at alle parter ville være bedst tjent med at flytte hele den grønlandske befolkning til et egnet sted i Danmark, for eksempel den jyske vestkyst. Hertil havde Rosendahl kun en enkelt køligt bemærkning: »Ja, og så kunne man tage entré«.

Herefter opgav Rosendahl de to konsulenter, men ikke tankerne om en overordnet planlægning som grundlag for detailplanlægningen.

Det var byplanarkitekten Jesper Termansen (se et følgende afsnit) der overværede seancen.

Grønlandske betingelser

Både de formelle og de ydre fysiske betingelser for byplanlægning i Grønland har været og er stadig meget forskellige fra de tilsvarende i Danmark.

Dansk planlægning beskæftiger sig grundlæggende med arealer og deres anvendelse, og bygger på matrikulær inddeling og kortlægning. Ethvert areal kan præcist identificeres efter beliggenhed, ejerskab og størrelse. Den grønlandske topografi gør de fleste steder matrikulering upraktisk eller umulig. Genstanden for byplanmæssig regulering bliver derfor bygningen, identificeret ved et koordinatsæt og et nummer. Arealer mellem husene er uopdelt allemandsland, dog respekteres arealet nærmest huset som privat. I Grønland kan arealer ikke ejes af enkeltpersoner, de tilhører samfundet.

Mens der i Danmark findes et indarbejdet sæt erfaringer omsat i love og vedtægter som hovedsagelig administreres af det lokale selvstyre, fandtes der i hele den grønlandske opbygningsperiode indtil 1977 ingen formelle regler. Kommunalbestyrelsen havde reelt ingen kompetence i forhold til den ombygning af byerne der blev gennemført. De regler der bestod, udgjordes af GTO's interne regelsæt, som hen ad vejen var opstået på baggrund af danske regler og indvundne erfaringer. I praksis var det GTO der bestemte.

1953 blev der oprettet Byggeudvalg sammensat af kolonibestyrer, GTO's byggeleder, byens kæmner samt to medlemmer valgt af kommunalbestyrelsen. Udvalget kunne tildele enkeltpersoner bygge- og brugsret til et areal som ønskes bebygget eller anvendt til andet konkret formål, idet man herunder var forpligtet til at respektere den byplan som måtte være oprettet. Denne ret kan handles, men også forspildes hvis den ikke udnyttes.

Til gengæld findes der ingen pengestærke privatpersoner eller -foretagender, ingen ustyrlige 'developers'. Næsten al investering sker på foranledning af én eneste aktør, nemlig den danske stat, og af dens dertil indrettede organer.

En funktionel forskel består i, at al transport – i modsætning til i Danmark – er besværlig og dyr, rejser mellem bopæl og arbejdssted, altså pendling, ikke er mulig. Ubalance kan alene udlignes ved personflytning eller ved skabelse af nye arbejdspladser.

En praktisk forskel lå i, at planer i Grønland i hele opbygningsperioden blev udarbejdet med henblik på *øjeblikkelig omsætning til fysisk virkelighed*: Veje skulle anlægges, havneanlæg konstrueres og huse bygges, og det skulle alt sammen ske *nu*. Planlægningen arbejdede under et stadigt pres, blandt andet vel som følge af tempotabet i de første kritiske år.

Endelig består der en afgørende visuel forskel: Træer, hække, buske og levende hegn – som i Danmark kan bruges til at forme byrum og afgrænsninger og til at skabe læ – eksisterer ikke. Til gengæld findes der en altdominerende natur: Hav, fjord og fjeld.

Boligministeriel bistand, delegering af opgaver

Byplanekspeditionens planer for Narsaq, Nuuk/Godthaab, Maniitsoq/-Sukkertoppen og Aasiaat/Egedesminde dannede grundlaget for udviklingen i de fire byer i de allerførste år, men der var en kø af opgaver der ventede.

Rosendahl henvendte sig til Boligministeriets Kommitterede i Byplanlægning Edmund Hansen om faglig hjælp. Arkitekt Jesper Termansen meldte sig til opgaven og påtog sig en 'formiddagsstilling' i GTO's planlægningsafdeling. Her var der dannet et hold bestående af arkitekterne Vagn Laage, Torben Schiott, Niels Hegelund og Tom Just Møller, som nu med Termansen som leder og Flemming Teisen på sidelinien tog fat. I 1959 var man nået til at have udsendt dispositionsplanskitser for samtlige byer og større bygder.

I et efterfølgende afsnit belyses baggrunden for at der nu blev brug for en radikal omlægning og intensivering af anlægsaktiviteter i forhold til G-50. Et udvalg nedsat i 1960 fremlagde en betænkning, G-60 kaldet, der mundede ud i planer for en to-tre dobling af tempoet og en koncentring af indsatsen om midtkystens 'åbentvandsbyer'. Man stod altså overfor omfattende revisioner af de eksisterende planer. Det var mere end GTO selv kunne overkomme, så fra nu af blev en væsentlig del, op mod tre fjerdedele af planlægningsarbejdet, lagt ud til private planlægningsfirmaer. Først til Peter Bredsdorffs Tegnastue, siden Henning Larsens Tegnastue, Skaarup & Jespersen, og flere kom til.

Rosendahls svendestykke

I 1959 blev de hidtidige planlægningsanstrengelser samlet i "Investeringskitse 1960-1984". Det var en omfangsrig rapport i A3-format, som indholdsmæssigt var en ajourføring af 'Byplanlægning i Vestgrønland' fra 1950. Indledningsvis indeholdt den en kort sammenfatning af udviklingen siden 1950, en revideret befolkningsprognose, et skøn over fremtidige erhvervs- og befolkningsfordeling, skitse til dispositionsplaner for samtlige byer og større udsteder og endelig et overslag for de derved forudsatte investeringer i 15-års perioden.

Dermed havde Rosendahl – næsten – levet op til det program han selv havde opstillet i Anlægsudvalgets rapport om GTO's fremtidige organisation og opgaver. 'Investeringskitse 1960-84' var et perfektionistisk gennemført, stramt disponeret samlebandsarbejde, hvor man aldeles havde set bort fra Teisens ord fra foredragsrækken om at 'for hele processer er det ganske afgørende, at byens beboere, byens råd, udvalg og organisationer forstår hvad det drejer sig om, så de kan være med til at drøfte planerne allerede under deres tilblivelse.'

Men det var modigt og konsekvent. Rosendahl præsenterede hermed en regning på 1886 millioner kroner for de kommende 15 år, en tredobling af det hidtidige – i datidens penge meget høje investeringstempo på godt 40 mio kroner om året til mere end 120 mio .

Rosendahl forsynede planen med en efterskrift (og her kommer 'næsten' ind) '... der (er) ikke hermed ... skabt en landsplan for Grønland med tilhørende byplaner. Der er udarbejdet en første skitse, der på væsentlige områder bygger på skøn og ikke på bearbejdning af (...) statistisk materiale, udvalgsarbejde vedrørende de fremtidige erhvervsforhold o.s.v. som man i dag finder fornødent...'

Rapporten var efter Eske Bruns mening for provokerende. Han frygtede de politiske virkninger, og lagde den død.

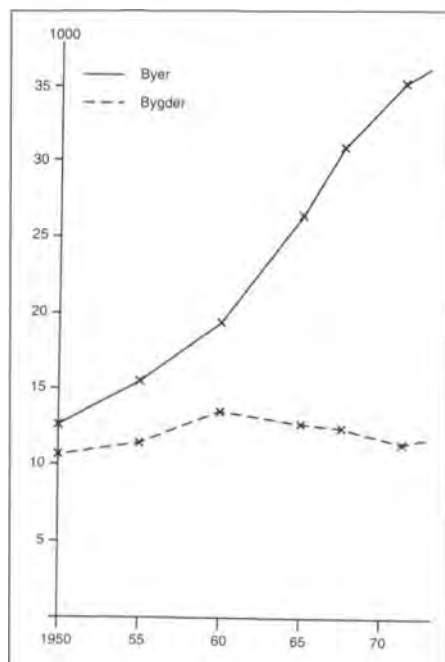
I stedet udsendte GTO enkeltplanerne – så skitse-mæssige de end var – til samtlige byer og større udsteder. Planerne blev i de nærmest følgende år løbende underkastet revisioner og suppleret med bebyggelsesplaner efterhånden som anlægsaktiviteten krævede det.

Den uindskrænkede embedsmandsmagt der her blev udøvet skabte uvilje og kritik hos grønlandske politikere. Som Rosendahl nogle år senere skrev: »Det må erkendes, at de betingelser, hvorunder bygge- og anlægsaktiviteten måtte gennemføres i 50'erne, langt fra altid gav mulighed for at tage de lokale myndigheder og brugere med på råd. GTO fik som følge heraf ord for at ordne tingene hen over hovedet på befolkningen – denne myte har det næsten ikke været muligt at aflive på trods af, at der siden er sket et afgørende skift«.

*Gunnar P. Rosendahl (1919-1996).
Chefingeniør, fra 1956 direktør for
Grønlands Tekniske Organisation.
Foto: Connie Eriksen.*

11. Tilsynsråd og Grønlandsråd

Befolkningsudvikling i Grønland 1950-1990.

Fra Mads Lidegård: »Grønlands Historie«. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 1995.

Befolkningsekspllosion – og høfligt politisk oprør

Mod slutningen af 1950'erne meldte der sig nye problemer. Mens anlægsprogrammerne for boliger, institutioner, vand- og eludbygning med videre var i god gænge, stod det efterhånden klart, at den opbygning af et grønlandsk erhvervsliv og en grønlandsk produktion ved hjælp af risikovillig dansk kapital som G-50 forudsatte, aldeles udeblev. Tilførslen af privatkapital fra Danmark svigtede.

Dertil kom hvad uden overdrivelse må kaldes befolkningsekspllosionen. Forbedrede boligforhold, stigning i levestandard, resolut indsats mod tuberkulosen - røntgenbåden »Missigssut's« togter langs kysten, opførelsen af Dronning Ingrid's Hospital – og endelig tilstedeværelsen af nogle hundrede kvindeløse danske håndværkere hver sommer, medførte et først gradvis, siden stejl stigende befolkningsoverskud. Befolkningstallet steg fra 20.000 i 1945 til over 30.000 i 1960 op til 45.000 i 1970'erne. Der begyndte tallet dog at stagnere, blandt andet som følge af en vistnok ret håndfast lægeordineret præventionspolitik.

Det truende perspektiv var mangel på arbejde. Befolkningsprognoser viste i slutningen af 1960'erne udsigt til afgørende ændringer på et arbejdsmarked hvor der hidtil havde været mangel på arbejdskraft. Den i G-50 vedtagne politik, at grønlænderne ikke selv skulle tage del i byggeprocessen, som man antog kun var et overgangsfænomen, gjorde ikke sagen bedre.

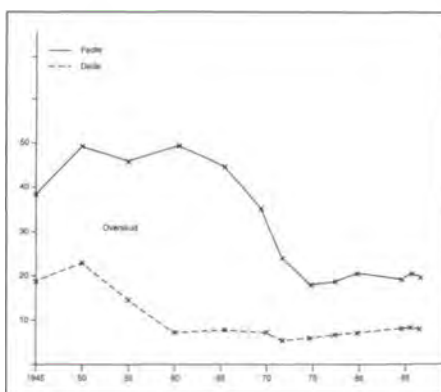
Landsrådet følte sig sat udenfor indflydelse. Folketinget i det fjerne København bevilgede midlerne, Anlægsudvalget og Eske Brun bestemte egenmægtigt hvad, hvor og hvordan, og danske firmaer og arbejdere ankom med grej og materialer og gik i gang, uden smålige hensyn til hvad man måtte mene på stedet. 'Udviklingen' galopperede forbi. Landsrådet reagerede – høfligt men umisforståeligt. Det danske Folketing måtte forholde sig til sagen.

Industrilov

Det var KGH under direktør Hans C. Christiansen som i 1956-57 først tog konsekvensen af de svigtemde investeringer. Staten måtte udvide anlægsprogrammet fra alene institutioner og boliger til opbygning af et produktionsapparat. Det blev i 1958 til vedtagelse af 'Industriloven' som (udover de løbende udviklingsbevillinger) specifikt og detaljeret afsatte penge til udbygning i de fire åbentvandsbyer på midtkysten samt i Diskobugt. Her skulle anlægges havne og kaj anlæg, forsyningsanlæg udbygges, sættes gang i udvidelse af fiskerflåden med linebåde og trawlere, og bygges hermetikfabrikker.

De tætte torskestimer på bankerne i Davisstrædet udfor kysten blev næsten alene udnyttet af udenlandske fiskerflåder, det blev beregnet at kun skrantne 8% blev opfisket af grønlænderne selv. Der var noget at bygge på og at indhente.

Også Rosendahl og GTO reagerede på miséren ved at gennemføre en række tiltag til fremme af beskæftigelsen, blandt andet ved med betydeligt held at hjælpe håndværkere, grønlandske og – måske navnlig – danske, i gang som selvstændige forretningsdrivende, samt ved at for-

Årligt antal fødte og døde. Fra 1970 faldt fødselstallet brat.

Fra Mads Lidegaard: »Grønlands Historie«. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 1995

enkle byggeprojekter, og, i det omfang en rimelig økonomi tillod det, at bruge arbejdskraftforbrugende metoder i stedet for indsats af materiel.

Udvalgsarbejde: G-60

Det grønlandske Landsråd var tilfreds med industriloven, *men* man ønskede for det første klarhed over den langsigtede investeringspolitik som man fra dansk side agtede at føre. Og for det andet ønskede man et grundigt opgør med embedsmandsvældet, eller som det blev udtrykt: *Landsrådet ønsker at fordelingen af kompetence mellem Grønlandsministeriet, Landsrådet og Folketinget bliver trukket klart op.*

Et nyt udvalg, Grønlandsudvalget af 1960 eller G-60 blev nedsat (denne gang *udvalg*, ikke kommission, udvalg lød vel mindre tungt og omstændeligt), men arbejdet blev alligevel langvarigt og stormfuldt. Andre problemer end de nævnte blev taget op, blandt andet en pinagtig sag om lønbalancen mellem grønlændere og danskere, en debat der til stor vrede hos mange endte med det såkaldte 'fødestedskriterium', d.v.s. *forskellig* lønskala for grønlandskfødte og danskfødte. Det var der en vis fornuft i, men i Grønland var det naturligt nok svært anstødeligt.

G-60 betænkningen indeholdt to overordnede mål:

- At få gang i en grønlandsk produktion ved en omfattende investeringsindsats, en delvis affolkning af bygderne og en stærk koncentration af over halvdelen af den grønlandske befolkning i fire åbentvandsbyer midt på vestkysten, samt
- Større grønlandsk medbestemmelse og medansvar.

Koncentrationspolitikken betød en kursændring i forhold til Anlægsudvalgets hidtil mere jævnt fordelte udbygning af infrastrukturen. Den ny politik var næppe baseret på dyberegående landsplanovervejelser, men på KGH's kendskab til og vurdering af produktions- og indtægtsmuligheder. Investeringsmæssigt bekræftede G-60 de hidtidige danske intentioner, idet Rosendahls overslag på 1,9 milliarder kroner blev korrigeret til 2,1 mia.

Upolitisk Tilsynsråd

Som en første indrømmelse til den i Grønland gængse kritik af GTO som et væsen, der egenmægtigt og uhindret skaltede og valtede med de grønlandske byer, blev der i 1964 oprettet et Tilsynsråd for GTO som fik til opgave at følge, vurdere og rådgive virksomheden.

Rådet kom til at bestå af repræsentanter for grønlandske og danske faglige interesseorganisationer. Blandt medlemmerne en i dansk byplanlægning centralt placeret person, kontorchef Vagn Rud Nielsen, Boligministeriet, samt en ikke mindre central person indenfor arkitektverdenen, arkitekt Hans Erling Langkilde. Rosendahl og hans souchef Hans Ølgård deltog i møderne. Langkilde var fra 1974 til 1981 formand for rådet, og han skrev hvert år en beretning i GTO's årsberetning. Langkilde beskriver rådet som et upolitisk radarsystem der kan advise ministeren om de tekniske indgrebs virkninger i det grønlandske samfunds hverdag, og som et forbrugerorgan med forpligtelse til at formidle den grønlandske befolknings ofte meget vagtsomme indstilling til GTO. Rådet havde ingen magtbeføjelser, kunne alene råde og henstille.

Udvalget holdt to årlige heldagsmøder, det ene i Grønland. Det modtog

forslag og klager som formidledes til GTO i bearbejdet form, og det havde i al stilfærdighed en indflydelse på GTO's fremfærd, blandt andet fordi der var et godt forhold mellem Rosendahl og Langkilde. Men det forhindrede ikke at Langkilde med beklagelse måtte konstatere, at rådets henstillinger ofte må fremføres igen og igen. Langkilde gjorde sig mange tanker om de i hans øjne pauvre bymæssige kvaliteter af den iøvrigt storslåede bybygningsvirksomhed.

Politisk Grønlandsråd

Det grønlandske krav om egentlig politisk medbestemmelse blev i 1964 imødekommet ved oprettelse af et dansk-grønlandsk politikerudvalg, samtidig med at Folketingets Grønlandsudvalg blev nedlagt. Rådet fik fem danske og fem grønlandske henholdsvis folketings- og landsråds-medlemmer samt en kongelig udnævnt – det vil sige dansk udpeget – formand. Næppe den allerbedste løsning set med grønlandske øjne, måske snarere en udsættelse af noget mere gennemgribende, men dog, i hvert fald på papiret, regulær indflydelse i samarbejde på højt plan med danske politikere.

Selvom rådet efter sit navn kun er rådgivende, så vil et forslag eller en retningslinie vedtaget i dette råd, hvor både Folketingets partier, de grønlandske folketingsmedlemmer og politikere fra det grønlandske Landsråd har sæde, være så stærkt politisk funderet at selv grønlandsministeren vil være stærkt bundet af det.

Eske Brun var kraftigt imod, det var jo *hans* Anlægsudvalg og *hans* magt der røg sig en tur. Bruns mindretalsudtalelse lagde ikke fingre imellem, og hans holdning må være blevet grønlandsminister Mikael Gam for meget. Brun fik tilbudt en retrætepost, en direktørstilling i Kryolitselskabet, men betakkede sig. I stedet tog han som 60-årig sin afsked. Også den borgerlige fløj i det hidtidige Grønlandsudvalg var imod. Men det ny Grønlandsråd blev vedtaget af Folketinget, og ordningen bestod fra 1964 til Hjemmestyret blev indført i 1979.

Rosendahls programpunkt for GTO's arbejdsopgaver om udarbejdelse af et landsplanmæssigt grundlag for detailstyringen blev aldrig omsat til konkrete retningslinier, gjort operativt. I Anlægsudvalget – under Bruns ledelse – har han næppe mødt større forståelse, dér har man på praktisk vis diskuteret sig frem fra sag til sag. Hvordan GTO så i praksis ville leve op til målene blev Rosendahls opgave, og den fik han svært ved at løse under de overvældende byrder der i de følgende år blev lagt på organisationens og ledernes skuldre.

Grønlandsrådet var virkelig tiltænkt en vigtig opgave, og det blev understreget ved valg af den tidligere formand for G-50, H. H. Koch til formand for dette nye styringsinstrument. Både Folketing og Landsråd var sig det bevidst, og udpegede medlemmer med politisk tyngde.

Opgaverne

Grønlandsrådets opgaver blev nu beskrevet således:

- Analyser og prognoser for befolkning, erhverv, uddannelse og sygehusbehov. Langsigtet investeringsprogram og stillingtagen til aktuelle projekter.
- Overvågning af problemer med arbejdskraft, råvaretilførsler og driftsøkonomi.

- Analyse af indkomstudvikling
- Løbende vurdering af lovgivning
- Undersøgelse af planers realisering og virkninger.

Der var gået næsten 10 år siden Rosendahls beskrivelse af GTO's opgaver blev til. Meget var sat i værk og gennemført i mellemtiden.

Ved en sammenligning mellem det gamle og det nye program falder det i øjnene at et par ikke uvæsentlige punkter er udgået.

Det ene er GTO-programmets første punkt :

»De statslige myndigheder har ansvaret for at der, uanset de omfattende investeringer, opretholdes den nødvendige balance mellem de forskellige områder af samfundslivet«.

Den anden markante udeladelse er GTO-programmets »den langsigtede planlægning består i en regionplanlægning for hele Vestkysten...«.

Sekretariatets opgave synes nu hovedsagelig at være, gennem passende analyser at rulle den røde penge-løber ud foran GTO's anlægstrømle, at stå bi hvis og når maskinen hakkede, og så iøvrigt at holde den politiske forsamling, rådet og dets medlemmer, tilfredse.

Sekretariatet

Rådet fik et sekretariat bemannet med yngre cand.politter fra ministeriets afdelinger, og en erfaren embedsmand og jurist, Claus Bornemann som chef. De konsulenter med regionplan- eller erhvervsgeografisk faglig baggrund, som Rosendahl fandt nødvendige, syntes nu at kunne undværes. Det eksisterende Udvalg for Samfundsforskning blev underlagt Rådet, men vistnok aldrig anvendt som rådgiver.

I en samtale med Claus Bornemann undrede jeg mig over den ensidige faglige sammensætning af sekretariatet, og hvad med landsplanlægningen? Bornemanns svar var, at han faktisk havde ønsket sig en sociolog i staben, men uden at trænge igennem med ønsket. Og landsplan? Hvad menes der i grunden?

Ja, hvad menes der? I byplanekspeditionens rapport 'Byplanforslag i Vestgrønland' står der til sidst under 'Arbejdet på længere sigt':

»De grønlandske småsamfund, som hidtil har eksisteret upåvirkede og uafhængige af hinanden, knyttes nu i kraft af den udvikling, som er sat i gang, sammen til eet grønlandsk samfund, til et erhvervsmæssigt, socialt og kulturelt hele. Bygning af havne, fiskerianlæg, boliger, skoler, sygehuse, biografer og bagerier er ophørt med at være rent lokale anliggender. En indsats eller et indgreb på eet sted kan i sine virkninger forplante sig til hele kysten.

Formuleringen af retningslinier og mål for den erhvervsmæssige og befolkningsmæssige udvikling er forudsætningen for et rationelt boligprogram og en langsigtet investeringsplan. Derfor er et fortsat arbejde med en landsplan nødvendigt«.

Eller som Rosendahl kort formulerede det i GTO-programmet: »at der opretholdes den nødvendige balance mellem de forskellige områder af samfundslivet«.

Grønlandsrådets virksomhed synes dog overvejende at have været rettet mod opnåelse af maksimal økonomisk effektivitet. Om andre hensyn skulle tages med i overvejelser måtte blive de enkelte rådsmedlemernes – og navnlig de grønlandske – ansvar. De havde skoene på.

Rådets arbejdsmåde

Rådet samledes to gange om året til arbejds møder over to-tre dage. Dagsordener blev udarbejdet mellem rådsformand H. H. Koch og sekretariatet, og punkterne blev ledsaget af de fornødne dokumenter fra sekretariatet. Langsigtede arbejdsprogrammer måtte udarbejdes hvert år i forbindelse med Folketingets finanslovsforhandlinger, og de blev til i nært samarbejde mellem GTO og KGH.

Efter møderne udarbejdede Koch og sekretariatet omhyggelige beslutningsreferater. Koch var, som Bornemann med morskab i stemmen bemærkede, en mester i at formulere klare beslutninger som konklusion på lange politiske debatter.

Koch lagde stor vægt på at rådsmøderne fungerede glat og uden de store uenigheder. Hans overordnede tilskyndelse var (ifølge medlem af sekretariatet, cand.polit. Viggo Svendsen) den pragmatiske: at få bevilningerne omsat og pengene brugt mens den politiske stemning endnu var gunstig. Imellem møderne var han for det meste usynlig, og sekretariatet ene på banen.

De overordnede tilskyndelser blandt sekretariatets medlemmer var naturligt nok den økonomisk faglige, men de var også politisk og socialt engagerede mennesker – »kommunister hele bundtet« som Bornemann spøgefuldt og næsten kærligt udtrykte det. Selv havde Bornemann som ung 'kompromitteret sig' ved at være medlem af en arbejdsbrigade til jernbanebygning i Titos Jugoslavien – og det var tilstrækkeligt til at også han blev holdt under politiets opsyn under rejser i Grønland.

I sekretariatet lagde man vægt på at gennemføre mindst én årlig tur langs kysten, hvor man deltog i hold gennemførte lokale drøftelser med kommunernes byggeudvalg og byggeledere. Det lettede et tæt og løbende samarbejde at man kendte hinanden og hinandens arbejds vilkår og problemer.

Sekretariatets medlemmer havde på deres første Grønlandstur under et par bygdebesøg fået et så stærkt indtryk af menneskeligt uværdigt tilstande at flytning til byerne forekom at være den logiske løsning. Som det hed sig internt i sekretariatet: »Bygdernes boligbyggeri foregår i byerne«.

At løsningen af to store opgaver: på den ene side forøgelse af samfundsproduktionen ved koncentreret i få udvalgte byer, og på den anden formindskelse af bygdeelendigheden således kunne gå hånd i hånd har været en tiltalende og beroligende tankegang. Dertil kom den overvejelse, at opretholdelse af fjerne udsteder ikke økonomisk lod sig forene med opnåelse af dansk lignende servicetilstande.

At der kunne være sociale og menneskelige ulykker forbundet med denne strategi, at man måske undergravede livsformer med kvaliteter der rigeligt modsvarede det højere service- og forbrugsniveau i byerne, var overvejelser som først kom ind langt senere.

I sin bog »Danmark - Grønland i det 20. Århundrede« skriver Axel Kjær Sørensen om G-60 udvalgets formulering af Grønlandsrådets opgaver: »Om Rådet levede op til dette program kan ikke fortælles. Det er ikke blevet undersøgt«.

Det er det vistnok stadig ikke. En undersøgelse måtte blandt andet bygge på mødeoplæg og møde- og beslutningsreferater, mere end 600 dokumenter. Der foreligger et praktisk 'Stikordsregister vedrørende Grønlandsrådet pr. 30 april 1979', og dokumenterne findes i tilknytning til Dansk Polarcenters og Arktisk Instituts fælles bibliotek i Strandgade i København, om end besværligt tilgængelige. Jeg har kun haft enkelte af dokumenterne til rådighed.

12. Bygdeudvikling eller koncentration

Nuanceret bygdepolitik

Udvikling i by fremfor i bygd var en anvendelse i lille grønlandsk målestok af den globalt anvendte metode til opnåelse af større velstand: Koncentration af mennesker og ressourcer.

I G-50 beskrives den afvandring fra bygderne som svigtende sælfangst bevirker, og det tilføjes at befolkningsnedgangen ikke er så stærk som svækkelsen af erhvervsgrundlaget gør det ønskeligt. G-50 intentionen var at udvikle byerne til at optage denne fravandring, og det anføres, at forholdene i bygderne visse steder kan være så dårlige at det vil være rimeligt at evakuere beboerne samlet til nærmeste koloniby. Generelt advares der mod risiko for fejlinvestering på steder med mindre gode forhold, men omvendt: en for tidlig standsning af investeringer i bygderne kan være lige så u hensigtsmæssig.

Landshøvding P.H. Lundsteen udarbejdede i 1955 efter fem år på posten en udførlig rapport, hvor han om udviklingen på bebyggelsesområdet skriver: »Kassationen af uegnede distrikter har stort set været for konsekvent og hurtig i forhold til de faktiske udviklingsmuligheder« ... »det er ikke nok med boliger. Der må være jobmuligheder og institutioner der er i stand til at tage imod de ofte vanskeligt stillede tilflyttere«.

Statistikken synes at vise at bygdens befolkning på dens egen måde tog vare på problemet:

Antallet af bygder udgjorde i 1950 i alt 148, og her boede 12.500 af Grønlands befolkning på 20.000. 10 år senere var en fjerdedel af bygderne blevet forladt, men bygdernes samlede befolkningstal var stort set uforandret. Med andre ord: befolkningen forlod de dårlige steder og flyttede sammen i de større og bedre bygder, mens et antal svarende til befolkningstilvæksten flyttede til byerne.

Byernes udvikling med bolig-, erhvervs- og institutionsbyggeri var i 1955 kun lige gået i gang, og afvandring fra og nedlæggelse af bygder var en fortsættelse af en igangværende og stilfærdig udvikling.

Økonomibetinget bygdepolitik

Med G-60 blev stilfærdigheden lagt bort, nu skulle der for alvor lægges kraft i. Davis Strædets umådelige fiskerigdomme skulle udnyttes til gavn for grønlandsk udvikling og levelfod. Alle anstrengelser, bevillinger, samt dansk og grønlandsk arbejdskraft skulle koncentreres i ganske få udpegede byer.

I et Grønlandsråds dokument fra maj 1966 (dok. 63/1966), udarbejdet af Rådets sekretariat: 'Investeringspolitikken for bygderne i fiskeridistrikterne' skildres effekten på bygderne af hvad senere er blevet benævnt 'G-60-ideologien':

Af de godt 12.500 mennesker der i 1950 boede i bygderne fravandrede 2000 i tiåret indtil 1960. Mellem 1960 og 1965 fordobledes fravandrings tempoet til yderligere 2000 på bare fem år.

Tallene fortæller om en politik der på sin vis lykkedes, men der tales ikke om dens pris: Hundreder af familier der, tvunget af omstændighederne, flytter fra deres hjemsted, fra bolig og vante tilværelse, en del af dem til fremmedartede byforhold, til en tilværelse som deres hidtidige liv og uddannelse har gjort dem lidet skikket til, til en tilværelse som medlemmer af tilflytterstedets underste sociale lag.

Og de virkende omstændigheder var hovedsagelig menneskeskabte. Sammenlignet med politikken overfor byerne bestod den i gennemførelse af en restriktiv byggestøtte og erhvervsstøttepolitik og en tilsvarende restriktiv generel moderniseringspolitik. At det kunne tænkes at skabe problemer, både i tilflytterbyer og i den reducerede bygd synes ikke at have været noget tema, Rosendahls oprindelige programpunkt: »balance mellem de forskellige områder af samfundslivet« blev erstattet af hensynet til økonomisk effektivitet.

Bygdernes og bygdebefolkningens forhold blev primært bestemt som virkningen af hvad der var planlagt for andre sektorer af samfundet.

Det nævnte dokument konkluderer efter opregning af vandringstallene: Koncentrationspolitikker er *ikke* for kategorisk, der planlægges investeringer i bygderne, og det er til gengæld risikabelt. Risikoen er, at sådanne investeringer vil gå tabt som følge af total evakuering, eller vil medføre en uønsket byudvikling til skade for den planlagte udbygning af kystbyer for en samlet befolkning på 30-40.000.

I et tilsvarende dokument fra 1968 (dok.1/1968) udtales det, at man ikke kan anbefale at der etableres frysehuse i bygderne (som er betingelse for afsætning for lokal produktion), og samtidig udtales ønsket om at få undersøgt muligheden for at få placeret en femte åbentvandsby. Endnu var der ingen rum for tvivl.

»Koncentrationen må stoppes«

Men tvivlen indfandt sig. Den gennemførte udbygning af havne, fabrikker, fryseanlæg og fiskeriflåde gav en fordobling af fangsten mellem 1950 og 1960. Men efter rekordåret 1962, og allerede mens man var godt i gang med at accelerere kapacitetsudbygningen, svandt torskestimerne ind, forsvandt til sidst helt. Tvivlen om visdommen af den førte centraliseringspolitik fik aktualitet. Et vigtigt G-60 delmål, etablering af arbejdspladser til store ungdomsårgange fortonede sig.

I Helene Brochmanns bog 'Bygden i Diskobugten' hedder det: *»Grønlandsrådet udarbejder... i 1970 en betænkning, der skal udstikke rammerne for bygdernes fortsatte udvikling. I betænkningen erkender man behovet for at genoptage investeringerne i de bygder, der ligger i fiskeri-områder, blandt andet fordi man har indset, at byerne kun vanskeligt kan modtage flere tilflyttere og fordi forventningerne til torskefiskeriet i åbentvandsområderne til en vis grad er blevet skuffede. Det bliver med andre ord pludselig ønskeligt at holde folk i bygderne alligevel«.*

Den grønlandske landsrådsformand Erling Høegh tog i 1970 initiativ til at afholde en konference om Grønlands fremtid på Knud Rasmussens Højskole i Sisimiut/Holsteinsborg. Tanken var at debatten nu skulle føres mellem grønlænderne, uden danske pegefingre.

Der skulle være god tid til debat og samtale, hele 10 dage, og der blev lagt vægt på at den unge generation af samfundsinteresserede grønlændere skulle være godt repræsenteret, og det blev den. I samme ånd

viste Erling Høegh sin og den ældre politikergenerations vilje til samtale med de unge ved at lade én af dem, Lars Emil Johansen, vælge til redaktør af konferencerapporten.

Gennem rapporten er det et gennemgående tema, at nu vil vi grønlandere selv, ikke i oprør, men som nationalt mindretal: Vi vil betale skat, fødestedskriteriet fra G-60 skal beholdes, for det er sund økonomi, magt skal decentraliseres, fra Folketing til Landsråd, fra Landsråd til kommunalbestyrelser. Grønlandsrådet har for stor magt, større end Landsrådet, der skal indsættes flere grønlandske medlemmer. Avancementsmæssigt og uddannelsesmæssigt skal en række hindringer for grønlanderes avancement i systemet og for ordentlig uddannelse ryddes væk. KGH har i over 200 år uddannet sine grønlandske ansatte, ikke én grønlander er i dag på lederplads. Om den i G-60 udstukne koncentrationspolitik hed det: *»Samtlige konferencedeltagere er enige om, at befolkningskoncentrationen må reduceres så meget som muligt, endda helt stoppes, idet man mener, at den egentlige baggrund ikke mere er til stede i dag«.*

Ved valget til Landsrådet i 1971 kom denne yngre, socialt orienterede og selvbevidste politiker- og 68'er generation ind i grønlandsk og dansk politik, blandt andre Moses Olsen, Lars Emil Johansen og Jonathan Motzfeldt. De var veluddannede, havde alle under deres uddannelse i København været aktive i studenterpolitik. Moses Olsen blev medlem af Folketinget, de to andre af Landsstyret. Ved udpegning af grønlandske repræsentanter til Grønlandsrådet blev Moses Olsen og Jonathan Motzfeldt indvalgt.

Af Lars Emil Johansens rapport om Holsteinsborg Konferencen: *»Det er mig ... en stor glæde at kunne oplyse, at ved konferencen i Holsteinsborg, der blev afholdt i dagene fra den 20. juni til og med den 30. juni 1970, var der mange blandt deltagerne, der tilhører vores gruppe, ungdommen. ... På mine unge landsmænds vegne vil jeg ... henvende mig til den ældre generation og sige: Giv os lejlighed til at have et ansvar ... man kan ikke oplære nogensomhelst til at bære et ansvar, medmindre man giver dem lejlighed til at prøve, hvordan det er at være ansvarlig overfor noget og nogen«.*

»Tre unge grønlandere, der allerede i studietiden var med til at præge den politiske debat. Lars Emil Johansen (tv), Moses Olsen (m) og Jonathan Motzfeldt (th)«.

Fra 'Gyldendals Bog om Grønland' 1999. Foto Torben Lodberg.

13. Samfundsforskere tages på råd

Grønlandsrådet tog i begyndelsen af 1970'erne initiativ til at gennemføre to omfattende og grundlæggende undersøgelser, som dels generelt skulle belyse de sociale forhold i byer og bygder, dels fra en sociologisk vinkel afdække årsagerne til udviklingen i bygderne. Begge arbejder blev betalt af Ministeriet.

Sociale forhold i by og bygd

Socialforskningsinstituttet undersøgte grønlandske familiers og individers sociale problemer, deres tilpasningsevne og funktionsdygtighed. Arbejdet blev publiceret i 1975 som 'Sociale problemer i Grønland' og var et solidt SBI-arbejde som gav et yderst detaljeret billede af arbejds- og indkomstforhold, bolig- og familieforhold, uddannelsesforhold, flyttefrekvenser m.v. både i byer og bygder. Arbejdet blev forestået af Anders From med flere.

G-60 strategiens Sorteper

Handelshøjskolens Institut for Organisation og Arbejdssociologi påbegyndte tilsvarende forskningsprojektet: »Lokalsamfundsundersøgelsen i Grønland«. I 1975 forlås »Rapport om nogle Udviklingsproblemer i Bygder« med Hans Gullestrup som hovedforfatter. Hensigten med arbejdet var at forstå årsagerne til den faktiske erhvervsmæssige og sociale udvikling i bygderne og at belyse bygdebefolkningens muligheder for at påvirke denne udvikling.

En hovedkonklusion var: *bygdebefolkningen står langt ringere stillet på det erhvervsmæssige område end de naturgivne forhold nødvendiggør. Der var flere grunde til misèren:*

De højere administrative lag i Nuuk og København har kun ringe kendskab til bygdernes forhold og arbejdsbetingelser.

Bygdebefolkningen oplever at kommunernes administratorer og politikere snarere lytter til bybefolkningen, og at de ligger under for de holdninger der tilgår dem udefra.

Bygdebefolkningen råder ikke over nogen organisation til at tale dens sag, dens påvirkningsmuligheder overfor samfundet er få og svage.

Bygderne har næsten ingen muligheder for at forbedre deres forhold gennem den ellers generøse erhvervsstøtteordning.

Erhvervsstøtteordningen blev administreret af Erhvervsstøtteudvalget (ESU) der fordelte de af Folketinget årligt bevilgede – og ret rigelige – støttemidler. Landshøvdingen og to af Landsrådet valgte medlemmer udgjorde et enebestemmende ESU-udvalg.

Moses Olsen, medlem af Folketinget, sagde om ESU-udvalget i en tale i Folketinget i 1972: »Vi har en erhvervsstøtte i Grønland, som helt og holdent styres af staten, ganske vist med politikerrepræsentanter i udvalget, men alligevel en erhvervsstøtteordning, som på mange måder unddrager sig den politiske kontrol, og det mener jeg er forkert«. Det var Landshøvdingen og hans administration der bestemte.

Gullestrups undersøgelser godtgjorde, at ESU alene lod sig lede af hensynet til rentabilitet. Holdningen spærrede – unødvendigt, bevillingerne blev ikke opbrugt – vejen for tilskud til mere beskedne, og for byg-

derne overkommelige foretagender. Der var tendens til at pånøde fiskerne større både end de selv havde mod på, af og til med triste konkurer til følge.

Der var kun ringe sans for, og ringe hjælp til at aktivisere bygdebefolkningen til at udvikle lokale og mere beskedne erhvervsmuligheder, ingen forståelse for den særlige livsmåde der kunne trives i bygderne. Man forsømte at udnytte DANIDA's erfaringer fra U-landsbistanden med udviklingsstøtte til aktivering af lokale befolkningsgrupper, der blev ikke trukket på erfaringer fra den danske egnsudviklingspolitik. Rapportens kritik var uden formildende omstændigheder.

Øget selvstændighed, lovregler

Et folketingsudvalg til revision af grønlandsk 'Byrde-og opgavefordeling' fremsatte i 1972 forslag til ajourføring af det grønlandske politiske og administrative system. Målet var blandt andet at opnå udvidet kommunal selvstændighed ved overdragelse til kommunerne af GTO's lokale tekniske opgaver: veje, kloakker, el- og vandværker, havne, samt byplanlægning. Kommunernes økonomi blev styrket så de kunne ansætte fornødent personale. Endvidere blev der på Grønlandsrådets henstilling foreslået en styrkelse af bygdernes position, og i 1975 vedtog Folketinget en Lov om hjemmel til oprettelse af Bygderåd.

Efter Hjemmestyrets indførelse i 1979 blev der oprettet et Bygdeministerium under landsstyret. Bygderne blev genstand for opmærksomhed, omtanke og øgede investeringer, men ses dog stadig som et problem. Spørgsmålet om ensprispolitikens fornuft rejses igen og igen. Lars Emil Johansen afviste som landsstyreformand enhver tanke om forringelse af bygdernes forhold, men er dog senere kommet på den tanke at det ville være økonomisk sundere at lade merudgiften til vareforsyning af bygderne fremtræde som en post på hjemmestyreregnskabet. Bygdeministeriet blev igen nedlagt, ligeså et efterfølgende bygdedirektorat, og opmærksomheden om udkantsproblemet er svækket i takt med mere liberalistiske tankeganges dominans.

Per F. Skjelbo skriver i sin bog 'Og Så Vender Vi Kajakken?' (1995): »Hvis målet om øget privatisering og markedsøkonomi slår kraftigere igenem, er det umiddelbart vanskeligt at se, hvordan der skal kunne opretholdes et rimeligt service- og forsyningsniveau i de spredte bosættelser ... som fortsat præger Grønland, herunder at næsten en femtedel af landets befolkning stadig lever i omkring 65 meget små og 'isoleerede' samfund«.

Et besøg i hjemmestyreadministrationen i maj 1999 oplyser mig om at alle bygder nu er forsynede med trykvand og elektricitet. Det muliggør frysebehandling af fangster, og dermed indkomster. En økonomisk analyse af en tænkt flytning af bygdebefolkning til byer tyder ikke på et økonomisk fordelagtigt resultat.

Bygderne er fortsat, menneskeligt og kulturelt, økonomisk og politisk, et stort og ømtåligt emne i Grønlands politiske liv.

Lovregler – langt om længe

I juni 1977 vedtog Folketinget 'Lov for Grønland om arealanvendelse, byudvikling og bebyggelse' også kaldet Arealloven. Den hidtidige 'lovløse' tilstand som ikke gav de grønlandske kommuner formel kompetence overfor GTO blev ændret til 'danske' tilstande.

Landinspektør, nu leder af Miljø- og energiministeriets Landsplanafdeling, Niels Østergaard gennemførte et kursus i Illulissat/Jakobshavn om den nye lov, og beskrev i en artikel i tidsskriftet BYPLAN (nr. 4/1978) udførligt baggrund, hidtidig udvikling og administration af planlægningen i Grønland:

Loven bygger på den hidtidige retstilstand: jord kan ikke købes, og der skal indhentes tilladelse til at tage et areal i brug. Loven fastlægger bestemmelser for landsplanlægning og byplanlægning, samt rammer for fastlæggelse af byggeforskrifter. »Noget forenklet kan loven beskrives som en mellemproportional mellem den tidligere danske byplanlov og kommuneplanloven, suppleret med træk fra by- og landzoneloven samt lands- og regionplanloven«.

Et vigtigt træk i loven er at der nedsættes et Landsplanudvalg med grønlandsk flertal og grønlandsk formand. Østergaard beskrev det omfattende arbejde som Grønlandsrådet havde udført og hvor man, som han skriver, løbende havde taget stilling til landsplanproblemer. På den baggrund vurderer han at »Det nye i landsplanlægningen er derfor ... at der skal gennemføres en sammenfattende planlægning, hvor bl.a. sektorplanlægningen skal samordnes, og at grønlænderne gennem landsplanudvalget får en større indflydelse på denne planlægning«. Såvidt Niels Østergaard.

Et eksempel på en 'sektor' af stor vigtighed for det isolerede og langstrakte land er transportsystemet, de interne og de eksterne forbindelser. Det har siden 1950, da skibsfart kystlangs og på Atlanten var helt dominerende, og flyvning var i sin allerførste begyndelse, undergået en radikal udvikling med anlæg af atlanthavne til skibsfarten, anlæg af henved en snes lufthavne, heliporte i alle større byer og to snese mere primitive helistop spredt langs kysten.

Transportsystemet et eksempel på en sektor der, såvidt jeg kan se, har udviklet sig efter egne love, uden konstruktiv sammentænkning med øvrige sektorer, eksempelvis uddannelsesplanlægning, sygehusplanlægning, eller med bestræbelser for at udvikle et grønlandsk hjemmemarked.

Det kan tilføjes, at en detaljeret beskrivelse af planlægningens, og navnlig af administrationens og planlægningsreglernes udvikling i Grønland frem til 1995 findes i forannævnte »Og så vender vi Kajaken?« af Per F. Skjelbo (1995).

14. En arktisk hovedstad for det nye århundrede?

Tegnestuen Nuuk A/S' forslag til udbygning af Nuuk mod syd. (Foreløbigt tryk).

Visioner

To arkitekter, Aslak Rosing og Peter Barfod, har i 1990'erne udviklet tanker om en helt ny og anderledes fremtid for Nuuk – og dermed for Grønland. Visionen præsenteres smukt og professionelt i en tryksag, og kommunestyret i Nuuk har ladet sin tekniske forvaltning underkaste idéerne en vurdering.

Rosing og Barfod skitserer en udviklingsplan for kommunen bygget på tanker om Grønlands natur som en sidste uspoleret verdensturistattraktion og på antagelser om en fremtidig klode rig på fritid og ferie, og med titusinder, hundredtusinder med lyst og overskud til den unikke oplevelse.

De fremlægger under overskriften »En Arktisk Hovedstad?« en udviklingsplan for et udstrakt fjeld- og fjordområde omkring Nuuk, 100 kilometer mod syd, 70 kilometer ind mod iskappen. Regionen tænkes udviklet og sammenbundet af et vej-, bro- og tunnelsystem henover og under øer og fjorde.

Skitsen indeholder fantasirige idéer og forslag: om en ny atlantlufthavn til afløsning af Sønder Strøm, en ny transithavn, et internationalt skicenter forbundet med Nuuk med en svævebane, områder udstyret til jagt og fiskeri, støttepunkter for vandreturisme, et arkæologisk og undervandsarkæologisk forskningscenter for 'Vesterbygden', den eksisterende Færingehavn udbygget til olieindvindingsbase, samt anlæg af en diamantmine.

Scenariet har forbillede i tilsvarende naturtilstande og projekter i Norge og i Schweiz, og er livligt og farverigt beskrevet som et antal tiårs etaper frem til år 2050.

En teknisk-økonomisk vurdering

Kommunestyret i Nuuk har bedt sin tekniske forvaltning om en byplanmæssig, teknisk og økonomisk analyse af mulighederne for en sådan ekspansion af byen. Tankegangen blev beskrevet for mig af lederen af kommunekontorets byplanafdeling, arkitekt Karen Hilden Andreasen. Den bygger implicit på fire grundantagelser:

- Olieindvinding i farvandet udfor kysten
- Opførelse i samarbejde med en canadisk minekoncern af et zink-malm-forædlingsanlæg i Nuuk, baseret på billig overskudselektricitet fra Buksefjordsværket
- Beslutning om anlæg af en atlantlufthavn nær Nuuk til afløsning af Kangerlussuaq/Sønder Strømfjord, og endelig
- Afskaffelse af ensprissystemet for Grønland.

Som reaktion på mit skeptiske ansigtsudtryk slog Karen Hilden åndelig talt kors for sig: Vi skal foretage en vurdering, ikke fremsætte meninger.

Den sidste antagelse om ensprissystemet vil fremskynde affolkningen af bygderne og medføre vækst af byer, og navnlig af Nuuk. Den vil – i

sin barskeste form, altså uden kompensationer – være den ultimative gennemførelse af 1960'ernes koncentrationsideologi, med følger for den grønlandske bygdebefolkning.

I oktober 2000 forelå Teknisk Forvaltnings rapport »NUUK 2050« med undertitlen: »Teknisk/økonomisk analyse af udviklingsmuligheder i Nuuk«.

De første sætninger af indledningen lyder: »Nuuk har som Grønlands hovedstad gennem de sidste 10 år udviklet sig hurtigere end de øvrige byer i Grønland. Der er fortsat en væsentlig stigning i befolkningstallet og kombineret med den store boligmangel, der er i byen, er der et stort behov for boligbyggeri i de kommende år«.

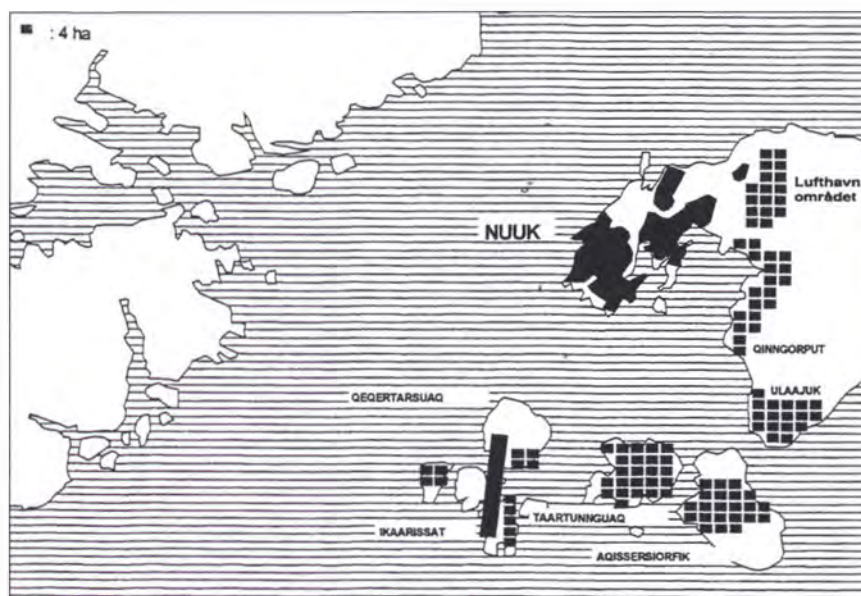
Rapporten går ikke ind på Rosing-Barfods mere geografisk og turistmæssigt vidtspændende idéer, men tager direkte fat på at vurdere muligheder for at etablere dels nye bebyggelige arealer, dels en atlantlufthavn med de pladsforhold med videre som en sådan kræver. Det hedder videre: »Analysen tager sit udgangspunkt i den nuværende situation og belyser behov og muligheder for de næste 50 år. Denne periode er i planlægningssammenhæng relativt kort, idet den kun dækker de næste to generationer«.

Der udpeges herefter to geografisk mulige hovedscenarier, nemlig et syd-alternativ beliggende på 4 småøer 6-8 kilometer syd for Nuuk, forbundet med Nuuk med en vej på broer og i tunneler, samt et 'fastlandsalternativ' på en større sammenhængende landmasse nord-nord-vest for Nuuk hinsides et henved seks kilometer bredt sund.

Hovedscenarierne udvikles på grundlag af antagelser om tre tilvækstalternativer, henholdsvis 5000, 10.000 eller 15.000 tilflyttere, to antagelser om tidspunkt for anlæg af en ny atlantlufthavn til afløsning af Kangersussuaq/Sdr.Strøm: enten i 2006 eller i 2025 og altså i kombination med de to geografiske placeringer, syd eller nord, ialt 12 scenarier. Hvert scenario er vurderet og overslagsberegnet. Størrelsesordenen i nuværdi beregnes til mellem 2,5 og 3,5 mia kroner, tal der kan

»Syd alternativ«: Udbygning af Nuuk for befolkningstilvækst fra nuværende knap 15.000 til henved 30.000 indbyggere, samt bygning af atlantlufthavn på øer syd for Nuuk. Luftlinieafstand fra eksisterende bymidte cirka 5 kilometer.

Fra 'Nuuk 2050. Teknisk/økonomisk Analyse af Byudviklingsmuligheder i Nuuk. Nuup Kommune, Oktober 2000.

sammenlignes med et bruttonationalprodukt på 7 mia. kroner, hvoraf 2,5 er bloktilskud fra staten.

Sydalternativet vil resultere i en by med det bestående Nuuk som centrum og en række mere eller mindre selvstændige, men vejforbundne bydele så at sige på snor ud mod den nye lufthavn.

Nordalternativet vil medføre to selvstændige byer, indenfor synsvidde af hinanden, men på hver side af et bredt sund, forbundet med færger i timedrift.

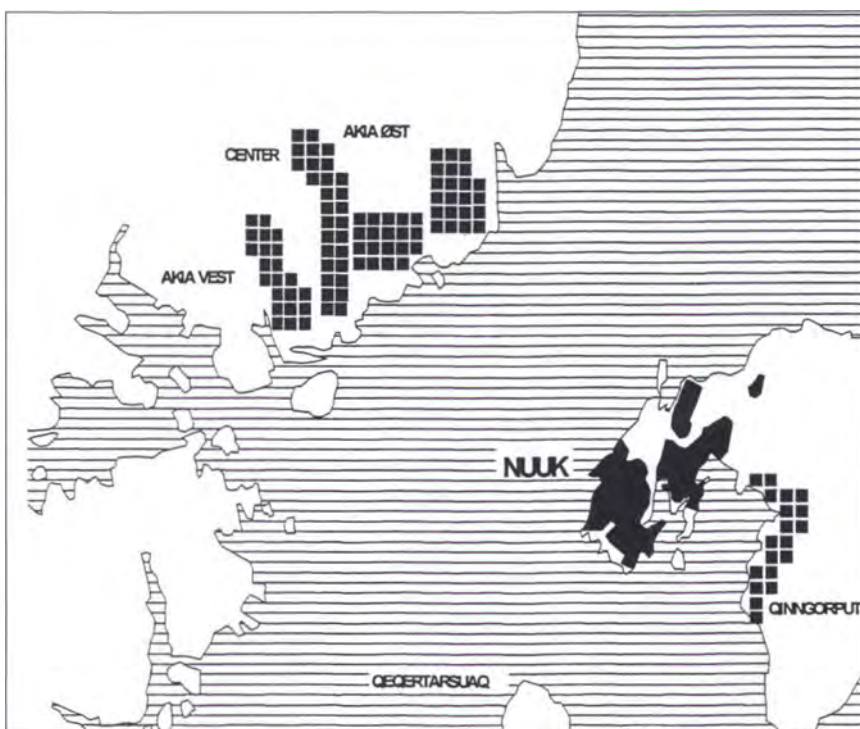
Teknisk Forvaltning har udført et professionelt og grundigt stykke arbejde hvor der kun er taget stilling til det ene: hvordan kan det lade sig gøre, hvad vil det koste, hvilken bystruktur bliver resultatet.

Der anstilles ingen overvejelser om en sådan udviklings konsekvenser i et landsperspektiv – det lå udenfor opgaven. Tilslut i rapporten anføres det, at en række ydre faktorer kan påvirke udviklingen: De landspolitiske beslutninger om Grønlands fremtidige bosætningsstruktur, etablering af større industrier i forbindelse med råvareudnyttelse, og endelig synergieffekten i forbindelse med anlæg af en ny international lufthavn.

Storbydrømme

Projektet er et Nuuk-projekt, ikke et Grønlands-projekt. Grønlands befolkning vokser ikke længere, men Nuuk er i dag en magnet. Byen suger mennesker fra alle dele af Grønland. Den meget omtalte boligmangel i Nuuk er tegn på en grundlæggende skævhed, tegn på manglende tilbud og udfordringer i Grønland udenfor Nuuk. Alle storbyer – og det er den rolle som Nuuk spiller i sammenhængen – ønsker brændende, uanset omkostninger, uanset følger for 'provinsen', at vokse. Se blot til København.

»Nord alternativ«: Samme udbygningsantagelser som for Syd-alternativet, men på Akia/Nordlandet. En atlantlufthavn anlægges 15 km nord for ny by. Luftlinieafstand mellem tvillingebyerne cirka 10 kilometer. Fra 'Nuuk 2050. Teknisk/økonomisk Analyse af Byudviklingsmuligheder i Nuuk' Nuup Kommunea, Oktober 2000.

Landsplanredegørelser indgår ligesom i Danmark i det grønlandske planlægningssystem. Der redegøres der også for befolkningsudvikling og flytninger og man er opmærksom på koncentrationstendenserne. Redegørelserne er embedsmandsrapporter, de forholder sig ikke til de følger udviklingen har og kan få.

Ingen drømmer vel om at nedlægge 'Bygdegrønland', hverken i Jonathans, Margrethes eller Frederiks tid. Men hvis man lader 'udviklingen' styre Grønlands fremtid er det ikke bare byggerne der nedlægges og forsvinder.

Der blev engang – for en menneskealder siden – afholdt en Holsteinsborgkonference hvor en forsamling af unge og gamle grønlandske politikere og andre kloge hoveder, i kor istemte: *Stop koncentrationen!*

15. Gensyn med Narsaq maj 1999

Sørejse og ankomst

Ved morgenmaden mandag 10. maj ordinerede doktor René søsyge-tabletter, tre halve pr døgn. Efter målidet tog han vejrudsigten, og nu lød dosis, med eftertryk: *Tre hele!* Og det blev en urolig nat ombord på Arctic Umiaq Lines kystbåd »Saqqit Ittuk« med en stiv blæser af kulingstyrke. Men jeg overlevede uden mæn, og tirsdag morgen havde jeg appetit til solid morgenmad i kantinen med grapefrugt, cornflakes, varme rundstykker og kaffe ad libitum.

Passagererne bestod overvejende af kvinder med børn. Danskere, embedsmænd og andre standspersoner flyver. Det groteske er, at den enkelte persontur for det grønlandske samfund er dyrere med skib end med fly. Med billetprisen forholder det sig – som følge af subsidiering – omvendt.

Jeg fik en oplevelse ved under morgenmaden at iagttage en lille spinkel grønlandsk kvinde i følge med sine fem børn, fra kravlealder over »net-op-at-kunne-gå« alder til børnehave-, skole- og konfirmationsalder. Der blev sat et omfangsrigt måltid foran dem, og det blev fortæret langsomt og systematisk, moderen hjalp kravlebarnet, konfirmanden gav en hånd med når det blev for rodet for de andre, men alt i fredsomlighed og småsnak. Så blev moderen smøgforlegen, men havde omtanke til at skifte til en stol væk fra børnene. Nu blev der mere uro over feltet, men moderen havde en solid pose slik som med mellemrum blev fordelt med en lille portion til hver så freden blev opretholdt.

Hen på eftermiddagen, ved indsejlingen ad Bredefjord var jeg på dæk. Jeg måtte jo se når Narsaq dukkede op, men foreløbig var det det vældige fjordlandskab og det brede farvand tæt belagt med bræis inde fra Sermilik der dominerede. Efter en stunds intens spejden dukkede noget op der kunne ligne resultat af menneskelig aktivitet. På en lav kyst under en langstrakt smal tågestribe på en svagt grønligt baggrund kunne der anes knappe nåls hoved store opvækster, endda et par lidt større knaster, måske de to højhuse som jeg havde hørt om. Men hvor var det småt, ganske ganske småt, næsten usynligt i det store panorama. Så lagde »Saqqit Ittuk« til kaj, og her blev Narsaq tydelig og nærværende, men nu domineret af fjeldet Qaqqarsuaq, som ikke er så vældigt endda, men som virker sådan fordi det ligger så tæt på.

Der stod en ventende skare af modtagelseskomitéer og nysgerrige. Jeg kendte ikke en sjæl, men min datter Lisbet havde forberedt familien Kirsten og Kristian Egede på mit komme. Kristian og jeg fik med det samme øjenkontakt, en granvoksen bamse som stak mig en lab til en hjertelig velkomsthilsen. Jeg forlod Narsaq en uge senere, fra heliporten, efter endnu et varmt håndtryk, og et læs oplevelser og erfaringer rigere.

Kristian Egede, som er leder af Narsaqs el- og vandværk, tog mig med hjem hvor hans Kirsten var i færd med modtagelsesmiddag på rogn og æggeblomme samt nyfanget og dampende kogt torsk med sennepsovs. Og så gik snakken, til jeg sent luntede til mit logi i en kollegielejlighed med udsigt over by og omgivelser.

Nygravet have med mistbænk, drivhus, og flagstang – lige før sæsonen!

Narsaq i dag

Tanken om et gensyn med Narsaq – efter hvad jeg havde set i Nuuk og med erindringen om idyllen i 1950 – fyldte mig med bange anelser. Jeg vidste der var bygget rigtig meget, også højhuse, og et antal etagehuse var under opførelse. Jeg var spændt.

En brat skrænt som kørende må klare ad en vej på skrå, og fodgængere ad en lang stejl trappe, deler byen i en »Sydby« og en »Nordby«.

»Sydbyen« indeholder atlanthavn, fiskerihavn, vand- og elværk, tankanlæg, fåreslagteri og hermetikfabrik, pakhuse og småvirksomheder.

»Nordbyen« er en stor græsbevokset flade, skrånende mod et i sommertiden beskedent vandløb. »Fladen« rummer enfamiliehuse og rækkehuse, et antal etagehuse i moderate tre lag, og til de øvrige byfunktioner et antal bygninger af tilsvarende dimensioner, og endelig to højhuse med seks beboelselag, velplacerede, på et højdepunkt ud mod sundet.

En samling nette enfamiliehuse, velholdte småhaver med tulipaner og påskeliljer, i de luneste kroge i udspring. Pæntformede rækkehuse og regulære uprætentiøse etagehuslænger. Dertil bygninger og anlæg der rummede alle en bys nødvendigheder, fra vuggestue til værtshus, fra pc-bestykket administration til »Brættet« med salg af grønlandsk proviant. Altsammen spredt med løs hånd i et terræn der her i maj måned fremtræder ryddeligt og net. Efter hvert forårstøbrud arrangeres terrænoprydning. Et lille kommunalt tilskud opmuntrer beboerne til at pleje og rydde op omkring deres bolig. Grøfterne, sine steder dybe og

Kortet viser veje og alle bygninger i byen. En lille målestok, 100 meter lang nederst i højre hjørne viser størrelsesforholdene.

De mørktonede bygninger er offentlige institutioner. På den lille halvø inderst i Kolonibugten ligger Narsaq Museum. Bagved, lige nord for vejen der forbinder Nordby og Sydby, ligger den store KNI-dagligvarebutik.

Nordligst i samme karré ligger Kommunekontoret og Posthuset, og i de to nabokarréer ligger Ældrehjem og byens store kommunale skole. Udover skolen findes der spredt i byen et antal uddannelsesinstitutioner: Handels- og håndværkerskole, Ungdomsskole og den store Levnedsmidsekskole Inuili med tilhørende kollegier.

Efter Asiaq. Grønlands Forundersøgelser 1999.

Den københavnske tegnestue B6 står for et tiltalende nyt boligbyggeri – med udsigt over Narsaq sund.

flisebeklædte, minder om at vinter med dyb og senere smeltende sne kan være en knap så idyllisk del af året.

Slakteriets og hermetikfabrikkens stærkt sæsonbetonede virksomhed medfører, at antallet af personer berørt af ledighed her er væsentlig større end det grønlandske gennemsnit, dobbelt så stort som i Nuuk, som jobmæssigt er den store magnet.

Der har i de senere år ikke været bygget nye boliger i Narsaq, men nu er et nyt boligkompleks under opførelse, i en udsøgt beliggenhed på en skråning ud mod sundet, ovenover Kajakhavnen.

Grønlands Statistiske Årbog 1999: Der bor og lever 2100 mennesker i kommunen, heraf de 1700 i Narsaq by, resten i bygderne. Byens befolkningstal har været svagt faldende de seneste årtier. Boligbestanden i byen er på henved 800 svarende til i gennemsnit 2,4 beboere pr. bolig, god plads sammenlignet med tilstande i byer og bygder længere nordpå.

Kommunens areal strækker sig 60-80 kilometer ind mod indlandsisen og omfatter et antal småbygder med fåreavlsbrug, blandt andre de gamle nordbopladser Brattahlid/Qassiarsuq og Gardar/Igaliku, samt Flyvestationen Narsarsuaq der i luftlinie ligger ca. 40 kilometer fra Narsaq.

Den nordlige bydel med de to højhuse og kirken som dominerende.

Keramikeren Kristine Markussen og ingeniør Jakob Petrussen. Søndagspicnic. Foto: Finn Larsen.

Mennesker i Narsaq

I den kommunale administrationsbygning fandt jeg Teknisk Forvaltning, ledet af en lige nu ferierende kommuneingeniør. Hans førstemand, ingeniør Jakob Petrussen tog imod med stor imødekommenhed og tålmodighed. Han svarede på hvad jeg kunne finde på at spørge om, overlod mig hvad han havde af kortmateriale. Han nummererede for mig vigtigere bygninger og institutioner og udskrev på sin computer en liste på 60 numre over »Institutioner og offentlige bygninger« i Narsaq år 1999'.

Et af Jakobs job er som bygningsinspektør for Narsaq kommune. Langs væggen stod en opmarch af stål skabe med hængemapper indeholdende byggesager. En tilfældig sag som jeg fandt frem mens han arbejdede med computeren omhandlede byggetilladelse til en toilettilbygning til kirken i Igaliku, med godkendelsespåtegning af Jakob Petrussen.

Kristian Egede tog imod på sit kontor på elværket. Et par medarbejdere havde gravet i tegningsarkivet og fundet en ældre tegning: Den må stamme fra 'din' tid ! Og det var næsten rigtigt, det var en skitse til Narsaq's vandforsyning udarbejdet og underskrevet af Rosendahl og statsgeolog Ødum, fra 'Vandekspeditionen' 1949.

Kristian fortalte om jobbet, om byen, om erhvervene, og om det største problem: *Vand*. Når fabrikken arbejder på fuldt tryk er der ikke altid vand nok til både by og befolkning. Og så må det være fabrikken det går ud over. ASIAQ, Grønlands Forundersøgelser var i gang med en teknisk vurdering af en supplerende forsyning fra en fjeldsø, og med at analysere vandet for eventuel forurening. Han berettede om fåreavlens og dens problemer. Omkostninger ved udvidelse af dyrket areal til høproduktion, og fabrikkens kapacitet er begrænsende faktorer. En anden er faren for erosion af fjeldgræsningsområderne. Men det største problem er, at det ikke under grønlandske forhold er muligt at producere til de priser som den megastore newzealandske produktion af fårekød kan sælges til. Omkring 70 familier på egnen lever af – subsidieret – fåreavl. Der slagtes godt 20.000 lam om året.

Præsten Jens Kristian Kleist kritiserede med hårde ord kommunalbestyrelsen for i strid med byplanen at have givet tilladelse til at oprette to fårebrug i Dyrnæsdaalen, en bred, bevokset og smuk langstrakt dal beliggende nord for, men indenfor gangafstand fra byen. Dalen er i kommuneplanen udlagt som rekreatiomsområde. Et par store fåreflokke afgræsser nu dalens skråninger, påvirkning af terrænet er synlig, og indhegninger begrænser tilgængeligheden for befolkningen.

Det er iøvrigt her, lidt højere oppe i dalen, at Kvanefjeld ligger, det fjeld hvor man for år tilbage, da man endnu troede på atomkraft i Danmark, søgte – og fandt – uran. Uranudvinding er opgivet, men man kan stadig se en indgang til en stump udsprængt tunnel i en fjeldside.

Kleist ville vide om Byplanekspeditionen i sin tid havde udlagt rekreatiomsarealer til befolkningen, og dér måtte jeg skuffe ham: dengang ikke så meget som strejfede problemet os, men til gengæld kunne jeg på hans spørgsmål bekræfte, at vi i vores rapport var inde på erosionsproblemet, og at vi advarede mod faren, som består i at når der én gang er slidt eller revet hul i vegetationen der dækker meget tynde jordlag, kan de voldsomme føhnvinde forvolde skader, som en langsomt voksende vegetation har svært ved at udbedre.

Erhvervsinitiativer: Salgsudstilling for lokalt producerede mursten? Serieproduktion af turisthytter til opstilling på krånende terræn? Der var ingen hjemme på værkstederne da jeg kom forbi.

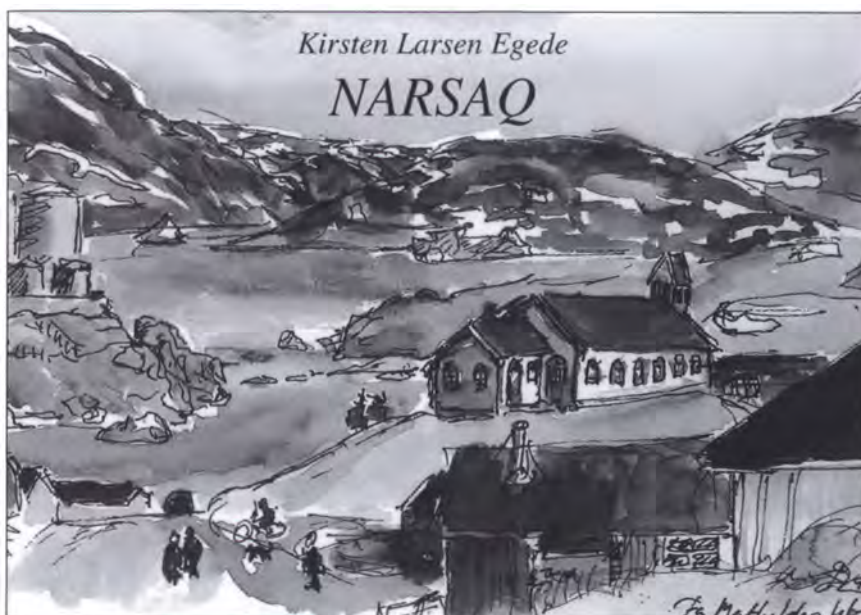
Jeg genfandt rundt om i byen vidnesbyrd om den opfindsomhed og skabertrang som gjorde indtryk i 1950. Virksomhed med at producere varer af skind og uld, isterninger af bræis, mursten fremstillet af cement og lokale mineraler, et keramikværksted, og specielt udformede turist- og feriehytter, beregnede til opstilling på fjeldsider.

Turistkontorets leder Salik Hard fortalte om by og egn som turistmål. Der findes et udstrakt net af afmærkede vandrestier der strækker sig fra Narsaq helt ind til Qassiarssuq, Igaliku og Narsarsuaq, og tillige et fremragende sæt kort i 1:100.000 med højdekurver, og udførlig beskrivelse – på engelsk – af egnen, bygderne og stierne.

Der er en langsomt stigende turiststrøm, i turistkontoret får man kendskab til et par tusinde om året, og der kommer vel et lignende antal som ikke giver sig til kende. Illulisat/Jakobshavn og Isfjorden er nok stadig det store trækplaster, men Narsaq og fjordsystemet, dets Nordbo-historie og vandremuligheder kunne henvende sig til et yngre og/eller historiebevidst publikum.

En høj fyr, der, mens jeg talte med Hard, var dybt engageret i en lang telefonsamtale, vendte sig på et tidspunkt og gjorde så tegn. Det var en yngre københavnsk ingeniørkollega udi byplanlægningens kunst, Finn Olsen som havde genkendt mig. Han havde været ansat i Narsaqs Tekniske Forvaltning og roste sig af at have været med til at indføre forårsrengøringen af terrænet. Men nu var han en populær værtshusholder for »Hønseskroen«, med ramasjang og høj musik hver weekend – »Kig endelig indenfor!«

Et første møde med byens kunstnerisk skabende virksomhed oplevede jeg allerede den første aften hos Egederne. Et stort antal af Kirsten Egedes energiske og karakterfulde kultetegninger, portrætter af kendte og ukendte mennesker, hang på væggene sammen med et dejligt maleri af den store grønlandske maler Hans Lyng (hvis gobeliner beklæder væggene i kommunalbestyrelsens store mødesal i Nuuk). Hun viste mig en stor samling akvareller i samme kraftfulde stil. Arbejder som med lokal- og hjemmestyrøttelse siden er blevet udgivet.

Jeg mødtes med maleren og grafikeren Kistat Lund, som er en anerkendt kunstner med rumudsmykninger og udstillinger i Grønland og Danmark bag sig, blandt andet i venskabsbyen Gladsaxes udstillingsbygning. Hun har smykket Narsaqs Ungdomshus og levnedsmiddelinstituttet Inuili's lokale hovedkvarter med vægdekorationer og et stort vægtæppe.

Kirken er bygget i begyndelsen af 1900-tallet af den ansete bygmester Pavia Høegh, oprindeligt i fire fag, senere udvidet til seks. Også den har Kistat Lund sat sit præg på.

Pastor Kleist fortalte under vores samtale om sin utilfredshed med den oprindelige indvendige farvesætning af kirken. Han viste mig det smukke og enkle kirkerum, samt en stump træ med den gamle farve: lortebrun (ikke præstens ord!) i 'ådret', det vil sige træefterlignende udførelse. Han og menighedsrådet havde bedt Kistat Lund om forslag, og man enedes om en smuk blå med hvide stafferinger – og så undgik man en langvarig diskussion med menigheden ved at gennemføre ny-maling i en lynaktion op til en påskegudstjeneste!

Kristine Markussen driver et keramisk værksted og har charmerende brugskeramik og flotte krukker til salg fra sin værkstedsbutik.

Rie Oldenburg er leder af Narsaq museum. Hun vidste hvad jeg kom efter, og havde fundet museets samling af fotografier vedrørende Narsaq frem til gennemsyn. Museet udfolder året igennem en rig virksomhed med særudstillinger, møder, markedsdag, »skovtur«, udgravning og sikring af den lokale nordboruin, norrønt modeshow i anledning af Leif den Lykkelige jubilæet. Hun har fornyligt i samarbejde med fotografen Finn Larsen skrevet og udgivet intet mindre end et værk om sydgrønlandsk madlavning på grønlandsk, dansk og engelsk, ødselt udstyret med farvefotos af mennesker, natur og naturligvis af mad: »Neri/Mad /Food i Sydgrønland i 1000 år«.

Museet er lille men udsøgt. Indeholder blandt andet en anskuelig og smuk samling redskaber fra den række af indvandrede eskimoiske stammer, der med århundreders mellemrum i klart adskilte bølger bredte sig ned langs Grønlands vest- og østkyst fra 1000 år før vor tidsregning.

I et rum for sig står en trykkerimaskine, en overdimensioneret skrivemaskine, som udstedsbestyrer Frederik Høegh fra 1935 til 1948 trykte sit tidsskrift »Sujumut« på, den Frederik eller 'Faré' som i 1950 hjalp os med at organisere vores møde med Narsaq's befolkning.

I en vindueskarm stod en træskulptur, en buste, som jeg lidt forbløffet genkendte som en mands-pendant til den kvindebuste som jeg kom hjem med fra mit 1950-ophold – og så fik jeg opklaret hvad bogstaverne »JS JHB« indskåret i bundfladen stod for, nemlig »Jokum Sikimsen Julianehaab«, en kendt og skattet lokal trækunstner. En anden lokal billedkunstner er maleren Johan Markussen. En plakat fra en udstilling af hans værker i »Katuaq«, Nuuks kulturhus, viser et naivistisk, humorfyldt billede af Kolonibugten i Narsaq, med en konebåd i fart og en samling trolde og fantasifigurer i forgrunden.

Udenfor museumsbygningen har man opført et veritabelt tørvemurs-hus, så ungdommen kan se hvordan deres forfædre boede. Tørvemurs-huse var stadig beboede i 1950. Ved synet af det nye, gamle hus følte jeg mig som en museumsgenstand. Kan dog stadig beses i original.

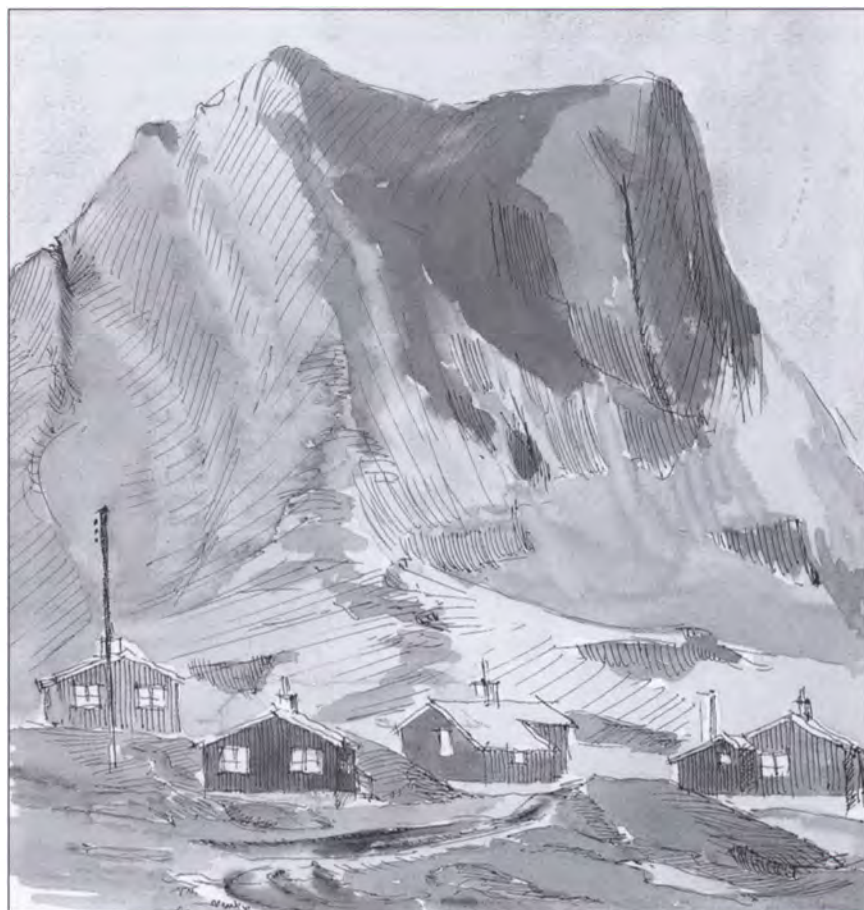
Grønlands store digter, komponist og maler Henrik Lund (1825-1948) boede i Narsaq, og hans hus står hvor det stod, men nu som en afdeling af museet. At bevæge sig i Henrik Lunds lille bolig giver dukkehusfornemmelse, det er møbleret som da han døde, med et ufuldendt maleri på staffeli. Kirsten Egede (Rie Oldenburgs forgænger som museumsleder) var med rette stolt af huset som hun fortalte at både dronning Margrethe og Niels Bohr havde besøgt!

En grønlandsk by

Mine onde forudannelser inden mødet med Narsaq gik ikke i opfyldelse. Jeg vidste på forhånd at Narsaq aldrig kunne blive en by efter traditionel dansk opfattelse: snævre gader, tætstillede huse og magtfulde bygninger, livligt folkeliv, butiksstrøg, pladser, torve. Men jeg oplevede stærkt, at der i løbet af de fem årtier virkelig var skabt en by, men en by med en helt selvstændig personlighed.

Byen underordner sig stilfærdigt stedets og terrænets karakter, tager ikke konkurrencen op. Den europæiske bys nøjeregnende opdeling af hver kvadratmeter jord i mit og dit er ukendt her. Det faktum omsætter sig til en vigtig egenskab ved byen: fysisk og følelsesmæssig bevægelsesfrihed. Her er ingen skel, hegn eller stærkt trafikerede veje der sætter grænser, højst smeltevandsvandsgrøfter. Sammen med den dominerende natur, hav og fjeld, føles det som en sindets lethed. Såvist er Narsaq ikke nogen europæisk by.

Narsaq er en *grønlandsk* by.

Qaqarsuaq.

Efter akvarel af Mogens Boertmann
1950.

Litteratur

Augo Lyngé: *Tre Hundrede År efter. Attuakkiorfik, Nuuk 1989*. Oversat fra førsteudgaven: 'Ukiut 300-ungornerat'. 1931.

Ole Vinding: *Grønland 1945*. Gyldendal 1946.

Grønlandskommissionens betænkning. Februar 1950.

Hugo Lund Andersen, Poul Lyager, Mogens Boertmann, Flemming Teisen: *Byplanforslag i Vestgrønland*. Grønlandsdepartementet. 1951.

P. H. Lundsteen: *Bemærkninger vedrørende resultater, status og fremtid indenfor opbygningsarbejdet i Grønland, specielt de administrative spørgsmål*. Oktober 1955 (upubliceret).

Betænkning vedrørende Reorganisation af GTO. Marts 1957 (upubliceret).

Seks Foredrag om Planlægningsspørgsmål. GTO's Planlægningssektion 1958 (upubliceret).

Forslag til Lov om Opførelse af Fiskeindustri anlæg m.v. og om bygning af Havne i (Industriloven). 1959.

Betænkning fra Grønlandsudvalget af 1960. 1964.

Investeringskitse 1960-1984. Grønlands Tekniske Organisation 1960 (upubliceret).

Hans Erling Langkilde: *Grønland revisited*. 1967 (upubliceret).

Det grønlandske byplanarbejde. Udvikling 1950-1967. GTO Direktoratet maj 1967, revideret juli 1967. (upubliceret).

Holsteinsborg 1970. Konferenceberetning ved Lars Emil Johansen. Grønlands Landsråd 1971. (upubliceret).

Niels Højlund: *Krise Uden Alternativ*. Gyldendal 1972.

Anders From m.fl.: *Sociale Problemer i Grønland*. Socialforskningsinstituttet 1975.

Rapport om nogle Udviklingsproblemer i Bygder. Lokalsamfundsundersøgelse i Grønland. Hans Gullestrup i samarbejde med Henning Swerdtfeger og Margrethe Sørensen. Institut for Organisation og Arbejdssociologi 1975.

Bogen om Grønland - En HVEM HVAD HVOR. Politikens Forlag 1976.

Hans Erling Langkilde: *Frikvarter i Julianehåb*. 1976 (upubliceret).

Lov for Grønland om Arealanvendelse, Byudvikling og Bebyggelse. Lov nr. 248, 1977.

Jørgen Viemose: *Dansk Kolonipolitik i Grønland.* Demos 1977.

Politiske Taler 1948 -1977. *Tidsskriftet Grønland* nr. 1-2/1978.

Niels Østergård: *Lands- og byplanlægning i Grønland.* Tidsskriftet BY-PLAN nr. 4 /1978.

Flemming Teisen: *Udokumenterede optegnelser om et halvt århundredes levnedsløb.* ('Note nr. 1')1978.

Axel Kjær Sørensen: *Danmark - Grønland i de 20. Århundrede.* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 1983.

Finn Gad: *Grønland.* Politikens Forlag 1984.

Grønland - I går - I dag - I morgen. Grønlands Tekniske Organisation 1986.

Mads Lidegaard: *Grønlands Historie.* Nyt Nordisk Forlag 1991.

Helene Brochmann: *Bygden i Diskobugten.* Gyldendal 1992.

Landsplanredegørelse. Grønlands Hjemmestyre, Økonomidirektoratet. 1994.

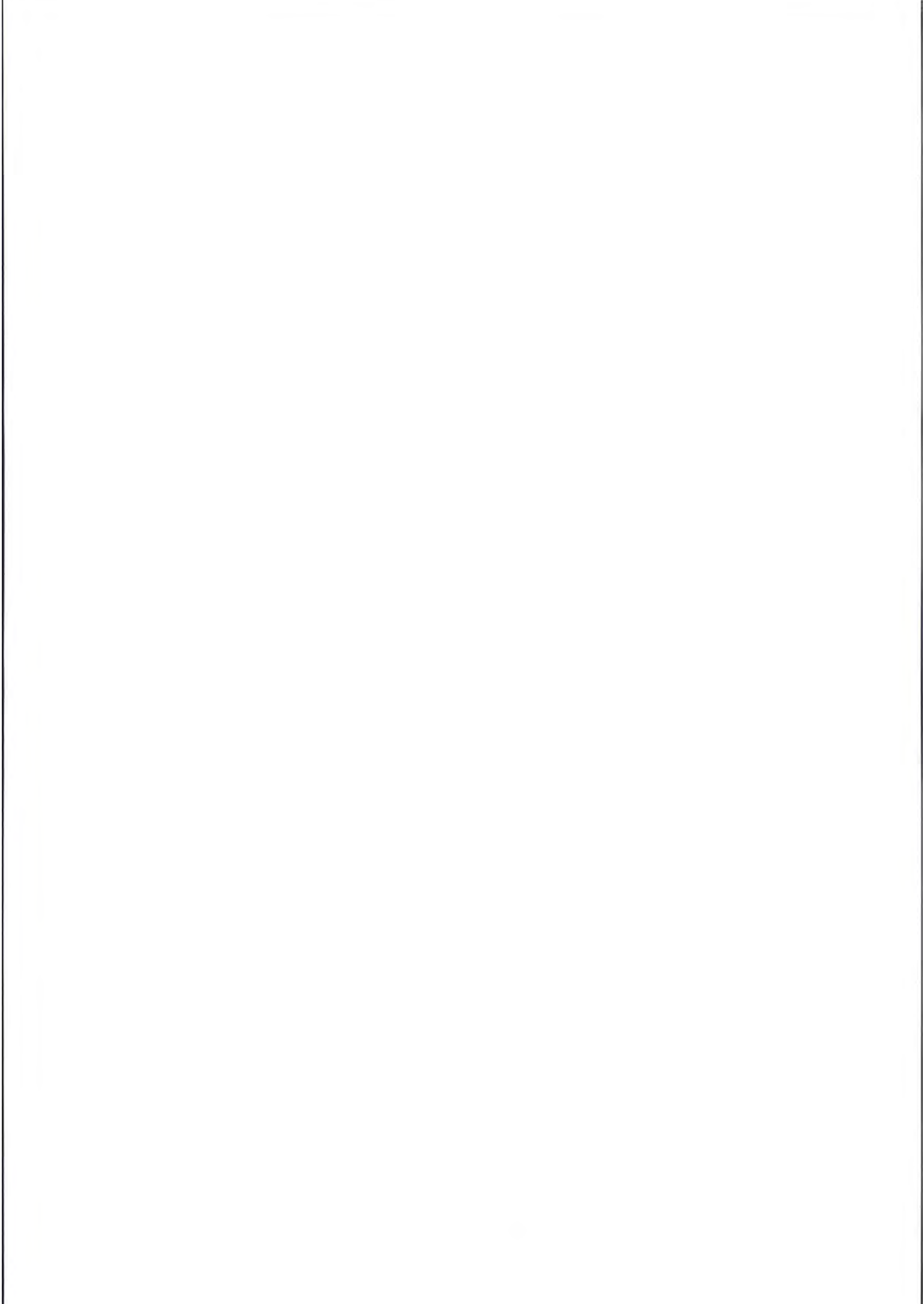
Per F. Skjelby. *Og Så Vender Vi Kajakken?* Aalborg Universitetsforlag 1995.

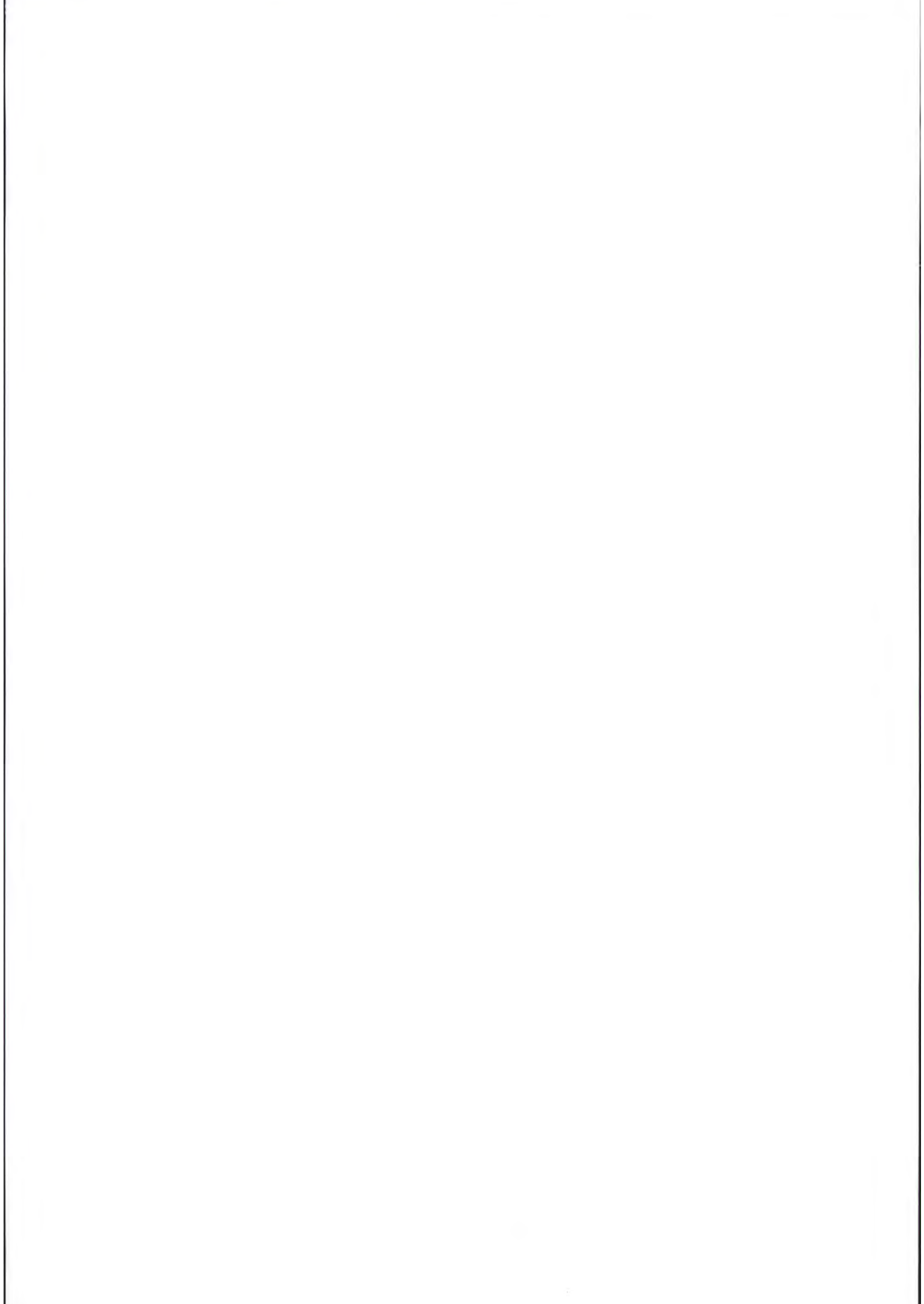
Jørgen Fleicher: *Forvandlingens År.* Atuakkiorfik 1996.

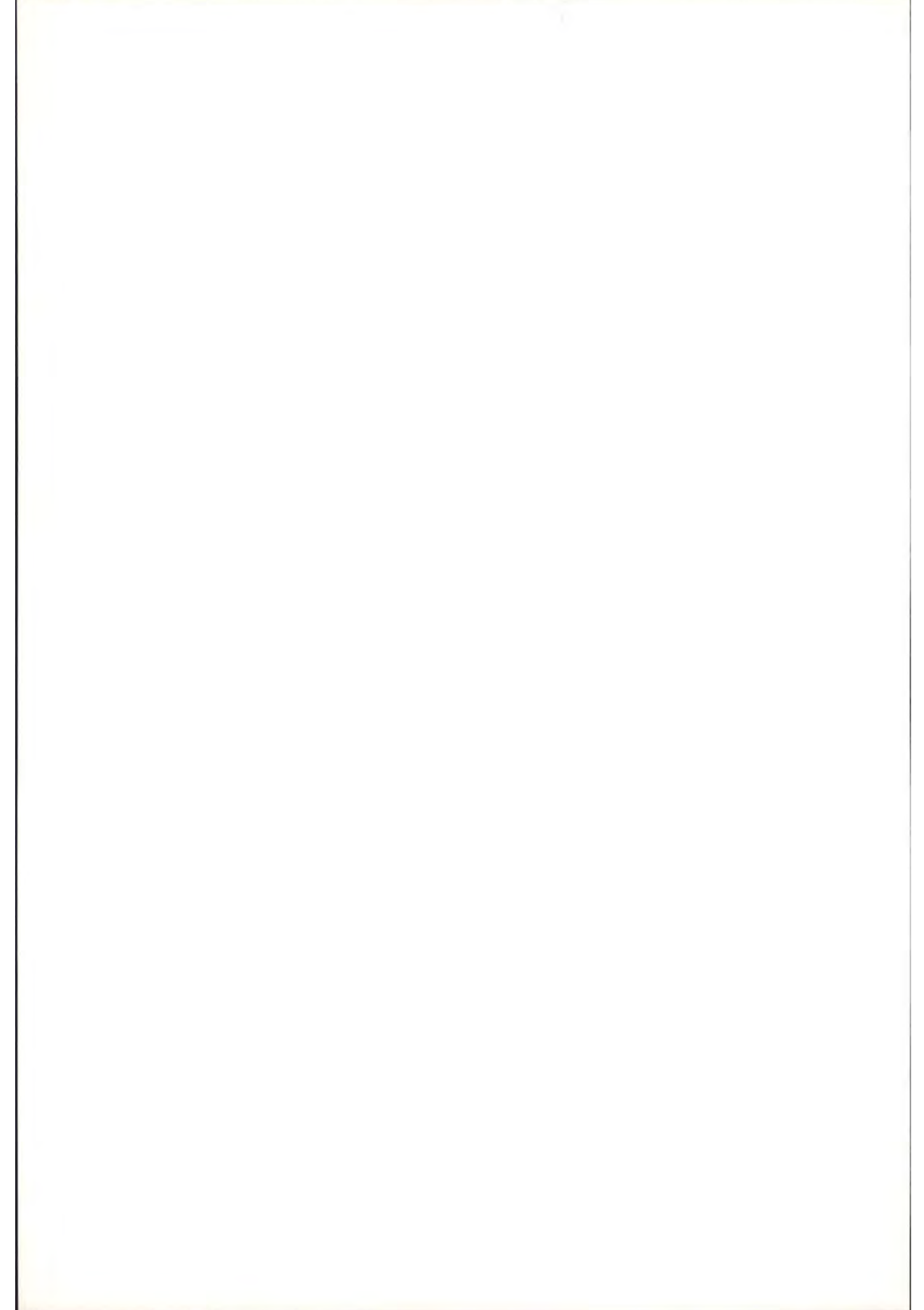
Aslak Rosing og Peter Barfod: *En Arktisk Hovedstad?* Nuuk 1998.

Kalaallit Nunaat. Gyldendals Bog om Grønland. 1999.

Nuup Kommunea: *Nuuk 2050.* Teknisk-økonomisk Analyse af Byudviklingsmuligheder i Nuuk. Oktober 2000.

ISBN 87-90413-24-5